

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 54 – 3e kwartaal 2006

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2005–2006	= 2005 tot en met 2006
2005/2006	= het gemiddelde over de jaren 2005 tot en met 2006
2005/'06	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2005 en eindigend in 2006
1995/'96–2005/'06	= boekjaar enzovoort, 1995/'96 tot en met 2005/'06

In geval van afronding kan het voorkomen dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek
Facilitair Bedrijf

Ontwerp omslag

WAT Ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel.: 0900 0227 (€ 0,50 p/m)
Fax: (070) 337 59 94
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek
Voorburg/Heerlen, 2006.
Bronvermelding is verplicht.
Verveelvoudiging voor eigen gebruik
of intern gebruik is toegestaan.

Abonnementsprijs: € 48,40
Prijs per los nummer: € 13,30
Prijzen zijn inclusief administratie-
en verzendkosten
ISSN 1571-0998

Centraal Bureau voor de Statistiek

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13

Artikelen

Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	14
Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	19
Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	23
Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	29
Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	33
PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	40
PEARL: uitkomsten van de regionale Bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025 voor provincies	51
Waar wonen ouderen nu en in 2025?	60

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	63
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	64
--	----

Demografie op het web	68
------------------------------	----

Inhoudsopgave	69
----------------------	----

Andere CBS-publicaties	74
-------------------------------	----

Richtlijnen voor auteurs	75
---------------------------------	----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Bevolking groeit nauwelijks meer

In de eerste helft van 2006 is het aantal inwoners met slechts 2 duizend toegenomen. In dezelfde periode van vorig jaar bedroeg de groei nog 7 duizend. In het tweede kwartaal van 2006 was zelfs sprake van een afname van 400 inwoners. Niet eerder liet een kwartaalcijfer bevolkingskrimp zien. Dat het aantal inwoners nauwelijks nog toeneemt, komt vooral door de sterke stijging van de emigratie en de daling van het aantal geboorten. In het tweede halfjaar van 2006 wordt een hogere bevolkingsgroei verwacht, omdat er doorgaans in de tweede helft van een jaar meer immigranten naar Nederland komen en meer kinderen worden geboren.

In de eerste helft van het jaar hebben veel meer mensen Nederland verlaten dan er zijn geïmmigreerd. Het vertrekoverschot bedroeg 19 duizend, 5 duizend meer dan in dezelfde periode van vorig jaar. Deze toename komt vooral door de stijgende emigratie. In het eerste halfjaar zijn bijna 63 duizend mensen geïmmigreerd, ruim 9 duizend meer dan in het eerste halfjaar van 2005. De helft van de toename betrof in Nederland geboren emigranten. Hun aantal is daarmee opgelopen tot 28 duizend. Daarnaast zijn 35 duizend voormalige immigranten weer uit Nederland vertrokken.

Nederland is een van de weinige landen van de Europese Unie met een vertrekoverschot. In 2005 hebben per saldo 27 duizend mensen Nederland verlaten. Van alle landen van de Europese Unie heeft, blijkens gegevens van Eurostat, Nederland daarmee het grootste vertrekoverschot. Slechts enkele Oost-Europese landen (Polen, Litouwen, Letland en Estland) kenden in 2005 een vertrekoverschot. In alle andere landen is sprake van een vestigingsoverschot (voor technische toelichting zie toelichting 1, blz. 64).

Staat 2
Bevolkingsontwikkeling, 1995–2005

	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Geboorte	Sterfte	Bevolkingsgroei ²⁾
	x 1 000				
1995	96	82	191	136	70
1996	109	92	190	138	73
1997	110	82	192	136	87
1998	122	79	199	137	106
1999	119	79	200	140	104
2000	133	79	207	141	123
2001	133	83	203	140	118
2002	121	97	202	142	87
2003	105	105	200	142	65
2004	94	110	194	137	47
2005	92	120	188	136	29

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief saldo administratieve correcties en overige correcties.

Staat 1
Bevolkingsontwikkeling per halfjaar

		Immigratie	Emigratie ¹⁾	Geboorte	Sterfte	Bevolkingsgroei ²⁾
		x 1 000				
2000	1 ^e halfjaar	58,8	36,6	102,0	72,5	53,5
	2 ^e halfjaar	74,0	42,4	104,6	68,1	69,6
2001	1 ^e halfjaar	63,1	39,6	99,8	71,8	51,4
	2 ^e halfjaar	70,3	43,0	102,8	68,6	66,8
2002	1 ^e halfjaar	56,8	44,6	98,2	73,2	37,2
	2 ^e halfjaar	64,4	52,3	103,9	69,2	50,1
2003	1 ^e halfjaar	47,7	46,7	99,0	72,1	27,9
	2 ^e halfjaar	56,8	58,2	101,3	69,8	37,6
2004	1 ^e halfjaar	41,3	52,6	95,7	69,9	14,5
	2 ^e halfjaar	52,7	57,6	98,4	66,7	33,0
2005	1 ^e halfjaar	39,3	53,1	93,1	72,1	7,1
	2 ^e halfjaar	53,0	66,6	94,8	64,3	21,6
2006 ³⁾	1 ^e halfjaar	43,6	62,6	90,6	69,9	1,8
	w.v. 1 ^e kwartaal	22,4	29,0	45,3	36,5	2,2
	w.v. 2 ^e kwartaal	21,2	33,6	45,3	33,4	-0,4

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief saldo administratieve correcties en overige correcties.

³⁾ Voorlopige cijfers.

Korte berichten

Geen verdere daling verkeersdoden

In de eerste helft van 2006 zijn in Nederland 363 personen overleden door een verkeersongeval. In dezelfde periode van 2005 was het aantal verkeersdoden met 359 vrijwel even groot. De dalende tendens vanaf 2004 lijkt zich in 2006 dan ook niet voort te zetten. Het aandeel jongeren tot 30 jaar onder de verkeersslachtoffers is in de eerste helft van dit jaar gedaald in vergelijking met de eerste helft van 2005. De gunstige ontwikkeling bij deze jongeren is al vanaf 2004 waar te nemen.

Vooraf onder vijftigers, maar ook onder zestigers is het aandeel juist toegenomen. Drie op de tien verkeersdoden bij mannen van 30 tot 40 jaar waren motorrijder.

Bron: Hoogenboezem, J., Daling aantal verkeersdoden stagneert. CBS-webmagazine 11 september 2006.

Minder allochtone tienermoeders

In 2005 zijn 2795 kinderen geboren bij een moeder die jonger was dan 20 jaar. Een jaar eerder hadden nog 3004 pasgeborenen een tienermoeder. Het aantal tienergeboorten daalde in 2005 met 7 procent sterker dan het totaal aantal geboorten (3 procent). Het overgrote deel van de daling sinds 2001 komt voor rekening van niet-westerse allochtonen. In 2005 was het aantal autochtone nieuwe tienermoeders met 1484 even groot als in 2001. Sinds dat jaar is het aantal niet-westers allochtone tienermoeders daarentegen fors afgenomen, van 1736 naar 1059. De daling was relatief bescheiden onder Antillianen/Arubanen.

Bron: Garssen, J., Minder allochtone tienermoeders. CBS-webmagazine 4 september 2006.

Forse oversterfte door hete julimaand

In juli 2006 is het totaal aantal overledenen in Nederland ongeveer duizend hoger uitgekomen dan normaal. In deze warmste maand in drie eeuwen lag de gemiddelde maximumtemperatuur volgens het KNMI 6,6 graden Celsius boven het langjarig gemiddelde, gemeten in De Bilt. Met de daling van de temperatuur in de eerste week van augustus nam ook het aantal sterfgevallen weer af. De hoge temperatuur in juli heeft voor vrouwen meer gevolgen gehad dan voor mannen. Dit hangt samen met het feit dat de hoogste leeftijdsgroepen meer vrouwen dan mannen tellen. Bovendien zijn oudere vrouwen veel vaker alleenstaand dan oudere mannen en daardoor mogelijk kwetsbaarder.

Bron: Harmsen, C. en J. Garssen, Door hitte in juli duizend extra doden. CBS-webmagazine 30 augustus 2006.

Meer oudere moeders

In 2005 werden 188 duizend kinderen geboren. Van hen had een kwart een moeder van 35 jaar of ouder. In 6,5 duizend gevallen was de moeder zelfs 40 jaar of ouder. Sinds 1970 is dit aantal niet meer zo hoog geweest. Destijds ging het vooral om vrouwen die vier of meer kinderen kregen. Bij minder dan 10 procent werd de vrouw voor het eerst moeder. Van de vrouwen van 40 jaar of ouder die in 2005 een kind kregen, werd een kwart voor het eerst moeder.

Bron: Graaf, A. de, en S. Loozen, Aantal oudere moeders neemt toe. CBS-webmagazine 21 augustus 2006.

Helft jeugd grote steden niet-westers allochtoon

Op 1 januari 2006 had ongeveer een op de drie inwoners van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag een niet-westerse achtergrond. Na een lange periode van groei neemt het aandeel eerste generatie niet-westerse allochtonen in Amsterdam en Rotterdam sinds 2004 langzaam af. Het aandeel van de tweede generatie blijft daarentegen stijgen. Inmiddels bestaat de helft van de grootstedelijke jeugd uit niet-westerse allochtonen. Het aandeel niet-westerse allochtonen is in de afgelopen tien jaar vooral in Rotterdam en Den Haag fors toegenomen. Recent is de groei echter veel minder sterk geweest.

Bron: Alders, M. en J. Garssen, Helft van de jeugd in grote steden niet-westers allochtoon. CBS-webmagazine 31 juli 2006.

Tweede generatie moeders werkt vaker

Niet-westers allochtone vrouwen houden vaker op met werken als ze hun eerste kind krijgen dan autochtone vrouwen. Dit geldt voor zowel de eerste als de tweede generatie. Wel hebben allochtone moeders van de tweede generatie een hogere arbeidsdeelname dan moeders van de eerste generatie en blijven ze vaker werken. Bij de tweede generatie met een Nederlandse en een buitenlandse ouder is de arbeidsdeelname zelfs vergelijkbaar met die van autochtone vrouwen.

Bron: Das, M., Tweede generatie moeders werkt vaker. CBS-webmagazine 19 juni 2006.

Aantal honderdplussers stagneert

Op 1 januari 2006 telde Nederland 1374 honderdplussers. Een jaar eerder waren het er nog 1381. Door de geringe groei van het aantal inwoners tussen de 95 en 100 jaar zal ook het aantal honderdplussers de komende jaren waarschijnlijk maar weinig toenemen. De sterfterisico's op de allerhoogste leeftijden veranderen namelijk nauwelijks. Van de huidige honderdplussers is bijna de helft 100 jaar, een derde is 101 jaar. Van de vrouwen is 12 procent nooit gehuwd geweest. Dit aandeel is beduidend groter dan in de jongere leeftijdsgroepen.

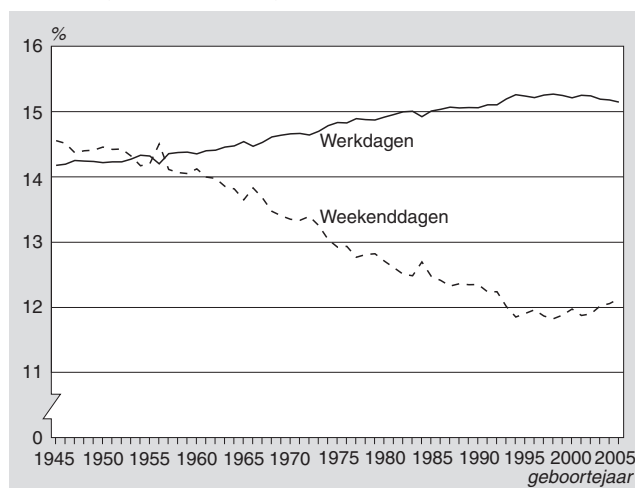
Bron: Garssen, J., Aantal honderdplussers stagneert. CBS-webmagazine 29 mei 2006.

Minder bevallingen in het weekend

In 2004 werden in ons land 194 duizend kinderen geboren. Het aandeel kinderen dat op een zaterdag of zondag wordt geboren, is beduidend lager dan op een doordeweekse dag. Op een zaterdag of zondag is het gemiddelde aandeel 12,1 procent. Bij een evenredige verdeling van de bevallingen over de week zou dit aandeel 14,3 procent bedragen. Dit verschil blijkt voor een groot deel samen te hangen met het aantal klinische bevallingen.

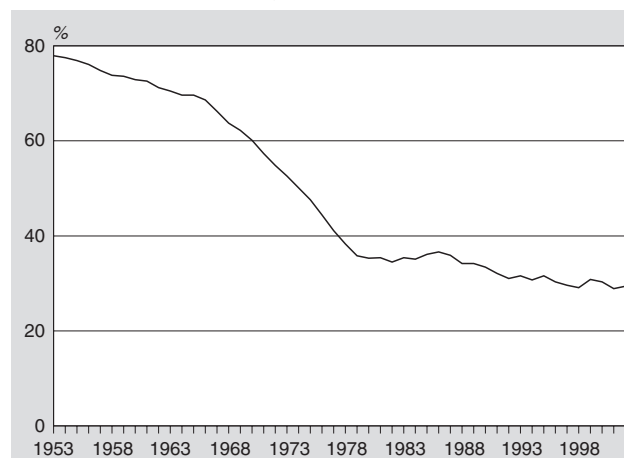
In de jaren vijftig was het aantal geboorten nog gelijkmatig verspreid over de dagen van de week, of het nu ging om een doordeweekse dag of om een zaterdag of zondag (*grafiek 1*). De kans dat een kind wordt geboren op een doordeweekse dag is sinds 1950 echter sterk toegenomen. In de jaren negentig bereikte het aandeel bevallingen in het weekend een dieptepunt, met gemiddeld 12,0 procent op een zaterdag of zondag. Sindsdien is dit aandeel vrijwel onveranderd gebleven. Het aandeel geboorten is het laagst op zondag, met gemiddeld 11,7 procent van de bevallingen in 2004.

1. Levendgeborenen naar dag van de week, 1945–2005

Het aandeel thuisbevallingen is van bijna 80 procent in het begin van de jaren vijftig afgenomen tot rond de 30 procent in 2004 (*grafiek 2*). Steeds meer vrouwen bevallen in het ziekenhuis. De veranderde verdeling van het aantal bevallingen naar dag van de week wordt dan ook vooral verklaard door het tot eind jaren zeventig fors toenemende aandeel bevallingen in het ziekenhuis. De verdergaande daling in de jaren daarna hangt voor een belangrijk deel samen met de toename van het aantal keizersneden. In veel gevallen is dat een ingreep die goed kan worden gepland. In het ziekenhuis vinden poliklinische en klinische bevallingen plaats. Bij een poliklinische bevalling gaat het om een bevalling die in het ziekenhuis is gepland, met de bedoeling dat de kraamvrouw binnen 24 uur het ziekenhuis verlaat. Anders dan het geval is bij een poliklinische bevalling, wordt een klinische bevalling geleid door een gynaecoloog.

2. Aandeel van thuisbevallingen, 1953–2002

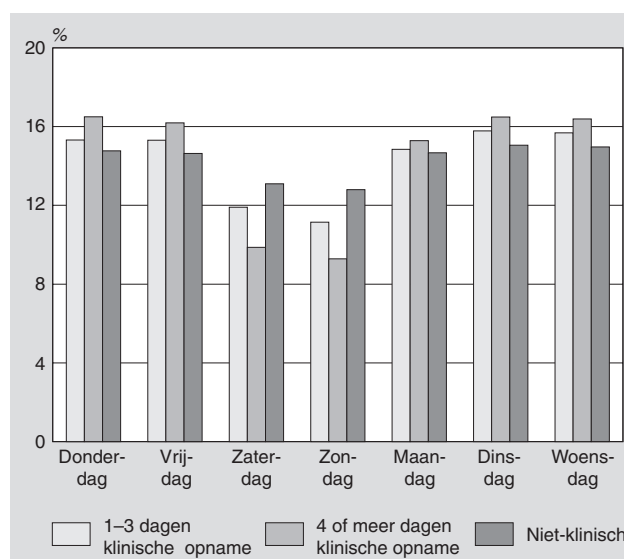

Bron: CBS en TNO.

Het betreft hier onder andere de meer gecompliceerde bevallingen. Klinische bevallingen, ongeveer de helft van het totaal aantal bevallingen, vinden aanzienlijk minder vaak plaats in het weekend en het minst vaak op zondag. Het is aannemelijk dat men de geplande klinische bevallingen, als zich vooraf geen acute complicaties voordoen, bij voorkeur op een doordeweekse dag laat plaatsvinden. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij geplande inleidingen en keizersneden. Bevallingen waarbij de moeder minstens vier dagen in het ziekenhuis verblijft, vinden het minst vaak op een zondag plaats (9,3 procent).

De niet-klinische bevallingen (totaal van poliklinische bevallingen en thuisbevallingen) vinden naar verhouding ook iets minder vaak in het weekend plaats, maar het verschil is veel kleiner dan bij de klinische bevallingen (*grafiek 3*). Het is niet geheel duidelijk waarom ook deze bevallingen minder vaak in het weekend plaatsvinden.

3. Klinische en niet-klinische bevallingen naar dag van de week, 2000–2004

Rangen en standen

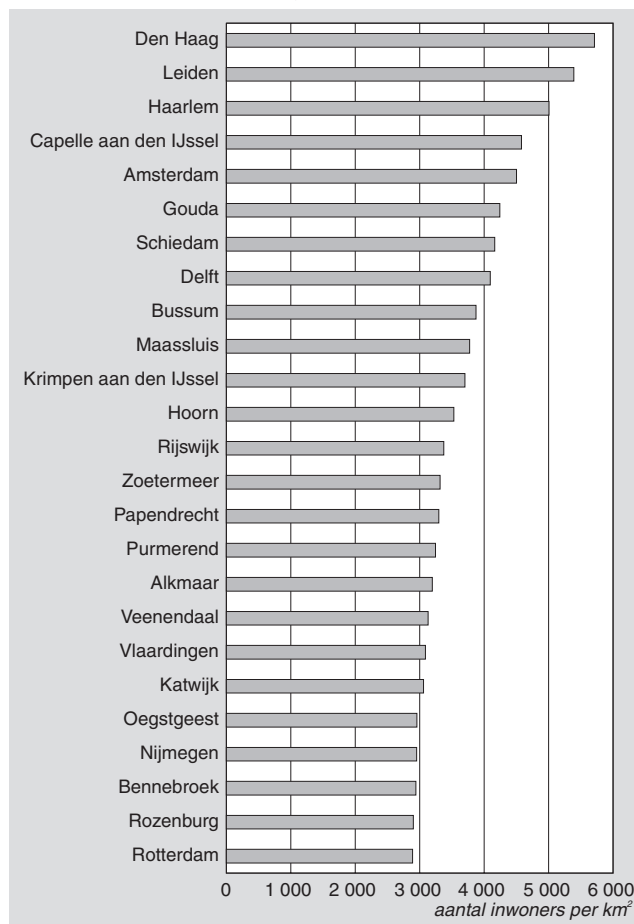
Bevolkingsdichtheid per gemeente

Op 1 januari 2005 telde Nederland gemiddeld 483 inwoners per vierkante kilometer land. Nederland is de afgelopen decennia steeds dichter bevolkt geraakt. In 1950 bedroeg het aantal inwoners per vierkante kilometer nog 309. Sindsdien nam de bevolking toe van 10,0 miljoen naar 16,3 miljoen.

De bevolkingsdichtheid verschilt sterk naar regio. Zuid-Holland is de dichtstbevolkte provincie, met 1 227 inwoners per vierkante kilometer. Ook Noord-Holland en Utrecht tellen naar verhouding veel inwoners. De dunstbevolkte provincie is Drenthe, met 183 inwoners per vierkante kilometer. Ook Friesland en Zeeland zijn relatief dunbevolkt, met elk ongeveer 200 inwoners per vierkante kilometer.

Op gemeenteniveau zijn de verschillen in bevolkingsdichtheid aanzienlijk groter. De top-25 van dichtbevolkte gemeenten wordt aangevoerd door Den Haag, met 5 711 inwoners per vierkante kilometer land (*grafiek 1*). Ook in Leiden en Haarlem ligt dit aantal boven de 5 duizend.

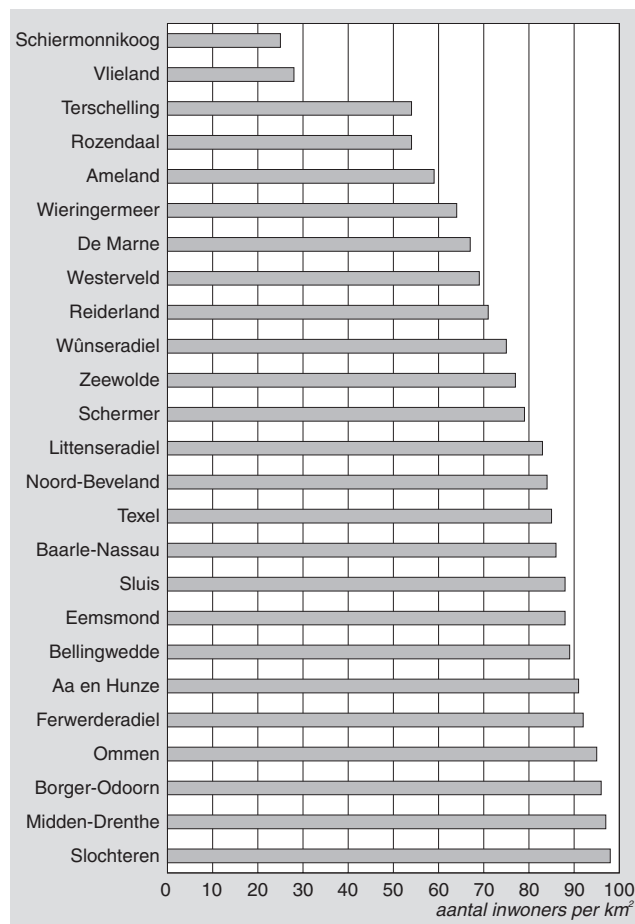
1. Top-25 van de dichtbevolkte gemeenten, 2005

Uiteraard komen in de top-25 van dichtbevolkte gemeenten veel grote steden voor. In Amsterdam bedraagt de bevolkingsdichtheid 4 502 duizend inwoners per vierkante kilometer. In Rotterdam is dit 2 889. Utrecht komt als enige van de vier grote steden net niet voor in de top-25, met 2 877 inwoners per vierkante kilometer. Veel van de zeer dichtbevolkte gemeenten liggen in de Randstad.

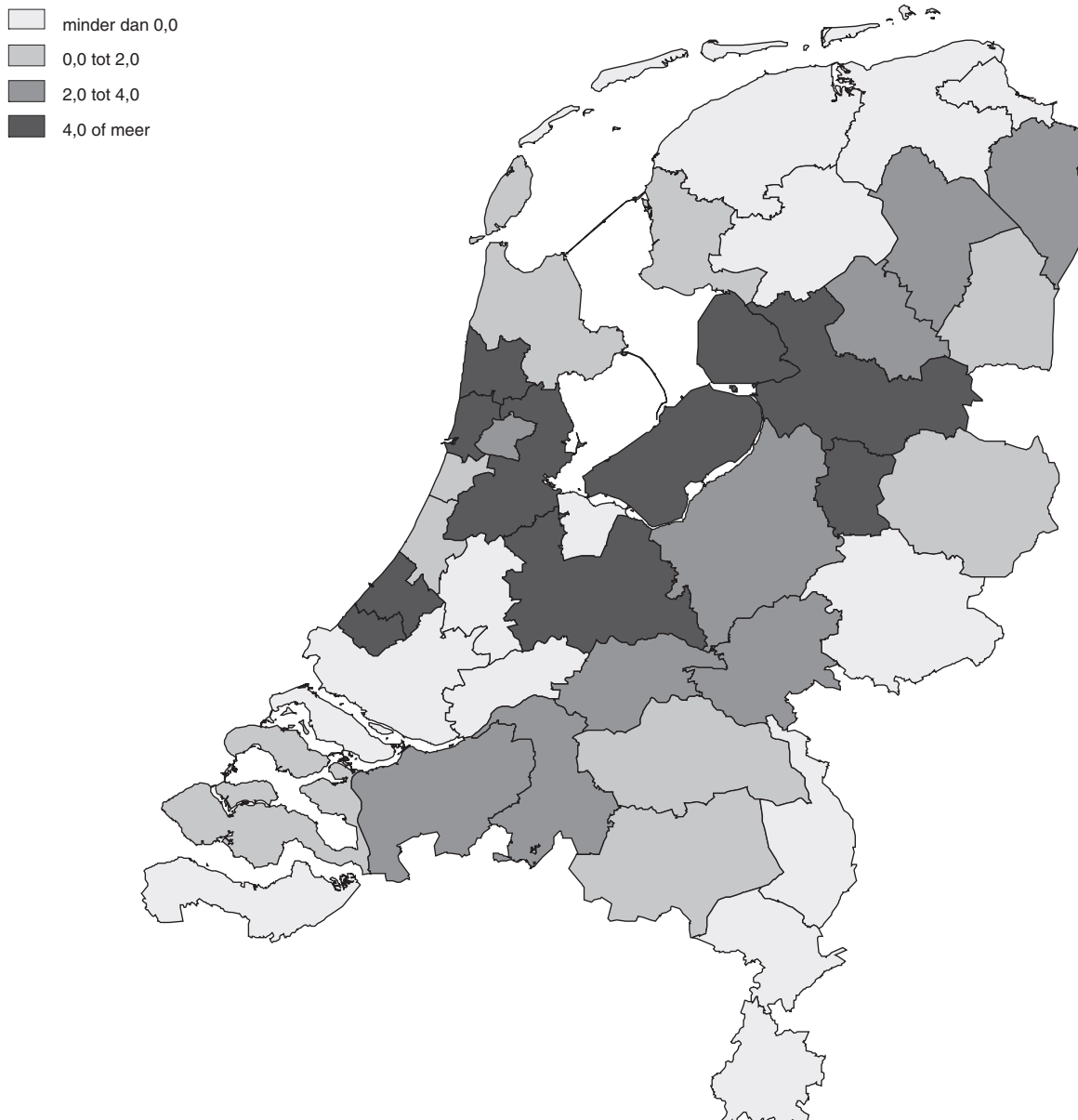
De Waddeneilanden behoren tot de dunstbevolkte gebieden van Nederland. De ranglijst van dunbevolkte gemeenten wordt aangevoerd door Schiermonnikoog, met 25 inwoners per vierkante kilometer land (*grafiek 2*). Ook in Vlieland, Terschelling en Ameland is dit aantal zeer klein. Texel is het enige Waddeneiland dat niet voorkomt in de toptien van dunbevolkte gemeenten. In de top-25 van de dunbevolkte gemeenten bevinden zich overwegend Groningse, Friese en Drentse gemeenten.

2. Top-25 van de dunbevolkte gemeenten, 2005

Bevolking in kaart

Bevolkingsgroei per 1 000 inwoners per COROP-gebied, 2005

In 2005 nam het aantal inwoners van Nederland met slechts 28,7 duizend toe, tot 16,33 miljoen op 1 januari 2006. In 2004 nam de bevolking nog toe met 47,5 duizend personen. De bevolkingsgroei is in de afgelopen eeuw niet eerder zo laag geweest. Dit komt vooral doordat het aantal emigranten veel hoger was dan het aantal immigranten. Ook daalde in 2005 opnieuw het aantal geboorten.

In 2005 bedroeg de gemiddelde Nederlandse bevolkingsgroei 1,8 per duizend inwoners. Wordt gekeken naar de veertig COROP-gebieden die Nederland telt, dan blijkt volgens voorlopige cijfers de bevolking het sterkst te zijn toegenomen in Flevoland, met 13,2 per duizend inwoners.

Ook in Zuidwest-Overijssel, Utrecht en de agglomeratie Den Haag nam het aantal inwoners nog relatief sterk toe. De groei van de bevolking in deze gebieden hangt samen met het feit dat er veel nieuwbouw plaatsvond in onder meer Almere, Utrecht (Leidsche Rijn) en de agglomeratie Den Haag (Leidschenveen en Wateringse Veld).

In Delfzijl en omgeving nam de bevolking daarentegen zeer sterk af, met 13,1 per duizend inwoners. Ook in Zuid-Limburg was sprake van een relatief forse afname van de bevolking, met 7,3 per duizend inwoners.

Nederland en Europa

Trouwen vanuit het ouderlijk huis

In vrijwel alle Europese landen is de afgelopen decennia sprake geweest van een afnemende belangstelling voor het huwelijk. Tot en met de jaren zestig stond samenwonen gelijk aan trouwen. Tegelijkertijd was de kans op echtscheiding klein. Vrijwel iedereen trouwde vanuit het ouderlijk huis. Vanaf 1970 is daar snel verandering in gekomen. Het eerste huwelijkscijfer daalde sterk, terwijl de kans op echtscheiding toenam. Ook werd voorafgaand aan het huwelijk steeds vaker ongehuwd samengewoond.

In onderstaande kaarten is voor alle personen geboren in 1950 of 1965 weergegeven welk aandeel vóór het 25^e levensjaar rechtstreeks vanuit het ouderlijk huis is getrouwd. Van degenen die in 1950 zijn geboren, trouwde in België maar liefst 84 procent vanuit huis. Ook in Polen en Hongarije was dit aandeel hoog, met meer dan 70 procent. In Nederland was het aandeel van dit geboortecohort dat vanuit het ouderlijk huis in het huwelijk trad eveneens relatief hoog, met 68 procent. Dit aandeel was zelfs iets hoger dan dat van hun leeftijdsgenoten in Zuid-Europa. Het geboortecohort 1950 in Italië, Spanje, Griekenland en Portugal volgde, als verwacht, vaak een traditioneel patroon; meer dan 60 procent trouwde vanuit huis.

Aandeel jongeren dat vanuit het ouderlijk huis is getrouwd, geboortjaar 1950

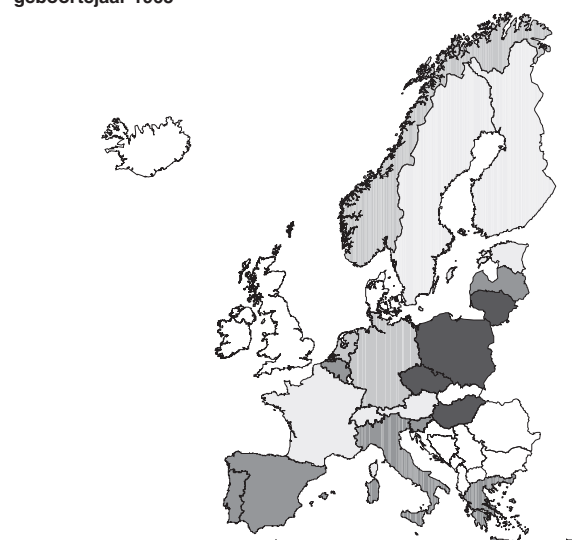
Bron: Eurostat.

Zweden scoorde daarentegen al vroeg zeer laag, met 14 procent. In het algemeen geldt dat de Scandinavische landen koploper zijn wat betreft nieuwe demografische ontwikkelingen rond relatie- en gezinsvorming. Ook in Finland en Noorwegen was het aandeel laag, zij het beduidend hoger dan in Zweden.

Van degenen die in 1965 zijn geboren, was het aandeel dat vóór het 25e levensjaar vanuit huis trouwde het hoogst in Polen, met 73 procent. Ook andere Oost-Europese landen scoorden hoog, met meer dan 60 procent voor Litouwen, Hongarije en Tsjechië. In de Zuid-Europese landen was het aandeel nog steeds relatief hoog (45 à 55 procent), zij het lager dan in de meeste Oost-Europese landen. Zweden voerde nog steeds de ranglijst aan, nu met 6 procent, gevolgd door Finland. In veel West-Europese landen was dit aandeel eveneens sterk gedaald, tot ongeveer 20 procent in Frankrijk en Nederland. Ook voor de Oost-Europese landen, met uitzondering van Polen en Litouwen, geldt dat het aandeel dat rechtstreeks is getrouwd fors is afgenomen. Over het algemeen was deze afname echter minder groot dan die in de West-Europese landen.

Prioux, F., 2006, Vivre en couple, se marier, se séparer: contrastes européens. Population et Sociétés, april 2006.

Aandeel jongeren dat vanuit het ouderlijk huis is getrouwd, geboortjaar 1965

Bron: Eurostat.

Passende ouderenhuisvesting

Tussen 1900 en 1950 groeide het aantal inwoners van Nederland met 5 miljoen. In dezelfde periode steeg het aantal 65-plussers met een half miljoen. De behoefte aan passende huisvesting voor deze snel groeiende groep, destijds nog aangeduid als bejaarden, nam dus sterk toe. Maar dat moesten wel moderne tehuizen zijn, want de tehuisoudere anno 1950 was een andere dan die van 1900.

Onvermogen en de behoefte aan zorg waren een eeuw geleden de belangrijkste redenen om te worden opgenomen in een oudeliedenhuis. De Amsterdamse Armenraad constateerde echter al in de jaren twintig dat het aantal armen in de tehuizen was teruggelopen. Veel ouderen hadden recht gekregen op een ouderdomsrente en wisten zich langer zelfstandig te redden. De raad constateerde tegelijkertijd dat steeds meer welgestelde ouderen in de tehuizen woonden. Het waren de ouderen die zich om uiteenlopende redenen niet langer konden of wilden belasten met de zorg voor het eigen huishouden of niet opgewassen waren tegen het alleenwonen. De toename van het aantal mindervalide ouderen was een gevolg van het feit dat mensen langer in staat waren om voor zichzelf te zorgen, waardoor de gemiddelde leeftijd bij opname in het 'gesticht' toenam.

De pensiontehuizen, zoals de moderne tehuizen werden genoemd, kwamen het eerst in de grote steden. Amsterdam telde er op 1 januari 1942 al zo'n 150. Het waren kleine huizen voor maximaal 25 à 30 personen. De bewoners beschikten er over een grote zit-slaapkamer. Echtparen hadden meestal twee kamers. Eten en converseren gebeurde in gemeenschappelijke ruimten. Tussen 1920 en 1940 werden ook de eerste commerciële rusthuizen gebouwd. De bouw daarvan vond men nodig vanwege het tekort aan moderne tehuizen.

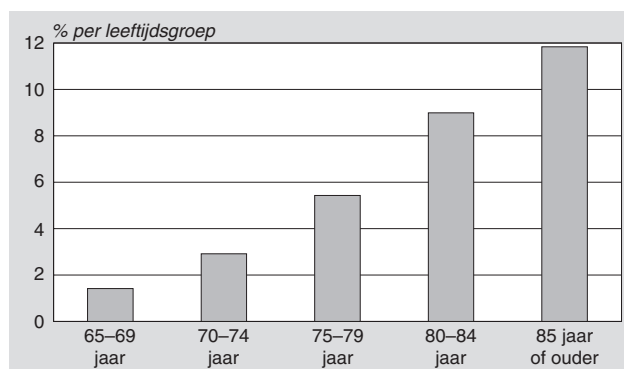
Dat de tehuizen een andere rol hadden gekregen, constateerde ook het CBS, dat in 1950 de tehuisverzorging voor het eerst in kaart bracht. Het tehuis was niet meer een vorm van armenzorg, maar 'de voorziening in de lichamelijke noden verbonden aan de ouderdom, onafhankelijk van de financiële draagkracht der betrokkenen'. Het CBS analyseerde de gegevens van ruim 800 niet-commerciële bejaardentehuizen. In deze tehuizen woonden 29,5 duizend 65-plussers, nog geen 4 procent van alle 65-plussers (*grafiek 1*).

Fit waren de meeste bewoners inderdaad. Slechts 8 procent was voortdurend bedlegerig en 28 procent was min of meer hulpbehoevend. De overige bewoners (63 procent) waren volledig zelfredzaam. Dat was voor een deel het gevolg van beleid. Een kwart van de bejaarden was opgenomen op de uitdrukkelijke voorwaarde dat ze lichamelijk en geestelijk volledig gezond waren. Katholieke instellingen stelden verreweg de minste voorwaarden aan hun toekomstige bewoners, de neutrale instellingen de meeste. Zo was aan een derde van de bewoners van de neutrale instellingen een eis van een minimum inkomen gesteld, en van bijna 70 procent van de bewoners was een goede gezondheid vereist.

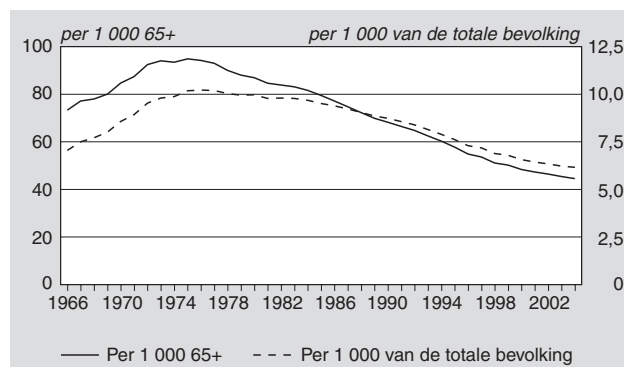
De animo voor het verzorgingshuis is de laatste tijd niet groot meer. Sinds het begin van de jaren tachtig daalt het aantal verzorgingshuisbewoners onafgebroken (*grafiek 2*), het relatieve aantal bewoners (per duizend 65-plussers) daalt al vanaf het midden van de jaren zeventig. Fysiek volledig fit is tegenwoordig nog maar een vijfde van de verzorgingshuisouderen (*grafiek 3*). De matige fitheid komt vooral door de gemiddeld hoge leeftijd van de bewoners. Bijna de helft van de bewoners kan van de volgende vier zaken er minstens één en hoogstens drie niet: aan- en uitkleden, wassen, eten en naar de WC gaan.

CBS, 1951, Verzorging van bejaarden in tehuizen naar de toestand op 1 oktober 1950. De Haan, Utrecht.

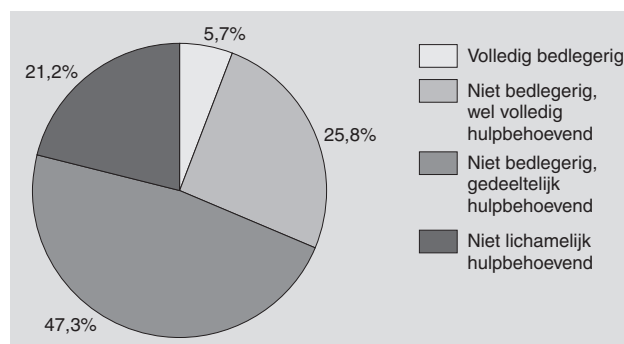
1. Aandeel bejaarden woonachtig in bejaardenhuizen naar leeftijd, 1950

2. Aandeel bewoners woonachtig in verzorgingshuizen, 1966-2004

3. Bewoners van tehuizen naar fitheid, 2001

Wijken en buurten

Aandeel 0–14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten

In 2005 telde Nederland 3,0 miljoen 0–14-jarigen. Zij vormden daarmee 18,5 procent van de totale bevolking. Van de vier grote steden is het aandeel 0–14-jarigen het hoogst in Den Haag (17,6 procent), gevolgd door Rotterdam (17,2 procent), Amsterdam en Utrecht (beide 16,1 procent). Voor alle vier grote steden geldt dat het percentage 0–14-jarigen onder het Nederlands gemiddelde ligt. Binnen de steden zijn de verschillen tussen wijken en buurten echter zeer groot.

In Den Haag is het aandeel 0–14-jarigen het hoogst in Bosweide, met ruim een derde. Ook in Middenweg en grens Wateringen, en in Schildersbuurt-Oost ligt het percentage boven de 30. Het gaat daarbij vaak om buurten die zijn gelegen in een van de Haagse nieuwbouwwijken. De buurten Bosweide, Singels, De Bras en Morgenweide liggen alle in Ypenburg; De Vissen en De Velden in Leidschenveen; Middenweg en grens Wateringen en Baronie-

pad, Keukenhoflaan en Bovendijk in Wateringse Veld. Daarnaast is het aandeel jongeren hoog in de Schildersbuurt, een wijk met veel niet-westerse allochtonen.

Het aandeel jongeren is het laagst in Waldeck-Noord, met 3,0 procent. Dit is een buurt met veel ouderen: meer dan de helft is er 65 jaar of ouder. Ook in de andere buurten met weinig 0–14-jarigen wonen vaak relatief veel 65-plussers.

In Utrecht is het aandeel 0–14-jarigen het hoogst in Veldhuizen (27,6 procent), onmiddellijk gevolgd door Kanaleneiland-Noord (27,5 procent). Het betreft opnieuw nieuwbouwwijken, zoals Veldhuizen (Vleuten-De Meern), Langerak en Parkwijk, 't Zand en omgeving (Leidsche Rijn). Het percentage 0–14-jarigen is het laagst in Rubenslaan en omgeving, met 3,7 procent. Dit is bij uitstek een studentenbuurt. In de Utrechtse toptien van buurten met een laag percentage jongeren wonen relatief veel alleenstaande twintigers en dertigers.

Staat 1
Top-10 Haagse buurten¹⁾ naar aandeel 0–14-jarigen, 2005

Laagste		Hoogste	
	%		%
Waldeck-Noord	3,0	Bosweide	34,2
Bohemen en Meer en Bos	8,7	Middenweg en grens Wateringen	31,0
Burgen en Horsten	9,3	Schildersbuurt-Oost	30,5
Duinzicht	9,4	De Vissen	29,9
Stadhoudersplantsoen	10,1	Baroniepad, Keukenhoflaan en Bovendijk	29,5
Morgenstond-Oost	10,3	De Velden	29,3
Kom Loosduinen	10,5	Singels	29,1
Zuidwal	10,9	De Bras	28,3
Oud Scheveningen	11,3	Morgenweide	27,3
Scheveningen Badplaats	11,3	Schildersbuurt-West	27,1

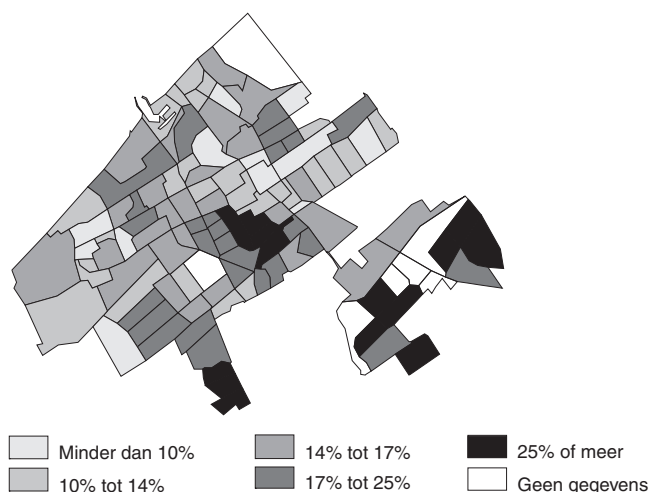
¹⁾ Het betreft buurten met minstens 2 duizend inwoners.

Staat 2
Top-10 Utrechtse buurten¹⁾ naar aandeel 0–14-jarigen, 2005

Laagste		Hoogste	
	%		%
Rubenslaan en omgeving	3,7	Veldhuizen	27,6
Breedstraat en Plompstorengracht en omgeving	6,1	Kanaleneiland-Noord	27,5
Lange Nieuwstraat en omgeving	6,9	Oog in Al	25,0
Zamenhofdreef en omgeving	7,3	Langerak	24,9
Transwijk-Noord	8,5	Parkwijk, 't Zand en omgeving	24,2
Tweede Daalsebuurt en omgeving	8,5	Vleuten	22,0
Tolsteeg en Rotsoord	9,0	Voordorp en Voorveldse-polder	21,6
Springweg en omgeving	9,1	Kanaleneiland-Zuid	21,2
Geertebuurt	10,0	De Meern	21,1
Julianapark en omgeving	10,0	Wolga- en Donaudreef en omgeving	20,7
Watervogelbuurt	10,0		

¹⁾ Het betreft buurten met minstens 2 duizend inwoners.

Den Haag

Utrecht

Immigratiegolf in de VS

Tussen 1890 en 1924 kwamen 15 miljoen gelukzoekers Amerika binnen. Deze grote stroom nieuwkomers werd in 1924 wettelijk beperkt. Aan het eind van de twintigste eeuw diende zich een nieuwe golf (illegale) immigranten aan, waaronder veel Mexicanen. De afgelopen vijf jaar arriveerden 16 procent meer nieuwkomers in de Verenigde Staten. Mexicanen vormden onder hen veruit de grootste groep. De nieuwe lichting is laagopgeleid en spreekt nauwelijks Engels. Over enkele jaren zullen blanke Amerikanen in zeker 35 van de 50 grootste steden in de minderheid zijn. Er zijn naar schatting 12 miljoen illegalen (5 procent van de werkende bevolking) in de Verenigde Staten.

Bron: AD, 22 augustus 2006

Minibabyboom

De bevolkingsgroei zit de laatste jaren in een neerwaartse spiraal. Dit heeft onder meer te maken met een afnemend aantal geboorten. Vorig jaar kwamen er 188 duizend kinderen ter wereld. Dat is het laagste aantal sinds het einde van de jaren tachtig. Het CBS verwacht dat het aantal geboorten zal afnemen tot rond de 177 duizend in 2012, om daarna te stabiliseren. Voornaamste reden is het teruglopend aantal geboorten in de jaren zeventig. Daardoor zijn er nu relatief weinig vrouwen van rond de dertig. Er is echter nog een effect, dat niet over het hoofd mag worden gezien: de inhaalbaby. Als er een economische recessie is of een langdurige periode van laagtij, dan stellen vrouwen het krijgen van kinderen soms liever uit. Als het daarna weer beter gaat, komt er een inhaalslag. De Nederlandse Bank voorspelt een bovengemiddelde economische groei tot ten minste 2009, en dat lijkt lang genoeg voor een golfje van inhaalbaby's.

Bron: NRC Handelsblad, 28 juni 2006

Het vergiet van België

Sinds Nederland in 2004 de leeftijdsgrens voor huwelijksmigranten verhoogde van 18 naar 21 jaar en de inkomenseis opschreefde van 70 naar 120 procent van het minimumloon, ontdekt een groeiend aantal Nederlanders de zogeheten België-route. Die houdt in dat een Nederlands staatsburger zich vestigt in België, dat minder strenge immigratie-eisen heeft. De buitenlandse partner kan daar op vertoon van een paspoort en een trouwakte een verblijfskaart krijgen. Na zes maanden komt de partner op grond van het vrije verkeer van personen in de Europese Unie als EU-ingezetene in aanmerking voor een verblijfsvergunning in Nederland. Vermoedelijk zal het aantal zogeheten gezinsvormers dat gebruik maakt van de België-route toenemen door de sinds maart verplichte inburgering in het land van herkomst. De strenge eisen zorgden ervoor dat het aantal aanvragen van verblijfsvergunningen voor partners daalde. Naar nu blijkt, blijven de huwelijksmigranten via België binnendruppelen.

Bron: Elsevier, 10 juni 2006

Emigratie van Nederlanders

Het afgelopen jaar had Nederland meer emigranten dan immigranten. Van een veronderstelde leegloop van Nederland doordat Nederlanders voorgoed naar Duitsland of België verhuizen, is echter geen sprake. Dit zegt Fanny Janssen, demograaf aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij vindt dat er in Nederland een verkeerd beeld is ontstaan van het vertrekoverschot. In de media werd veel aandacht besteed aan de hoogte van dat overschot. Nederland is binnen Europa immers het land met naar verhouding het grootste vertrekoverschot. We leven sinds 2003 niet langer in een immigratieland. De aandacht werd vooral gericht op de naar onze buurlanden vertrekkende mensen. Cijfers over het vertrek naar onze buurlanden moeten we op de juiste manier interpreteren, vindt Janssen. Het is volgens haar belangrijk om onderscheid te maken tussen de allochtone en autochtone Nederlanders die Nederland verlaten. Zo blijkt uit cijfers van het CBS dat in het eerste kwartaal van 2006 maar liefst 55 procent van de emigranten niet in Nederland is geboren. Deze groep vertrok voor het merendeel naar het land van herkomst. De groep autochtone Nederlanders bestaat echter ook voor een kwart uit tweede generatie allochtonen die teruggaan naar het herkomstland van hun ouders.

Bron: Trouw, 9 juni 2006

Op tijd aan de kinderen

Een Nederlandse vrouw krijgt haar eerste kind als ze gemiddeld 29,4 jaar is. In 1974 was dat nog maar 24 jaar. Ons land heeft daarmee met Spanje en Italië de oudste moeders van Europa. Een groep gynaecologen heeft hierover begin dit jaar de noodklok geluid. Het (ver)late moederschap heeft allerlei medische gevolgen. In tien jaar tijd steeg het aantal moeders dat moest worden opgenomen met 40 procent, en het aantal baby's dat ziekenhuisbehandeling onderging nam met 10 procent toe. Vrouwen moeten zich veel bewuster worden van de gezondheidsrisico's die het late moederschap met zich meebrengt. De statistieken laten zien dat een op de vijf vrouwen boven de 35 jaar een miskraam krijgt; onder de 30 jaar is dat 8 procent. De kans op complicaties zoals zwangerschapsvergiftiging, zwangerschapsdiabetes en hoge bloeddruk groeit met de jaren van 1 naar 6 procent. Het risico dat het kind een aangeboren afwijking heeft, is een op de 400 voor moeders boven de 35 jaar en een op de 1350 voor vrouwen van 25 jaar. Oudere moeders krijgen vaker meerlingen, met meer complicaties tot gevolg. Bewezen is dat het uit- of afstellen van kinderen de kans op het krijgen van borstkanker vergroot. Tijd voor een herbezinning lijkt op zijn plaats.

Bron: AD, 20 mei 2006

Mededelingen

NVD-congres 2006

Op 18 oktober 2006 organiseert de Nederlandse Vereniging voor Demografie, in samenwerking met het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, haar jaarcongres. Het thema van het congres is 'Mensen voor de stad of stad voor de mensen: de grote steden in Nederland in demografisch perspectief'.

Energieke motor van de economie, bruisende bron van sociaal-culturele dynamiek, hart van de kennismaatschappij en een gevarieerde leefomgeving met een onweerstaanbare aantrekkingskracht? Of stapelplaats van maatschappelijke problemen, brandhaard van tegenstellingen en conflict, en een leefmilieu waar het slecht (en liefst tijdelijk) toeven is? Tijdens dit congres staan deze vragen centraal. Omdat de omvang en vooral de samenstelling van de bevolking een belangrijke rol spelen in de stedelijke ontwikkeling, is het van belang om ook met een demografische bril naar de grote stad te kijken. Het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken heeft dit gedaan. De uitkomsten van deze studie, die tijdens het congres aan de minister van OCW wordt aangeboden, zijn het startpunt van het congres. Maar waar in het rapport de *diagnose* centraal staat, wil het congres zich ook richten op de *behandeling*: wat is mogelijk, wat is gewenst?

Datum: woensdag 18 oktober 2006.

Plaats: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Inlichtingen: 070 – 356 52 18 (secretariaat NVD).

Seminar Population Research Centre, Rijksuniversiteit Groningen

Naar aanleiding van het 15-jarig jubileum van het Population Research Centre (PRC) aan de Rijksuniversiteit Groningen, organiseert het PRC met de Nederlandse Vereniging voor Demografie op donderdagmiddag 9 november 2006 een seminar over het thema 'Population and Health'. Voor deze middag zullen vier prominente (inter)nationale sprekers op het gebied van 'Population and Health' worden uitgenodigd.

Datum: donderdag 9 november 2006.

Plaats: Academiegebouw, Groningen.

Voor meer informatie: www.nvddemografie.nl.

Godsdienstige veranderingen in Nederland

Religie is terug van weggeweest, zo lijkt het. Tot zo'n tien jaar geleden was men het erover eens dat zich overal op de wereld een onstuitbaar secularisatieproces voerde. Inmiddels wordt dit alom betwijfeld. In dit boek wordt ingegaan op de discussie en uitgebreid gekeken naar de veranderingen die zich de afgelopen decennia hebben voorgedaan in de religiositeit van de Nederlanders. De positie van ons land wordt vergeleken met die van andere landen en de betekenis van immigrantenkerken wordt onderzocht.

SCP, 2006, Godsdienstige veranderingen in Nederland. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Te bestellen bij het SCP, tel. 070 – 340 70 00.

ISBN 90 37 7 0259 7; verkoopprijs ca. € 11,90.

Dertig jaar tijdsbesteding: waar Nederlanders tijd voor over hebben

De afgelopen decennia is het aantal zaken dat beslag legt op onze tijd spectaculair gegroeid, waardoor Nederlanders het steeds drukker hebben gekregen. Een groeiend deel van de bevolking klaagt dan ook over tijdgebrek. In deze uitgave presenteert het Sociaal en Cultureel Planbureau de belangrijkste uitkomsten uit het meest recente Tijdsbestedingsonderzoek, uit 2005. Het rapport geeft antwoord op de vraag of de eerder geschetste ontwikkelingen zich ook in recente jaren hebben voortgezet, en wat de nieuwste ontwikkelingen zijn in de tijdsbesteding.

SCP, 2006, Dertig jaar tijdsbesteding: waar Nederlanders tijd voor over hebben. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag. Verschijningsdatum: 18 oktober 2006.

Te bestellen bij het SCP, tel. 070 – 340 70 00.

ISBN: 90 37 70283 x; verkoopprijs ca. € 9,90.

Marokkanen in Nederland: een profiel

Het rapport 'Marokkanen in Nederland: een profiel' komt voort uit een opdracht van de minister van Vreemdelingen-zaken en Integratie. Doel van het rapport is om, aan de hand van recente empirische gegevens, een beknopt en toegankelijk profiel van de Marokkanen in Nederland te bieden. Onderwerpen die hierbij aan bod komen zijn: demografie, onderwijs, sociaal-economische positie, sociaal-culturele positie, criminaliteit, gezondheid en vrijetijdsbesteding.

Praag, C. van (red.), 2006, Marokkanen in Nederland: een profiel. Rapport nummer 67. Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, Den Haag.

Te bestellen bij het NIDI, tel. 070 – 356 52 00.

ISBN: 90 70 99096 2; verkoopprijs € 17,50.

EU integration seen through statistics

De Europese Unie bestond in eerste instantie uit België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Luxemburg en Nederland. Vervolgens is de omvang van de Europese Unie fors toegenomen door de toelating van Denemarken, Ierland en Groot-Brittannië in 1973, gevolgd door Griekenland in 1981, Spanje en Portugal in 1986, en Oostenrijk, Finland en Zweden in 1995. In 2004 kwamen daar nog tien nieuwe lidstaten bij: Cyprus, Tsjechië, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slowakije en Slovenië. De verwachting is dat Bulgarije en Roemenië in 2007 eveneens zullen toetreden tot de Europese Unie. Kroatië en Turkije zijn in 2005 met onderhandelingen over toetreding tot de Europese Unie begonnen. In deze publicatie worden de belangrijkste ontwikkelingen die samenhang met de groei van de Europese Unie beschreven.

Eurostat, 2006, EU integration seen through statistics. Eurostat, Luxemburg.

Catalogusnummer: KS-71-05-691-EN-C.

Voor bestelinformatie: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen

Aslan Zorlu¹⁾

De verschillen in vruchtbaarheid tussen herkomstgroepen en generaties komen duidelijker naar voren als rekening wordt gehouden met leeftijd, verblijfsduur, opleiding en burgerlijke staat. Turkse, Marokkaanse en Surinaamse vrouwen die korter dan zeven jaar in Nederland wonen, hebben minder vaak een kind dan degenen met een verblijfsduur van meer dan twaalf jaar. Vrouwen met een verblijfsduur van zeven tot twaalf jaar hebben daarentegen juist vaker een kind. Turkse en Marokkaanse vrouwen die minder dan zeven jaar in Nederland wonen, kregen hun eerste kind op jongere leeftijd dan de anderen in hun herkomstgroep. Het traditionele rolpatroon van deze groepen wordt in stand gehouden door recente huwelijksmigratie. Een hoge opleiding verlaagt de kans op het hebben van een kind aanzienlijk voor Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen, terwijl opleiding geen effect lijkt te hebben bij autochtone vrouwen.

1. Inleiding

De samenstelling van de Nederlandse bevolking verandert door natuurlijke bevolkingsaanwas en migratie. De nieuwe immigranten nemen hun eigen cultuur, religie en gewoontes mee. Na verloop van tijd zullen onder immigranten echter gedragsveranderingen optreden, onder meer met betrekking tot de leeftijd waarop men trouwt, met wie men trouwt, de leeftijd waarop men kinderen krijgt en het aantal kinderen dat men krijgt (Kahn, 1994). De vraag is dan hoe snel dat gebeurt en welke factoren dit proces versnellen of juist vertragen. Het verschijnsel dat allochtone vrouwen op dit punt steeds meer op autochtone vrouwen gaan lijken, wordt in de internationale literatuur aangeduid als demografische assimilatie (Hill en Johnson, 2004).

In de naoorlogse periode traden in Nederland twee belangrijke trends op. Ten eerste nam de gemiddelde omvang van de gezinnen af door een daling van het gemiddelde kindertal en een toename van de kinderloosheid. Ten tweede kregen moeders hun eerste kind op een hogere leeftijd (uitstelgedrag). De toegenomen emancipatie van vrouwen in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en in andere domeinen van de maatschappij heeft veel bijgedragen aan dit proces. In deze periode kwamen migranten naar Nederland met gemiddeld meer kinderen dan de autochtone bevolking (Alders, 2000a).

Volgens de assimilatietheorie blijven paren die vanuit een herkomstland met een hoge vruchtbaarheid naar een land met een lage vruchtbaarheid migreren, in de beginperiode hun hogere vruchtbaarheidspatroon volgen. In de loop der tijd zal dit echter wijzigen en zal het gemiddeld aantal kinderen afnemen (Mayer en Riphahn, 2000).

Eerdere CBS-studies naar het vruchtbaarheidspatroon van allochtone vrouwen laten zien dat vooral de eerste generatie Marokkaanse en Turkse vrouwen op relatief jonge leeftijd hun eerste kind krijgen en dat ze gemiddeld meer kinderen krijgen dan autochtone vrouwen, terwijl Surinaamse en Antilliaanse vrouwen meer op autochtone vrouwen lijken (Garssen en Nicolaas, 2006; Alders 2000a en 2000b). De recente studie van Garssen en Nicolaas (2006) toont aan dat het vruchtbaarheidsgedrag van de tweede generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen meer op dat van autochtone vrouwen lijkt dan op dat van hun ouders.

Dit artikel bestudeert determinanten van het krijgen van een kind onder allochtone vrouwen, met name onder Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse vrouwen. De nadruk ligt daarbij op het effect van de verblijfsduur in Nederland en de rol van opleiding. Het vormt in dit opzicht een aanvulling op de genoemde studies van het CBS, die vooral trends en prognoses in de vruchtbaarheid bestuderen (Alders, 2005; Garssen, Nicolaas en Sprangers, 2005).

De leeftijd waarop een vrouw kinderen krijgt en het aantal kinderen dat zij krijgt is van groot belang voor haar mogelijkheden om actief te participeren in de samenleving. Opleidingskansen en kansen op de arbeidsmarkt zijn nauw verbonden met de ruimte die vrouwen binnen de gezinscontext kunnen creëren. Dit geldt zowel voor de periode waarin vrouwen daadwerkelijk de zorg voor hun jonge kinderen hebben als voor de latere periode, waarin ze zorg en werk combineren. Het krijgen van (veel) kinderen op jonge leeftijd kan ertoe leiden dat er een opleidingsachterstand ontstaat die niet meer kan worden ingelopen, met als gevolg relatief ongunstige vooruitzichten op werk en inkomen. Resultaten van deze studie zijn indicatief voor de mate waarin en de snelheid waarmee allochtonen wat betreft een belangrijk aspect van hun leven toegroeien naar de demografische kenmerken van de autochtonen.

2. Gemiddelde leeftijd bij geboorte van het eerste kind

Garssen en Nicolaas (2006) laten zien dat de gemiddelde leeftijd van moeders bij de geboorte van hun eerste kind het hoogst is voor de tweede generatie Antilliaanse/Arubaanse vrouwen en autochtone vrouwen, met respectievelijk 30,1 en 29,8 jaar in 2005. Voor allochtone vrouwen van

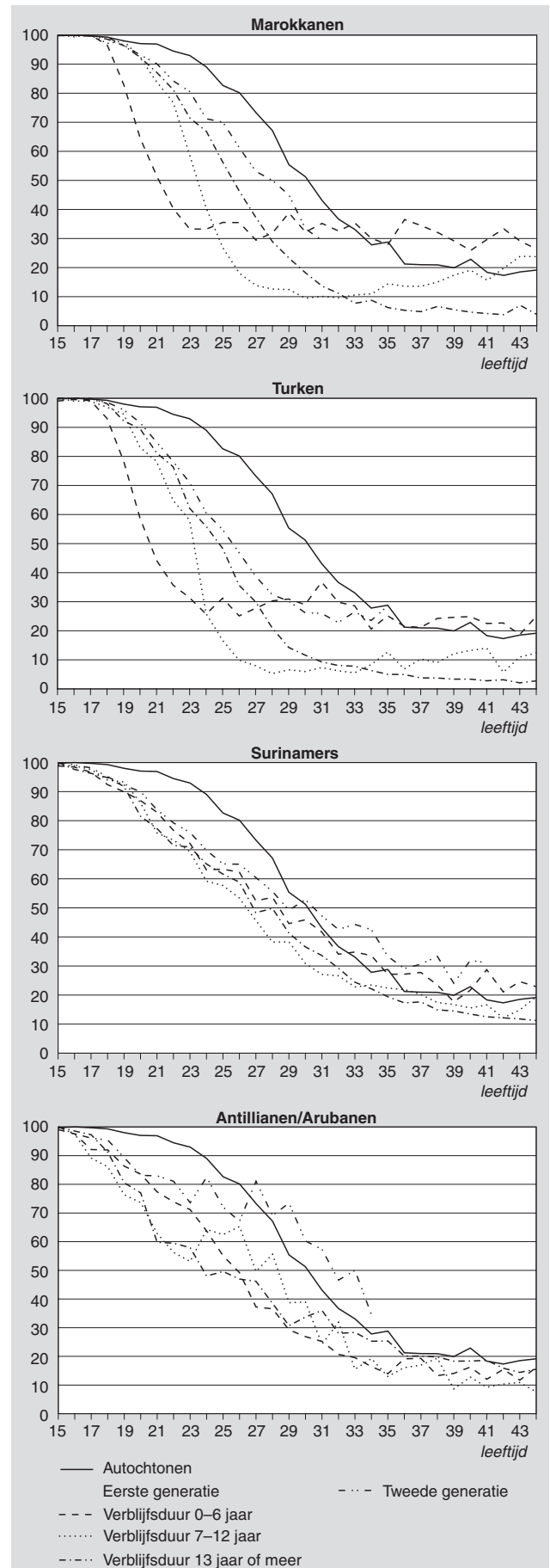
¹⁾ Universiteit van Amsterdam, afdeling Geografie en AIAS.

de eerste generatie ligt deze leeftijd beduidend lager. Met name Turkse en Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie worden op jongere leeftijd moeder, met respectievelijk 24,4 en 26,5 jaar in 2005. Deze leeftijd is sinds 1996 nauwelijks gestegen voor Marokkaanse vrouwen en stagneert zelfs bij Turkse vrouwen. Onder Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen van de eerste generatie is de leeftijd bij het eerste moederschap vooral na 2000 gestegen, tot respectievelijk 27,7 en 26,7 jaar. De auteurs constateren dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen wat dit betreft veel meer op autochtone vrouwen lijkt dan op hun ouders.

De stagnatie van de stijging in leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren onder de eerste generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen is waarschijnlijk toe te schrijven aan een compositie-effect: recente immigratie van nieuwe huwelijksmigranten zou een stijging van de gemiddelde leeftijd hebben verhinderd door de relatief jonge leeftijd waarop zij hun eerste kind krijgen (Nicolaas et al., 2004). Dit effect is zichtbaar gemaakt in de *grafiek*, op grond van een eigen analyse van een steekproef uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS voor 2002. De steekproef omvat één procent van de autochtone vrouwen en alle allochtone vrouwen van de hieronder onderscheiden groepen tussen 15 en 45 jaar. Hoewel de in dit artikel gebruikte databestanden en methodologie afwijken van de standaard CBS-methode om internationaal vergelijkbare vruchtbaarheidscijfers te berekenen, vormt de hier gehanteerde methode een goede basis om determinanten van de vruchtbaarheid te bestuderen.

De grafiek laat zien dat de nieuwere immigratiecohorten van Turkse en Marokkaanse vrouwen hun eerste kind op een jongere leeftijd hebben gekregen. Hoe langer de verblijfsduur is in Nederland (samenhangend met een jongere leeftijd bij immigratie), des te hoger is de gemiddelde leeftijd van een vrouw waarop ze haar eerste kind krijgt. Vooral vrouwen jonger dan 25 jaar uit de groep met de kortste verblijfsduur (tot 6 jaar) kregen hun eerste kind op een relatief jonge leeftijd. De samenhang tussen verblijfsduur en leeftijd bij het eerste moederschap is echter minder duidelijk en niet zo sterk voor Surinaamse en Antilliaanse vrouwen. Wel is een tweedeling onder Antilliaanse en Arubaanse, en in mindere mate Surinaamse vrouwen te constateren: een deel van de tweede generatie krijgt heel vroeg hun eerste kind, terwijl een ander deel een sterker uitstelgedrag vertoont dan autochtone vrouwen. Dit bevestigt het beeld dat een deel van de Caribische vrouwen zeer carrièrericht is in termen van een relatief hoge arbeidsmarktparticipatie (Zorlu en Hartog, 2002) en daardoor een sterk uitstelgedrag vertoont. Anderzijds zijn vooral Antilliaanse vrouwen in de populatie van tienermoeders oververtegenwoordigd (Garsen, 2005). De grafiek laat ook zien dat het percentage kinderlozen onder Turkse en Marokkaanse vrouwen die minder dan 6 jaar in Nederland wonen opmerkelijk hoog is (circa 30 procent), ook bij de vrouwen die ouder dan 40 jaar zijn. Dit laatste heeft waarschijnlijk te maken met het niet opgeven van alle in het buitenland geboren kinderen aan de gemeentelijke bevolkingsadministratie. Mogelijk blijft dit achterwege omdat de noodzaak tot registratie niet altijd aanwezig is, bijvoorbeeld wanneer kinderen buiten de leeftijdsgrenzen van de kinderbijslag vallen. Selectieve migratie van vrouwen zonder kinderen of

Aandeel kinderloze vrouwen naar herkomstgroepering, leeftijd en verblijfsduur, 2002

Bron: CBS, SSB, eigen bewerking.

met minder kinderen zou ook een deel van dit verschijnsel kunnen verklaren.

3. Determinanten van het krijgen van een kind

In deze paragraaf wordt nagegaan welke factoren relevant zijn voor de kans dat vrouwen tussen de 15 en 44 jaar een kind krijgen, in het bijzonder met betrekking tot het vruchtbaarheidsgedrag – en de verschillen daarin – van allochtone vrouwen. De analyses zijn gebaseerd op de hierboven beschreven steekproef uit het SSB 2002. De beschikbare verklarende variabelen zijn herkomst, generatie, leeftijd, verblijfsduur, soort huwelijk, arbeidsmarktstatus en opleidingsniveau. Laatstgenoemde variabele is afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking 2000–2003 van CBS en is daardoor voor slechts een klein deel van de vrouwen bekend.

De beschrijvende analyses in de vorige paragraaf toonden dat zowel de leeftijd als de verblijfsduur in Nederland een verschillende invloed hebben op het gedrag van vrouwen uit uiteenlopende herkomstgroepen. Ook de invloed van het opleidingsniveau van de vrouwen is zeer divers. Om deze reden worden voor het schatten van de kans op een kind afzonderlijke logistische regressie-analyses uitgevoerd voor autochtone, Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen in de leeftijdsgroep 15–44 jaar. De omvang van andere allochtone groepen, vooral die uit asiellanden, zijn te klein om verantwoorde statistische analyses uit te voeren.

Staat 1 geeft de resultaten van de analyses per herkomstland. De kans op een kind neemt uiteraard toe met de *leeftijd*: hoe ouder, hoe groter de kans dat een vrouw eens in

haar leven een kind krijgt. Belangrijk is de invloed van andere factoren op deze kans na correctie voor leeftijd. Zo blijkt dat voor elke groep de huwelijks staat een sterke voorspeller is. In het bijzonder geldt dat vrouwen die getrouwd zijn met een partner uit hetzelfde herkomstland (mono-etnisch huwelijk) beduidend vaker een kind hebben. Gemengde huwelijken tussen allochtone en autochtone partners leiden verhoudingsgewijs minder vaak tot kinderen.

De invloed van de *arbeidsmarktpositie* is verschillend voor allochtone groepen en autochtonen. Autochtone vrouwen die afhankelijk zijn van een uitkering, maar vooral zij die een baan hebben, hebben minder vaak een kind dan niet-participanten (odds ratio's 0,647 en 0,261). Onder de allochtone groepen hebben uitkeringsontvangers juist vaker een kind, terwijl werkende allochtone vrouwen evenals autochtone vrouwen een relatief kleine kans hebben.

Het *opleidingsniveau* lijkt de kans op een kind voor autochtone vrouwen niet te beïnvloeden, maar opleidingsniveau heeft wel een aanzienlijk effect op de kans op een kind voor Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen. De hoogst opgeleide (hbo en wo) allochtone vrouwen hebben significant minder kans om een kind te krijgen dan de lager opgeleiden. Hetzelfde geldt voor allochtone vrouwen met een opleiding op mbo-niveau, met uitzondering van de Surinaamse vrouwen. De odds ratio's zijn voor de mbo-opgeleiden echter hoger dan die voor de hoger opgeleiden, wat betekent dat de mbo-opgeleiden een grotere kans hebben om kinderen te krijgen. Opmerkelijk is de relatief hoge kans voor de Surinaamse vrouwen met een mbo-opleiding (geen significant verschil met het laagste opleidingsniveau). Bij de hier onderzochte groepen heeft het opleidingsniveau vooral een sterke invloed bij de

Staat 1
Regressieschattingen van de kans op het hebben van een kind na correctie voor achtergrondkenmerken, vrouwen 15–44 jaar, odds ratio's

		Autochtoon	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans/ Arubaans
Leeftijd	Leeftijd	2,256***	4,599***	3,499***	2,434***	1,981***
	Leeftijd2	0,990*	0,965***	0,974***	0,982***	0,988***
	Leeftijd3	1,000	1,000***	1,000***	1,000***	1,000**
Burgerlijke staat	Mono-etnische huwelijk	9,632***	12,330***	13,009***	4,020***	4,216***
	Gemengd huwelijk	8,808***	1,914***	3,149***	2,236***	3,494***
	Ander soort huwelijk	4,434**	4,141***	5,898***	3,024***	4,062***
	Niet-gehuwd (referentie)					
Soc-econ. status	Werkzaam	0,261***	0,512***	0,336***	0,725***	0,932*
	Uitkering	0,647***	2,808***	2,030***	3,911***	8,362***
	Overige soc-econ., positie (referentie)					
Opleiding	Bo en lager (referentie)					
	Mavo	0,730	1,148	0,819	1,159	0,621
	Vbo	0,655	1,262	0,618	1,059	0,867
	Havo of vwo	0,381	0,732	0,416**	0,436**	0,199***
	Mbo	0,730	0,430***	0,407***	0,857	0,342***
	Hbo en wo	0,274	0,135***	0,295**	0,332***	0,198***
	Onbekend	0,437	0,593***	0,433***	0,636**	0,388***
Generatie	Tweede generatie, één ouder in het buitenland geboren		0,596***	1,001	0,535***	0,407***
	Tweede generatie, beide ouders in het buitenland geboren		0,437***	0,585***	0,680***	0,560***
	Eerste generatie (referentie)					
Verblijfsduur	0–6 jaar		0,587***	0,504***	0,677***	0,975
	7–12 jaar		1,310***	1,088**	0,983	1,086*
	13 jaar of meer (referentie)					
Constant		0,000***	0,000***	0,000***	0,000***	0,000***
	R ²	0,49	0,58	0,56	0,38	0,38
	N	26 412	88 484	72 481	89 589	35 266

Antilliaanse vrouwen. De odds ratio's bij hoogopgeleide (0,198) en havo/vwo-opgeleide (0,199) Antilliaanse vrouwen zijn ten opzichte van de vrouwen uit andere herkomstgroepen erg laag, wat duidt op een relatief kleine kans op het krijgen van kinderen.

Ook een *generatie*-effect blijkt op te treden. De tweede generatie Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen heeft minder kans op het krijgen van een kind dan de eerste generatie. Binnen de tweede generatie hebben Turkse en Marokkaanse vrouwen van wie beide ouders in het buitenland zijn geboren iets minder kans op kinderen dan de tweede generatie met één in het buitenland geboren ouder. Bij de tweede generatie Surinaamse en Antilliaanse vrouwen is dit omgekeerd. De verschillen zijn echter niet groot. Binnen de eerste generatie hebben de meest recent naar Nederland gekomen immigrantenvrouwen (*verblijfsduur* 0–6 jaar) uit Turkije, Marokko en Suriname minder vaak een kind dan immigrantenvrouwen die langer dan 12 jaar in Nederland wonen.

Staat 2 geeft een betere vergelijking van de kans op een kind voor 15–44-jarige vrouwen naar herkomstland, na correcties voor de relevante achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, generatie, verblijfsduur, burgerlijke staat en arbeidsmarktpositie. Zo blijkt de kans op een kind voor Somalische vrouwen meer dan vier keer zo groot te zijn als

voor autochtone vrouwen, die hier de referentiegroep vormen. Somalische vrouwen worden gevolgd door Antilliaanse, Surinaamse en Soedanese vrouwen met kans die ruim drie keer zo groot is als die voor autochtone vrouwen. Opmerkelijk is de relatief kleine kans voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen na correctie voor achtergrondkenmerken. Zij hebben echter nog altijd een respectievelijk 2,8 en 1,8 keer hogere kans dan autochtone vrouwen. De samenhang tussen de kans op een kind en de andere achtergrondkenmerken is vergelijkbaar met het hierboven geschetste beeld.

4. Conclusies

Een relatief hoge vruchtbaarheid onder de eerste generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen en een trage daling daarvan lijkt goeddeels te verklaren uit het feit dat er afgelopen jaren een aanzienlijk aantal huwelijksmigranten uit Turkije en Marokko naar Nederland is gekomen. Deze huwelijksmigranten zijn waarschijnlijk een selectieve populatie uit hun leeftijdgenoten in de herkomstlanden, aangezien de vruchtbaarheid in de herkomstlanden zelf sneller is gedaald dan in Nederland (Garssen en Nicolaas, 2006). De gerealiseerde vruchtbaarheid van de tweede generatie vertoont de kenmerken van het vruchtbaarheidspatroon van autochtone vrouwen.

Staat 2
Regressieschattingen van de kans op het hebben van een kind na correctie voor achtergrond kenmerken, vrouwen 15–44 jaar, odds ratio's

		Alle vrouwen
Geboorteland	Verenigde Staten	0,838***
	Joegoslavië	2,225***
	Turkije	2,864***
	Marokko	1,884***
	Suriname	3,275***
	Antillen/Aruba	3,862***
	Afghanistan	2,263***
	Iran	1,303***
	Irak	2,103***
	Somalië	4,100***
	Soedan	3,118***
	China	2,397***
	India	1,649***
	Zuid-Afrika	1,065
	Overig niet-westers	2,161***
	Autochtonen (referentie)	
Generatie	Tweede generatie, één ouder in het buitenland geboren	0,488***
	Tweede generatie, twee ouders in het buitenland geboren	0,458***
	Eerste generatie (referentie)	
Leeftijd	Leeftijd	2,283***
	Leeftijd2	0,984***
	Leeftijd3	1,000***
Verblijfsduur	0–6 jaar	0,587***
	7–12 jaar	1,032**
	13 jaar of meer (referentie)	
Burgerlijke staat	Mono-etnisch huwelijk	9,540***
	Gemengd huwelijk	3,005***
	Ander soort huwelijk	4,465***
	Niet-gehuwd (referentie)	
Sociaal-economische status	Werkzaam	0,617***
	Uitkering	3,583***
	Overige soc-econ., positie (referentie)	
Opleiding	Laag (referentie)	
	Middelbaar	0,617***
	Hoog	0,383***
	Opleiding onbekend	0,591***
Constant		0,000***
	R ²	0,45
	N	474 783

Regressieanalyse heeft aangetoond dat verschillen in de vruchtbaarheid tussen herkomstgroepen enerzijds en tussen generaties anderzijds beter zichtbaar worden na het simultaan rekening houden met leeftijd, verblijfsduur, opleiding en burgerlijke staat. Turkse, Marokkaanse en Surinaamse vrouwen die korter dan 7 jaar in Nederland wonen, hebben minder vaak een kind dan degenen met een verblijfsduur van meer dan 12 jaar. Vrouwen met een verblijfsduur van 7 tot 12 jaar hebben daarentegen juist vaker een kind. De recente immigranten zijn nog relatief jong. Om deze reden mag verwacht worden dat ze meer kinderen zullen krijgen als een positieve correlatie wordt verondersteld tussen het krijgen van een eerste kind op een jonge leeftijd en het aantal ooit gekregen kinderen. Deze veronderstelling gaat mogelijk op voor Turkse en Marokkaanse vrouwen die vaak als gezinsvormer naar Nederland komen. De veronderstelling wint aan kracht als gekeken wordt naar Turkse en Marokkaanse vrouwen die minder dan zeven jaar in Nederland wonen. Zij kregen hun eerste kind op een jongere leeftijd dan de anderen in hun herkomstgroep. Het traditionele rolpatroon van de laatstgenoemde groepen wordt in stand gehouden door recente huwelijksmigranten.

Opleiding is een cruciale factor in het gedrag van allochtone vrouwen. Een hoge opleiding verlaagt de kans op het hebben van een kind aanzienlijk voor Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen, terwijl opleiding geen effect lijkt te hebben bij autochtone vrouwen. Voor de jongste generatie autochtone vrouwen, die op een relatief hoge leeftijd hun eerste kind krijgen en minder kinderen krijgen dan hun ouders, heeft opleiding geen effect meer. Hun vruchtbaarheidsgedrag wordt dus niet langer beïnvloed door hun opleidingsniveau.

Literatuur

Alders, M., 2005, Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten. *Bevolkingstrends* 53(1), blz. 32–41.

Alders, M., 2000a, Vruchtbaarheid van allochtone vrouwen: longitudinale gegevens uit de structuurtelling. *Maandstatistiek van de Bevolking* 48(11), blz. 9–11. CBS, Voorburg/Heerlen.

Alders, M., 2000b, Allochtone moeders in Nederland. Ontwikkelingen de longitudinale vruchtbaarheid van vrouwen uit Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba. *Maandstatistiek van de Bevolking* 48(11), blz. 12–21. CBS, Voorburg/Heerlen.

Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen. *Bevolkingstrends* 54(1), blz. 15–31.

Garssen, J., 2005, Opnieuw minder tienermoeders. CBS-webmagazine 20 juni 2005, www.cbs.nl.

Garssen, J., H. Nicolaas en A. Sprangers, 2005, Demografie van de allochtonen in Nederland. *Bevolkingstrends* 53(3), blz. 96–117.

Hill, L.E. en H.P. Johnson, 2004, Fertility changes among immigrants: generations, neighborhoods and personal characteristics. *Social Science Quarterly* 85(3), blz. 811–826.

Kahn, J.R., 1994, Immigrant and native fertility during the 1980s: Adaptation and expectations for the future. *International Migration Review* 28(3), blz. 501–519.

Mayer, J. en R.T. Riphahn, 2000, Fertility assimilation of immigrants: evidence from count data models. *Journal of Population Economics* 13, blz. 241–261.

Nicolaas, H., A. Sprangers, A. Zorlu en J. Hartog, 2004, Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen? *Bevolkingstrends* 52(2), blz. 36–42.

Zorlu, A. en J. Hartog, 2002, Migration and immigrants: the case of the Netherlands. In: Rotte, R. en P. Stein (eds.), *Migration policy and the economy: international experiences*, blz. 119–140. Hans Seidel Stiftung, München.

Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen

Nic Steenbrink en Arno Sprangers

In 2005 werden 32,6 duizend huwelijken door de rechter ontbonden. Dit is een toename van 1,3 procent ten opzichte van 2004, toen er nog 32,2 duizend echtscheidingen werden uitgesproken. Ruim vier op de tien ontbonden huwelijken hebben korter dan tien jaar geduurd. Bij bijna twee op de drie echtscheidingen waren minderjarige kinderen betrokken. Het ging in totaal om bijna 36 duizend kinderen. Ruim de helft van hen was op het moment van scheiding jonger dan tien jaar. In de meeste gevallen blijven de kinderen bij de moeder wonen. Bij een derde van de echtscheidingen stelt de rechter een omgangsregeling vast. Meestal is dit een regeling voor de vader.

1. Echtscheidingen in demografische en juridische zin

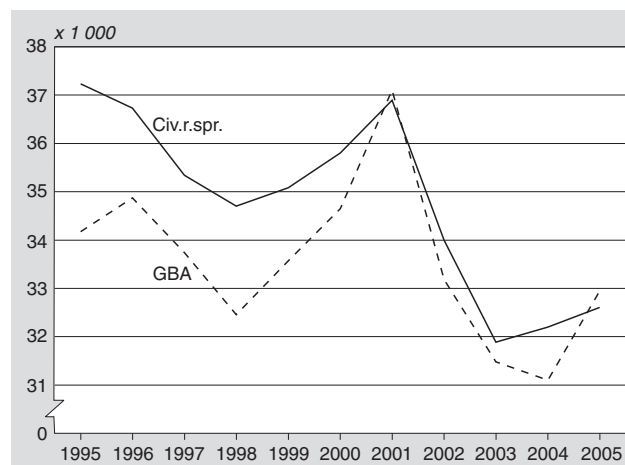
In de Nederlandse statistiek wordt het begrip 'echtscheiding' op twee manieren beschreven: volgens de demografische betekenis en volgens de juridische betekenis. Cijfers over het onderwerp echtscheiding kunnen dan ook – afhankelijk van de gebruikte bron – verschillen. In de bevolkingsstatistiek is de echtscheiding een demografische gebeurtenis waarbij het moment van de echtscheiding samenvalt met de inschrijving van de rechterlijke beslissing in de registers van de burgerlijke stand. Sinds oktober 1994 worden in de bevolkingsstatistiek alle echtscheidingen meegeteld waarvan op het moment van de inschrijving ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken (CBS, 2000).

De statistiek over echtscheidingsprocedures van het CBS beschrijft de juridisch-procedurele aspecten van de echtscheiding. De in het jaar afgedane echtscheidingsprocedures bij de Nederlandse rechter zijn onderwerp van onderzoek. Vanaf het moment dat de echtscheidingsbeschikking van de rechter onherroepelijk is geworden, hebben de bij de echtscheiding betrokken (ex-)partners een periode van zes maanden om de rechterlijke beslissing te laten inschrijven in de registers van de burgerlijke stand. Doen zij dat niet of niet tijdig en laten zij de beslissing 'verlopen', dan verliest de beschikking haar kracht. Uit demografisch oogpunt is dan geen echtscheiding tot stand gekomen.

De statistiek over echtscheidingsprocedures geeft inzicht in de procedurele aspecten, zoals de aard van het verzoek, de wijze van procederen door partijen, de betrokken personen (man, vrouw, minderjarige kinderen), huwelijksduur en doorlooptijd van de echtscheidingsprocedure. Daarnaast is er informatie over de beslissingen in de nevenvoorzieningen, zoals eventuele alimentatie voor betrokken personen, toewijzing van de voormalige echtelijke woning, toewijzing van het ouderlijk gezag en de omgangsregeling.

Tot het begin van de jaren negentig vond jaarlijks een integrale waarneming plaats van alle echtscheidingsprocedures die gedurende het jaar werden ingediend, behandeld en afgedaan. Sinds 1993 is de verzameling van de basisgegevens van deze statistiek vereenvoudigd en in omvang beperkt. Op basis van een beknopte vragenlijst verzamelt het CBS bij de rechtbanken de geanonimiseerde dossiergegevens van alle echtscheidingsprocedures waarin de rechtbanken in de maand oktober een eindbeslissing hebben genomen. De uitkomsten (de procentuele verdelingen en de gemiddelden) van de maand oktober worden representatief geacht voor het hele jaar. De uitkomsten worden vervolgens opgehoogd naar het totaal aantal beëindigde echtscheidingsprocedures in het desbetreffende jaar, afkomstig uit de statistiek Civiele rechtspraak.

1. Aantal echtscheidingen volgens GBA en de statistiek Civiele rechtspraak, 1995–2005

In grafiek 1 worden de aantallen echtscheidingsprocedures bij de Nederlandse rechter vergeleken met de aantallen echtscheidingen op basis van de GBA.

De verschillen tussen beide bronnen hangen ondermeer samen met de vraag of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken. Daarnaast is er een zeker tijdsverloop tussen de uitspraak van de rechter en inschrijving bij de burgerlijke stand. Bij de echtscheidingsprocedures bij de rechtbanken zijn ook scheidingen van tafel en bed en een klein deel (voor zover de rechter hieraan te pas komt) van de ontbindingen van geregistreerde partnerschappen meegeteld. Het aantal echtscheidingsprocedures bij de rechtbanken ligt in het algemeen iets boven het aantal volgens de bevolkingsstatistiek.

In dit artikel staan de echtscheidingsprocedures bij de Nederlandse rechtbanken centraal. Hier en daar is aanvullende informatie gebruikt uit de GBA en enquêteonderzoeken. Alvorens in te gaan op de door de rechter uitgesproken echtscheidingen, wordt in de volgende paragraaf eerst een

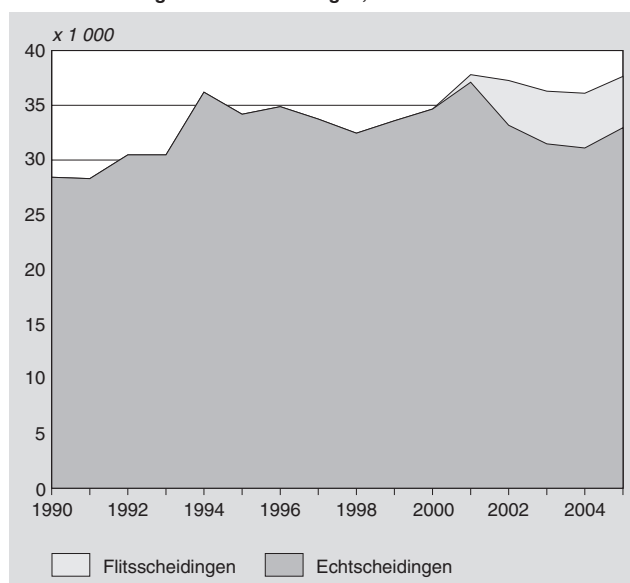
beknopt overzicht gegeven van aantallen echtscheidingen volgens de GBA. Daarbij wordt ook ingegaan op de zogenaamde flitsscheidingen.

2. Echtscheidingen en flitsscheidingen volgens de GBA

Jaarlijks eindigt ongeveer één procent van de bestaande huwelijken in Nederland in een echtscheiding. In 2001 was het aantal echtscheidingen, met 37,1 duizend, groter dan ooit. In de daaropvolgende jaren nam het aantal echtscheidingen af, om in 2004 een niveau te bereiken van 31,1 duizend. In 2005 is het aantal echtscheidingen weer iets gestegen, tot 32,9 duizend. De daling in de voorafgaande jaren werd voor een groot deel gecompenseerd door een stijging van het aantal zogenaamde flitsscheidingen. Dit aantal bedroeg in 2005 ongeveer 4,7 duizend. Ongeveer één op de acht scheidingen van de laatste jaren was een flitsscheiding (*grafiek 2*). Van een flitsscheiding wordt gesproken als een huwelijk eerst wordt omgezet in een geregistreerd partnerschap, waarna het partnerschap wordt ontbonden. Bij een flitsscheiding is een scheiding snel en zonder tussenkomst van de rechter te realiseren.

Geregistreerd partnerschap is, evenals huwelijkssluiting, een wettelijke verbintenis. Het aantal huwelijkssluitingen is de laatste jaren gedaald. Hiertegenover staat een stijging van het aantal geregistreerde partnerschappen. Worden de totalen van huwelijkssluiting en nieuwe partnerschapsregistraties opgeteld, dan is de daling minder sterk. Omgekeerd geldt hetzelfde voor echtscheidingen en flitsscheidingen. Het niveau van de echtscheidingen en flitsscheidingen tezamen vertoont over de periode 1995–2005 slechts kleine schommelingen. De veranderingen in deze periode hebben eerder betrekking op de wijze waarop een en ander wordt geformaliseerd: van strikt juridisch (gerechtelijke procedure) naar meer administratief (ambtenaar van de burgerlijke stand). Flitsscheidingen worden overigens in het buitenland niet erkend.

2. Echtscheidingen en flitsscheidingen, 1990–2005

Bron: GBA.

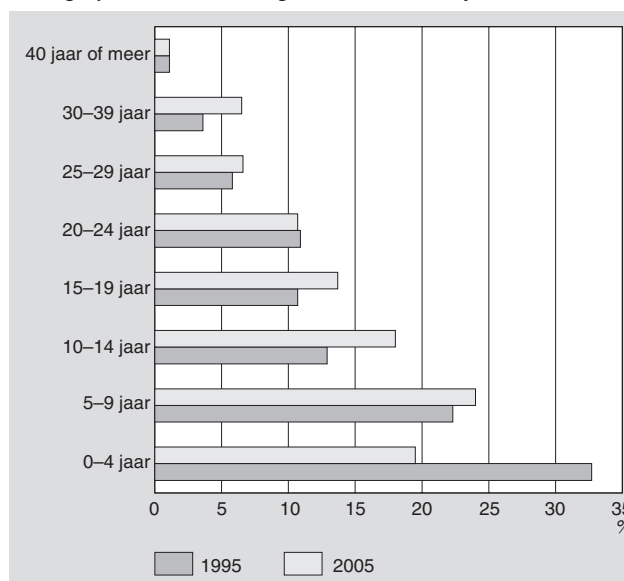
3. Echtscheidingsprocedures bij de rechter

3.1 Bijna helft ontbonden huwelijken heeft korter dan 10 jaar geduurd

Bijna één op de vier in 2005 door de rechter ontbonden huwelijken heeft tussen vijf en tien jaar stand gehouden. Het aandeel echtscheidingen binnen vijf jaar na de trouwdatum is sterk afgenomen: van een derde in 1995 tot een vijfde in 2005 (*grafiek 3*). Deze afname hangt wellicht samen met de toename van het aantal ongehuwd samenwonenden. Aan het huwelijk gaat steeds vaker een 'proefperiode' van ongehuwd samenwonen vooraf. Een deel van de minder stabiele relaties wordt mogelijkwerwijs verbroken zonder dat het tot een huwelijk komt en blijft buiten beeld bij de echtscheidingsstatistiek. Ook de ontwikkeling van het aantal huwelijkssluitingen kan een rol spelen. De laatste jaren is het aantal huwelijkssluitingen gedaald, waardoor er mogelijk naar verhouding minder kortdurende huwelijken onder de recente echtscheidingen zijn.

Huwelijken die via een flitsscheiding worden beëindigd, hebben vaak korter geduurd dan huwelijken die via de rechter worden ontbonden. Bij iets minder dan een derde van de flitsscheidingen duurde het huwelijk nog geen vijf jaar.

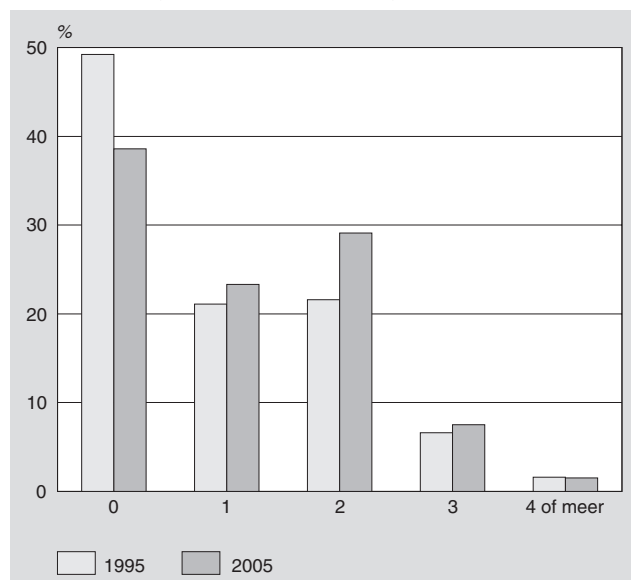
3. Uitgesproken echtscheidingen naar duur huwelijk, 1995 en 2005

3.2 Minderjarige kinderen

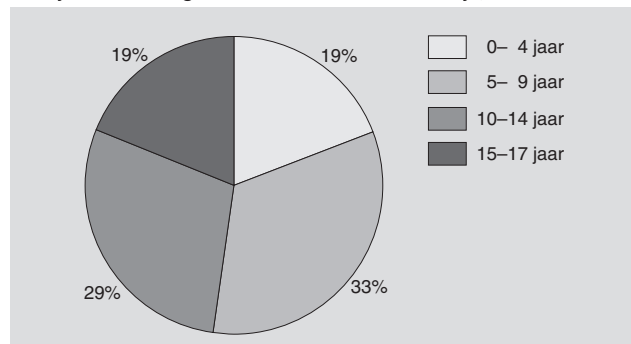
Bij 20 duizend (61,4 procent) van de 32,6 duizend in 2005 door de rechter uitgesproken echtscheidingen waren minderjarige kinderen betrokken. In 1995 was dit nog de helft (*grafiek 4*). Een kinderwens lijkt voor samenwonende paren vaak de aanleiding te zijn om te trouwen (De Jong en Nicolaas, 2005). Zolang er geen kinderen zijn, wordt de noodzaak om te trouwen minder ervaren. Als gehuwden verhoudingsgewijs vaker kinderen hebben, wordt dit ook weerspiegeld in de echtscheidingscijfers naar kindertal.

4. Echtscheidingen naar aantal minderjarige kinderen, 1995 en 2005

In 2005 bedroeg het aantal huwelijksontbindingen waarbij één kind betrokken was 7,6 duizend. Het aantal scheidingen van echtparen met twee kinderen was met 9,5 duizend groter dan het aantal scheidingen van paren met één kind. Ruim 2,9 duizend paren hadden drie of meer kinderen. In totaal waren bij de in 2005 ontbonden huwelijken 36 duizend minderjarige kinderen betrokken. Van de kinderen van wie ouders gingen scheiden is een vijfde jonger dan 5 jaar en een derde tussen de 5 en 10 jaar (*grafiek 5*).

5. Bij echtscheiding betrokken kinderen naar leeftijd, 2005

De wet bepaalt dat beide ouders in principe het gezag over de gezamenlijke minderjarige kinderen blijven uitoefenen, tenzij een ouder vraagt het ouderlijk gezag over de kinderen aan hem of haar te laten toekomen en de rechter dit verzoek toewijst. In negen op de tien gevallen van de door de rechter uitgesproken echtscheidingen blijft het ouderlijk gezag van beide ouders na de scheiding gehandhaafd. Dit wil zeggen dat de ouders de wettelijke vertegenwoordigers van het kind zijn en het recht en de plicht hebben de kinderen te verzorgen, op te voeden en hun belangen te behartigen.

Daarnaast is het van belang te weten bij wie de kinderen na de echtscheiding gaan wonen. Uit onderzoek van Fokkema et al. (2002) blijkt dat in ruim 80 procent van de gevallen de kinderen na de echtscheiding bij de moeder gaan wonen. In ruim 10 procent van de gevallen wonen de kin-

deren bij de vader en bij 4 procent is sprake van co-ouderschap. Dit co-ouderschap houdt in dat de kinderen deels bij de ene ouder en deels bij de andere ouder wonen. Een klein deel van de kinderen gaat na de scheiding zelfstandig of ergens anders wonen, bij andere familieleden, in een pleeggezin of in een kindertehuis.

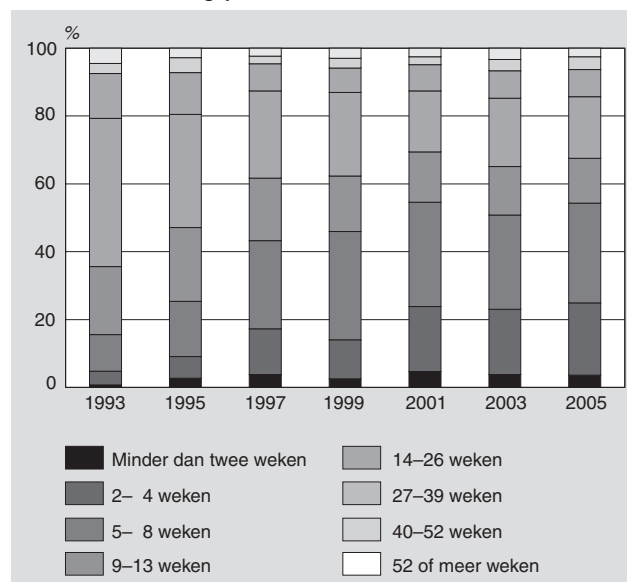
Deze cijfers komen redelijk overeen met de uitkomsten van het in 2003 door het CBS gehouden Onderzoek Gezinsvorming (De Graaf, 2005). Bij dit onderzoek is zowel aan de gescheiden mannen als aan de gescheiden vrouwen gevraagd bij wie de kinderen direct na de scheiding gingen wonen. Ook uit dit onderzoek blijkt dat acht op de tien kinderen na de scheiding bij de moeder woont. Dit is tevens in overeenstemming met de uitkomsten van de Huishoudensstatistiek van het CBS. Uit deze statistiek blijkt dat bij acht op de tien eenoudergezinnen de moeder de ouder is. Het aandeel van co-ouderschap is volgens het Onderzoek Gezinsvorming hoger dan het percentage gevonden door Fokkema et al.. Dit kan te maken hebben met het feit dat co-ouderschap aan betekenis wint en het Onderzoek Gezinsvorming van recentere datum is.

3.3 Duur echtscheidingsprocedure

De periode tussen indiening van het verzoek tot echtscheiding bij de rechtbank en afronding van de echtscheidingsprocedure is in de loop van de jaren verkort (*grafiek 6*).

In 2005 is ruim de helft van de echtscheidingsprocedures binnen 8 weken beëindigd. In 1995 gold dit voor een kwart van de echtscheidingszaken. De laatste jaren is deze doorlooptijd niet veel veranderd.

6. Duur echtscheidingsprocedures, 1993-2005

3.4 Beslissingen in nevenvoorzieningen

Naast een verzoek om scheiding of ontbinding van het huwelijk kan in het verzoekschrift om één of meer nevenvoorzieningen worden gevraagd. Een nevenvoorziening is een beslissing over een verzoek dat samenhangt met de schei-

ding of de ontbinding van het huwelijk. Een dergelijke beslissing kan de rechter tegelijk met de beslissing over de scheiding of de ontbinding van het huwelijk nemen (ministerie van Justitie, 2004).

Een nevenvoorziening kan gaan over: het gezag over en de omgang met de minderjarige kinderen; de alimentatie voor de partner en/of de kinderen; de boedelscheiding; de huur of het gebruik van de echtelijke woning; en eventuele andere zaken die met de scheiding te maken hebben.

De bij echtscheiding betrokken partners kunnen vooraf, in een echtscheidingsconvenant, afspraken maken over deze zaken. Dit convenant wordt opgesteld door een advocaat of notaris. In de regel zal de rechter deze overeenkomst opnemen in zijn of haar beschikking. De echtscheidingsprocedure kan dan snel worden afgerond.

De scheidende partners kunnen afspraken maken over een omgangsregeling. Vóór 1971 was in de wet geen regeling opgenomen over de omgang tussen ouders en kinderen na scheiding. Sindsdien is in stappen een regeling uitgewerkt. Bij één op de drie in 2005 uitgesproken echtscheidingen heeft de rechter een omgangsregeling vastgesteld. In de meeste gevallen ging het daarbij om een omgangsregeling voor de man. In twee derde van de zaken waarbij minderjarige kinderen betrokken zijn, werden geen voorzieningen gevraagd of zijn geen gegevens beschikbaar.

Er geldt een alimentatieplicht voor de partner en voor kinderen tot 21 jaar. Als de scheidende partners het niet eens kunnen worden over de hoogte van de alimentatie, doet de rechter een uitspraak. De alimentatieverplichting ten opzichte van de partner duurt maximaal 12 jaar. Als het huwelijk korter dan vijf jaar heeft geduurd en er geen kinderen zijn, kan de alimentatieverplichting niet langer duren dan de duur van het huwelijk (ministerie van Justitie, 2004). Als de partner die alimentatie ontvangt hertrouwt of gaat samenwonen, vervalt de plicht van de andere partner om alimentatie te betalen. Ook als de inkomenssituatie van de ontvangende partner sterk verbetert, kan dit gevolgen hebben voor de alimentatie.

Bij bijna zes op de tien echtscheidingen waarbij minderjarige kinderen zijn betrokken, wijst de rechter alimentatie toe aan de kinderen. Bij co-ouderschap zal in het algemeen geen kinderalimentatie worden uitbetaald. Als het kind 18 jaar wordt, ontvangt het de alimentatie zelf. Wordt het kind financieel zelfstandig, dan kan de alimentatieplicht vervallen. Bij één op de vijf echtscheidingen wijst de rechter alimentatie toe aan de vrouw. Alimentatie van de vrouw aan de man komt weinig voor: bij ongeveer één op de tweehonderd echtscheidingen wordt deze verplichting opgelegd.

De rechter kan op verzoek van een partner beslissen dat deze onder bepaalde voorwaarden de (voormalige) gezamenlijke woning gedurende een bepaalde tijd alleen gebruikt. Bij bijna één op de vier echtscheidingen in 2005 is de woning door de rechter aan de vrouw toegewezen. De man krijgt de woning bij ongeveer één op de zes scheidingen toegewezen.

Literatuur

CBS, 2000, Echtscheidingsprocedures 1999. CBS, Voorburg/Heerlen.

Fokkema, T., P. de Graaf en M. Kalmijn, 2002, Echtscheiding: vaderrol voorbij.... Demos 18(5), blz. 41–44. Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, Den Haag.

Graaf, A. de, 2005, Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. Bevolkingstrends 53(4), blz. 39–46.

Jong, A. de, en H. Nicolaas, 2005, Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat. Bevolkingstrends 53(2), blz. 19–27.

Ministerie van Justitie, 2004. Brochure 'U gaat scheiden' (www.justitie.nl).

Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit

Joop Garssen¹⁾, Jan Hoogenboezem²⁾ en Ad Kerkhof³⁾

Uit eerder onderzoek naar suïcidepogingen onder Surinamers in Nederland is het beeld ontstaan van een bovengemiddelde problematiek bij hindoestaanse Surinamers, en in het bijzonder de jonge vrouwen binnen deze groep. Wegens het ontbreken van gegevens over de etniciteit van Surinamers in Nederland is tot dusver geen kwantitatief onderzoek uitgevoerd naar de relatie tussen etniciteit en zelfdoding. Het hier beschreven onderzoek is gebaseerd op alle gevallen van zelfdoding onder Surinamers in Nederland in de periode 1996–2005. De etniciteit van de betreffende personen is bepaald op basis van de achternaam. Om de omvang van de risicobevolkingen vast te stellen, is tevens een steekproef van Surinamers getrokken uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. Deze steekproef is op dezelfde wijze ingedeeld naar etniciteit. Op basis van de zelfdodingscijfers naar etniciteit blijkt dat het bestaande beeld dient te worden genuanceerd. Hindoestaanse Surinamers lopen weliswaar een hoger risico om door zelfdoding te overlijden, maar onder jongvolwassenen is ook het risico van creolen in vergelijkbare mate verhoogd. De zelfdodingscijfers van mannen zijn, voor beide etniciteiten, beduidend hoger dan die voor vrouwen.

1. Inleiding

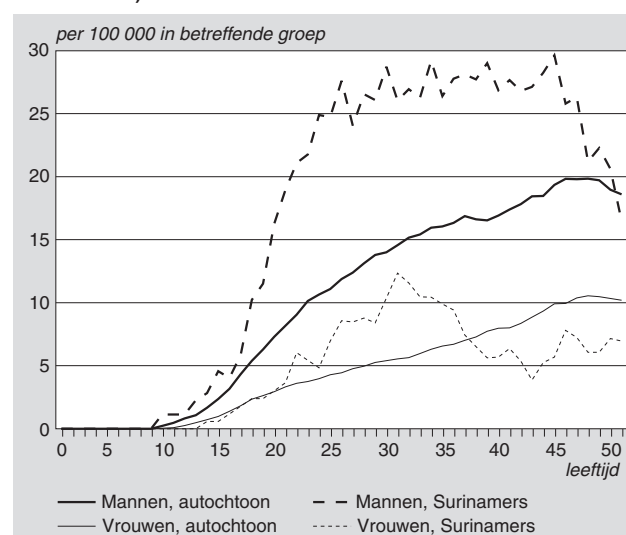
In 2005 overleden in Nederland 5,3 duizend inwoners door een niet-natuurlijke oorzaak (ongeval, zelfdoding, moord of doodslag). Het aantal niet-natuurlijke sterfgevallen heeft vooral van begin jaren zeventig tot eind jaren tachtig een daling doorgemaakt, en ligt sindsdien op een min of meer constant niveau. Momenteel heeft één op de 26 sterfgevallen een niet-natuurlijk karakter.

Het aandeel van zelfdoding binnen de niet-natuurlijke sterfte is in de afgelopen decennia, en dan vooral in de jaren zeventig, fors toegenomen. In 1970 maakte zelfdoding nog slechts een achtste uit van de niet-natuurlijke sterfte, tegen bijna een derde in 2005. Niettemin is van een toename van zelfdoding in de afgelopen kwart eeuw geen sprake geweest. Het prominentere aandeel van zelfdoding in de niet-natuurlijke sterfte is tot stand gekomen door de daling van de sterfte door verkeersongevallen.

In de niet-natuurlijke sterfte zijn grote verschillen zichtbaar naar herkomst van de slachtoffers. Op basis van naar leeftijd gestandaardiseerde sterftecijfers concluderen Garssen et al. (2003) en Bos et al. (2004) dat zelfdoding vaker voorkomt onder niet-westerse allochtonen, met uitzondering van de Marokkanen. De zelfdodingscijfers zijn het hoogst onder Surinaamse mannen en vrouwen. Recent onderzoek van Garssen et al. (2006) laat zien dat zelfdoding ook op relatief jonge leeftijd vaker voorkomt onder niet-westers allochtone mannen, maar dat de cijfers voor niet-westers allochtone vrouwen op deze leeftijd nauwelijks hoger zijn dan die voor autochtone vrouwen.

Onder autochtonen is de laatste jaren sprake van een toenemende concentratie van het aantal gevallen van zelfdoding op middelbare leeftijd (Hoogenboezem en Garssen, 2005). Onder niet-westers allochtone mannen daarentegen bereikt het zelfdodingscijfer zijn hoogste waarde al op jongvolwassen leeftijd, om daarna min of meer constant te blijven en rond 30-jarige leeftijd onder het cijfer voor de autochtonen te zakken. Dit patroon is zichtbaar bij alle belangrijke niet-westerse herkomstsgroepen. Uitzonderingen zijn Marokkanen (geen significant verschil ten opzichte van autochtonen) en Surinamers, die tot op middelbare leeftijd een sterk verhoogd zelfdodingscijfer laten zien (grafiek 1). Zij vormen ook de enige omvangrijke herkomstsgroep waarin voor vrouwen, tot circa 35-jarige leeftijd, hogere sterftecijfers gelden.

1. Aantal zelfdodingen per 100 duizend inwoners naar leeftijd, autochtonen en Surinamers (7-jaars voortschrijdende gemiddelden, 1996–2004)

Minstens zo groot als de verschillen in incidentie van zelfdoding tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen, zijn de verschillen naar herkomst *binnen* de niet-westers allochtone bevolking. Zo is de kans dat jongvolwassenen zelfdoding plegen ruim twee keer zo groot onder Surina-

¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, taakgroep Demografie, Voorburg.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, alliantie Zorg, Voorburg.

³⁾ Vrije Universiteit Amsterdam, afdeling klinische psychologie.

De auteurs danken de heren S. Sahti en W. Dreischor voor hun hulp bij de typering van Surinaamse achternamen.

mers als onder Marokkanen. Surinaamse mannen wijken bovendien af van Turkse en Antilliaanse mannen door het feit dat hun sterfte door zelfdoding niet alleen op relatief jonge leeftijd verhoogd is, maar ook nog rond de leeftijd van 40 jaar (grafiek 1).

Buitenlands onderzoek naar de etnische aspecten van zelfdoding concludeert dat immigranten van hindoestaanse origine een bovengemiddeld risico lopen (Mahy, 1993; Patel en Graw, 1996; Maniam, 2003; Bhugra, 2003). Zelfdoding in deze groep heeft relatief vaak een gewelddadig karakter (verhanging, verbranding en vergiftiging). Patel en Graw (1996) stellen dat familieconflicten, gepaard gaand met depressie, angstgevoelens en huiselijk geweld, een belangrijke bijdrage leveren aan de frequentie van zelfdoding onder hindoestanen, terwijl psychiatrische aandoeningen maar zelden een rol lijken te spelen. Met betrekking tot de Surinaamse problematiek concluderen Perriens et al. (1989) dat hindoestanen een hoger risico lopen dan andere groepen Surinamers. Sieuw (2006) spreekt, op basis van cijfers voor de eerste helft van 2006, zelfs over een schijnbare rage in Suriname, waarvan vooral Surinaamse mannen tussen de 20 en 50 jaar het slachtoffer zijn. Hun motieven hangen meestal samen met relatie-, verslavings- en gezondheidsproblemen.

Nederlands onderzoek naar zelfdoding onder Surinamers heeft tot dusver geen onderscheid kunnen maken naar etniciteit. Wel is enige informatie voorhanden over pogingen tot zelfdoding (Schudel et al., 1999; Burger et al., 2005). Kwalitatief onderzoek naar mogelijk specifieke psycho-sociale problemen onder 15- tot 20-jarige hindoestaans-Surinaamse meisjes laat een waarschijnlijk verband zien met de binnen de hindoestaanse gemeenschap geldende beperkte keuze- en bewegingsvrijheid voor meisjes en hun als gebrekkig ervaren communicatie met en stimulering van hun ouders (Krikke et al., 2000; Salverda, 2004). Op het laatstgenoemde rapport is een gedramatiseerde documentaire gebaseerd, die in november 2005 op de Nederlandse televisie werd uitgezonden.

Mogelijk mede op grond van deze publicaties is geleidelijk de indruk ontstaan dat suïcide onder hindoestaanse Surinamers vaker voorkomt dan onder de andere etnische groepen binnen de Surinaamse gemeenschap. Bovendien lijkt de aandacht zich vooral te richten op jonge vrouwen. De Surinaamse mannen dreigen daarbij buiten beeld te raken, hoewel hun problemen vaker aanleiding geven tot suïcidepogingen met dodelijke afloop (Garssen et al., 2006). Dit artikel richt zich daarom op de kwantificering van de frequentie van zelfdoding onder Surinamers in Nederland, naar leeftijd, geslacht en etniciteit. Pogingen tot zelfdoding, die frequenter zijn onder vrouwen dan onder mannen, blijven buiten beschouwing.

2. Gegevens en methode

De in dit onderzoek gebruikte gegevens over de oorzaak van overlijden zijn ontleend aan de statistiek van de doodsoorzaken van het CBS, gebaseerd op de door een arts of lijkschouwer ingevulde doodsoorzaakverklaringen. Deze wettelijk verplichte verklaringen, met vermelding van de primaire en eventueel secundaire doodsoorzaak, betreffen

alle in de Nederlandse bevolkingsregistratie opgenomen personen, ongeacht hun plaats van overlijden. Naast de anonieme doodsoorzaakverklaring bereikt het CBS een elektronisch bericht van overlijden uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA), met gegevens over de overledene maar zonder informatie over diens doodsoorzaak. Met behulp van het aktenummer van de doodsoorzaakverklaring en de gemeentecode kunnen beide berichten worden gekoppeld, en kan de herkomst van de overledene worden bepaald op basis van gegevens uit de GBA. De geheimhouding van deze gegevens is wettelijk vastgelegd.

Omdat gegevens over het geboorteland van een persoon en diens ouders met ingang van 1996 beschikbaar zijn, is gebruik gemaakt van gegevens voor de jaren 1996 tot en met 2005. Hieruit zijn alle 339 personen geselecteerd die behoren tot de eerste of twee generatie Surinamers en die zijn overleden door zelfdoding (ICD-10 codes X60–X84). De herkomst is bepaald aan de hand van gegevens over het geboorteland van de overleden persoon en/of diens ouders. Volgens de definitie zoals gebruikt door het CBS is iemand allochtoon als ten minste één van diens ouders in het buitenland is geboren.

Om de etnische achtergrond van de door zelfdoding overleden Surinamers te kunnen bepalen, zijn de bij de aktenummers behorende namen uit de GBA opgevraagd. Uit deze namen kan, door personen die bekend zijn met de Surinaamse naamgeving, met een grote mate van betrouwbaarheid de etnische achtergrond van de betreffende personen worden afgeleid. Om de risicobevolking te kunnen bepalen, is vervolgens een aselechte steekproef getrokken uit de in 2005 in de GBA geregistreerde Surinamers, bestaande uit 1500 personen ouder dan 15 jaar. Deze steekproef dekt, bij zowel mannen als vrouwen, 0,59 procent van het totaal aantal Surinamers in Nederland in het betreffende jaar. Ook deze personen zijn op basis van hun achternaam naar etniciteit getypeerd.

Voor dit doel zijn de namen binnen het CBS getypeerd door twee personen, zonder kennis van het doel en zonder onderlinge afstemming. Om een eventuele etnische vertekening zoveel mogelijk uit te sluiten, is de typering uitgevoerd door een hindoestaanse en een creoolse Surinamer. De hindoestaanse Surinamer beschikt over een ruime werkervaring bij de Burgerlijke Stand te Paramaribo.

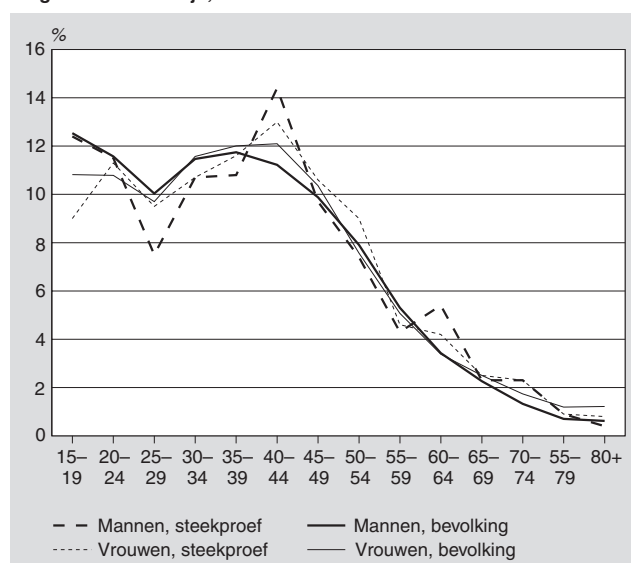
Op basis van de achternamen zijn vier etnische hoofdgroepen onderscheiden: hindoestanen, creolen, Javanen en Chinezen. De hindoestanen zijn naar religie verder onderverdeeld in hindoes en moslims. In de groep creolen is een relatief klein aantal blanken, bosland creolen en indianen inbegrepen, omdat het onderscheid niet op basis van de naam kon worden gemaakt. Bij een vergelijking van de typering bleek de overeenstemming bij de 339 zelfdodingen 96 procent te bedragen. Bij de 1500 personen in de steekproef was sprake van een overeenstemming van 93 procent. De meeste verschillen in typering bleken te zijn opgetreden bij de onderverdeling naar religie binnen de hoofdgroep van hindoestanen, met ruim de helft van het aantal niet-overeenkomstige typering. In slechts 3,5 procent van het totaal aantal typering bleek sprake van een indeling in verschillende hoofdgroepen. In tweede instantie

kon overeenstemming worden bereikt over een plausibele indeling van de resterende namen.

Grafiek 2 toont een vergelijking van de leeftijdsopbouw van de Surinaamse mannen en vrouwen in de steekproef en in de Nederlandse bevolking. Mannen blijken in de steekproef ondervertegenwoordigd in de leeftijdsgroep 25–29 jaar en oververtegenwoordigd in de leeftijdsgroepen 40–44 jaar en 60–64 jaar. Om het effect van deze steekproeffluctuaties te minimaliseren, zullen in het navolgende geen resultaten voor vijfjaarsleeftijdsgroepen worden gepresenteerd.

Onbekend is in hoeverre de steekproeffluctuaties gevolgen hebben voor de verdeling van de Surinamers naar etniciteit. Wel kan op grond van de wijze van steekproeftrekking een selectieve vertekening van de resultaten naar etniciteit worden uitgesloten.

2. Surinamers in de steekproef en in de Nederlandse bevolking, naar geslacht en leeftijd, 2005

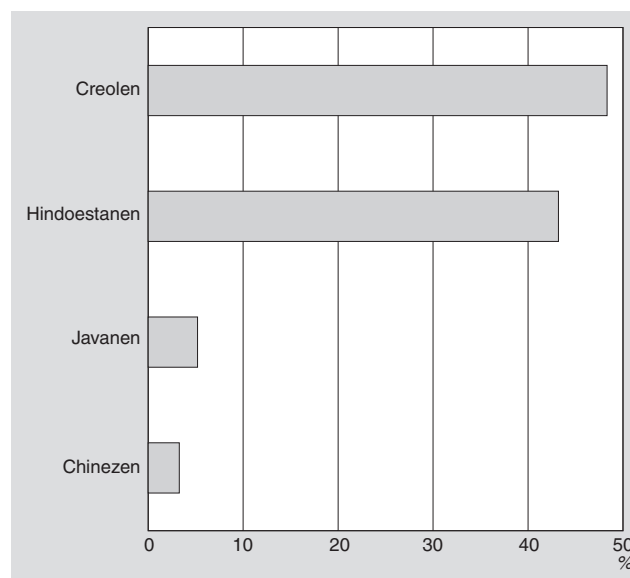

3. Zelfdoding naar geslacht, leeftijd en etniciteit

De Surinaamse bevolkingsgroep in Nederland bestaat, blijkens de hierboven beschreven steekproef, hoofdzakelijk uit creolen (48 procent van het totaal in 2005) en hindoestanen (43 procent; *grafiek 3*). Ongeveer een vijfde van de hindoestanen is moslim. Javanen en Chinezen vormen binnen de Surinaamse gemeenschap kleine minderheden, met respectievelijk ruim 5 en ruim 3 procent van het totaal.

Van de 339 Surinamers die in de periode 1996–2005 zelfdoding pleegden, kunnen 147 tot de creoolse Surinamers worden gerekend en 166 tot de hindoestaanse Surinamers (inclusief hindoestaanse moslims). Onder de Javanen werden 11 gevallen van zelfdoding geteld, en onder de Chinese Surinamers 15 gevallen. Uitgedrukt in het aantal zelfdodingen per 100 duizend personen in de betreffende risicobevolking, ligt het zelfdodingscijfer van creoolse Surinamers met 9,9 gevallen per 100 duizend personen rond het niveau van de autochtone bevolking (9,7). Het zelfdodingscijfer lijkt het hoogst onder de Chinese Surinamers (14,9). Dit cijfer kent echter een grote mate van onbetrouw-

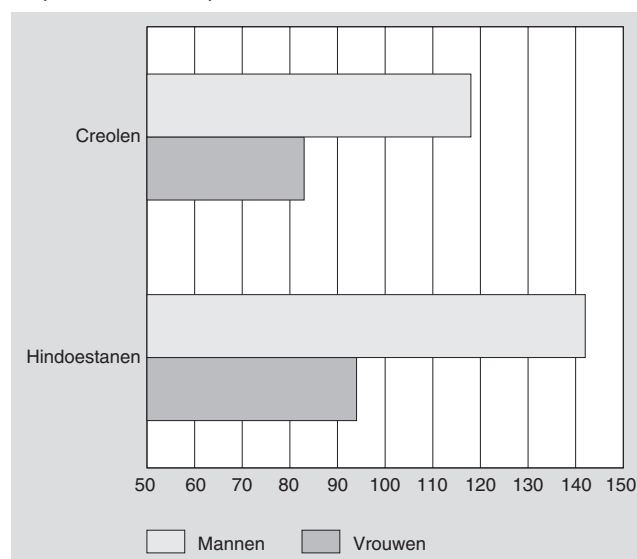
3. Verdeling van Surinamers in Nederland naar etniciteit, 2005

baarheid, gezien de relatief geringe omvang van deze populatie in de steekproef. Wel onmiskenbaar verhoogd is het zelfdodingscijfer onder hindoestaanse Surinamers, met 12,5 gevallen per 100 duizend personen. Onder voorbehoud van de relatief grote mate van onbetrouwbaarheid van het cijfer voor hindoestaanse moslims (25 van de 166 gevallen van zelfdoding onder hindoestaanse Surinamers) lijkt het zelfdodingscijfer voor de moslims met 9,7 per 100 duizend iets lager te zijn dan dat van hindoës (13,1), en niet sterk verschillend van dat van autochtonen.

Deze cijfers lijken het algemene beeld van een verhoogd zelfdodingscijfer onder hindoestanen – en binnen deze groep de aanhangers van het hindoeïsme – te bevestigen. Een uitsplitsing naar geslacht en leeftijd brengt echter enkele opvallende nuances aan in dit beeld. Met het oog op de aantallen blijft deze uitsplitsing beperkt tot de creolen en hindoestanen (inclusief moslims). In *grafiek 4* zijn de zelfdodingscijfers van deze groepen weergegeven ten op-

4. Incidentie van zelfdoding naar etniciteit en geslacht, 1996/2005 (autochtonen = 100)

zichte van de cijfers voor autochtonen, waarbij het niveau voor de autochtonen op 100 is gesteld.

Uit deze grafiek blijkt de relatief hogere sterfte door zelfdoding alleen op te treden bij mannen. De sterftcijfers voor hindoestaanse vrouwen (voor alle leeftijden gecombineerd) liggen op vrijwel hetzelfde niveau als die voor autochtone vrouwen, terwijl creoolse vrouwen naar verhouding minder vaak zelfdoding plegen.

Hoewel de sterftcijfers het hoogst zijn onder hindoestaanse mannen, blijkt verder dat ook creoolse mannen vaker door zelfdoding overlijden dan autochtone mannen.

Uitsplitsing van de zelfdodingscijfers naar tienjaars-leeftijdsgroep laat de bijdrage zien van de etniciteiten aan het patroon van zelfdoding bij Surinamers, zoals weergegeven in grafiek 1. Het beeld van een op alle leeftijden (ten opzichte van autochtonen) verhoogde incidentie blijkt onder mannen tot stand te komen door sterk verschillende patronen onder hindoestanen (inclusief hindoestaanse moslims) en creolen (*grafiek 5*). In de eerste plaats vallen daarbij de hoge cijfers op onder creoolse Surinamers op relatief jonge leeftijd (tot circa 35 jaar). In de periode 1996–2005 kwamen 52 creoolse Surinaamse mannen op deze jonge leeftijd door zelfdoding om het leven, tegen 47 hindoestaanse Surinamers.

Met het toenemen van de leeftijd neemt de incidentie van zelfdoding af onder creolen, en daalt deze zelfs tot onder het niveau voor autochtone mannen. Onder hindoestaanse mannen neemt de incidentie van zelfdoding verder toe met de leeftijd, en ligt deze ook op middelbare leeftijd boven die van de autochtone mannen. In de periode 1996–2005

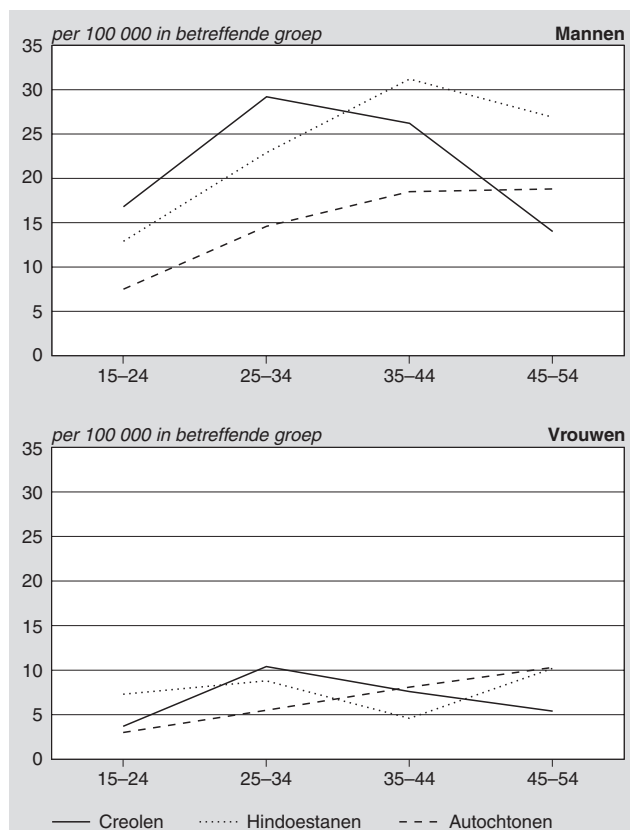
pleegden 39 creoolse mannen tussen de leeftijd van 35 en 55 jaar zelfdoding, tegen 62 hindoestaanse mannen.

In het leeftijds patroon van zelfdoding onder Surinaamse vrouwen, zoals getoond in grafiek 1, spelen verschillen naar etniciteit een minder grote rol dan bij Surinaamse mannen. Wel bestaat er een overeenkomst wat betreft het globale verloop. Evenals bij mannen wordt bij creoolse vrouwen een hoogste waarde gemeten in de leeftijdsgroep van 25–34 jaar, waarna het niveau daalt tot onder de waarden voor autochtonen. Onder hindoestaanse vrouwen is, evenals bij de mannen, het niveau op middelbare leeftijd relatief hoog.

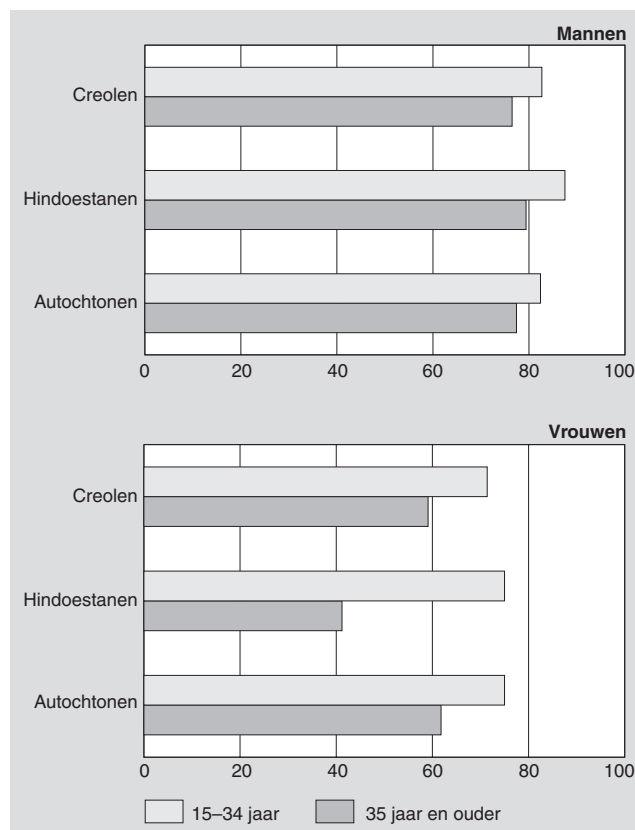
Ten slotte valt op dat autochtone mannen een risico lopen om door zelfdoding te overlijden dat ongeveer twee keer zo groot is als dat van autochtone vrouwen, maar dat dit sekseverschil bij Surinamers nog groter is. De zelfdodingscijfers van creoolse en hindoestaanse mannen zijn ongeveer drie keer zo hoog als die van de vrouwen in deze groepen. Er lijkt in dit opzicht geen verschil te bestaan tussen de hindoes en moslims binnen de groep van hindoestaanse Surinamers.

Uit het in de inleiding geciteerde onderzoek blijkt dat zelfdoding van hindoestanen in het buitenland relatief vaak een gewelddadig karakter heeft. Uit de Nederlandse gegevens voor de periode 1996–2005 blijkt inderdaad dat de meerderheid van de gevallen van zelfdoding een gewelddadig karakter heeft (vooral ophanging en springen van een hoogte of voor de trein), maar de verschillen tussen creolen, hindoestanen en autochtonen zijn, zeker bij mannen, gering (*grafiek 6*). Alleen hindoestaanse vrouwen lijken

5. Aantal zelfdodingen per 100 duizend personen naar leeftijd en etniciteit, 1996/2005

6. Percentage gevallen van zelfdoding met gewelddadige pleegwijze naar etniciteit en leeftijd, 1996/2005

op hogere leeftijd iets vaker voor een niet-gewelddadige pleegwijze te kiezen (grotendeels zelfvergiftiging). Wel kiezen hindoestanen vaker voor ophanging (57 procent van alle gevallen) dan creolen (37 procent) en autochtonen (46 procent).

4. Conclusie en discussie

Uit eerder onderzoek naar suïcidepogingen onder Surinamers in Nederland (o.a. Krikke et al., 2000; Salverda, 2004) is het beeld ontstaan van een bovengemiddelde problematiek bij (onder meer) jonge hindoestaanse vrouwen. Op basis van de Nederlandse zelfdodingscijfers stellen Garssen et al. (2006) dat de op zich terechte aandacht van hulpverleners voor de met suïcidepogingen samenhangende problematiek onder niet-westers allochtone vrouwen het gevaar in zich bergt dat andere groepen, zoals de Surinaamse mannen, buiten beeld raken; dit ondanks het feit dat de problematiek onder Surinaamse mannen vaker aanleiding geeft tot suïcidepogingen met dodelijke afloop. De in dit artikel gepresenteerde zelfdodingscijfers onder Surinamers naar etniciteit bevestigen de bevinding uit buitenlands onderzoek dat hindoestaanse allochtonen een bovengemiddeld risico lopen. De conclusie van Perriens et al. (1989), dat hindoestanen een hoger risico lopen dan andere groepen Surinamers, dient echter – zeker op basis van recentere cijfers – te worden genuanceerd. De suïdecijfers voor creoolse Surinamers zijn immers ook verhoogd ten opzichte van die voor autochtonen. Onder jongeren tussen circa 15 en 35 jaar ontlopen de zelfdodingscijfers van hindoestanen en creolen elkaar maar weinig. De verschillen tussen beide etnische groepen ontstaan met het toenemen van de leeftijd. Anders dan bij creolen blijft het zelfdodingscijfer bij hindoestanen – en vooral hindoestaanse mannen – in elk geval tot op middelbare leeftijd hoger dan bij autochtone mannen.

Aan de verklaring van de verhoogde sterfte onder Surinamers dragen psychiatrische, psychologische en culturele factoren, en factoren die samenhangen met de migratie, mogelijk bij. De met zelfdoding samenhangende psychiatrische aandoeningen en depressieve klachten blijken onder Surinamers relatief vaak voor te komen (Schrier et al., 2001; Selten et al., 2001a, 2001b, 2002). Voor deze groepen is ook een hogere prevalentie van aan druggebruik gerelateerde schizofrenie met psychotische aandoeningen gevonden (Selten en Sijben, 1994). Volgens Veen et al. (2002) is een hoger druggebruik onder Surinamers echter geen afdoende verklaring voor een verhoogde incidentie van psychotische aandoeningen onder Surinamers in Nederland. Onder Marokkanen komen psychotische aandoeningen immers eveneens vaker voor, terwijl zij een lager druggebruik kennen dan autochtonen; onder Turken is de incidentie van psychotische aandoeningen daarentegen even hoog als onder autochtonen, hoewel hun druggebruik veel hoger is.

Volgens Reelick et al. (2006) zijn het vooral Surinaamse vrouwen die in grotere getale psychische problemen hebben dan vrouwen met een Nederlandse achtergrond. In het bijzonder is de problematiek van hindoestanen groter dan die van Nederlanders (Knipscheer, 2000). Selten et al.

(2005) stellen dat de incidentie van (een eerste opname voor) schizofrenie in Suriname significant lager is dan die onder Surinaamse immigranten in Nederland, en niet significant hoger dan die van autochtonen in Den Haag. Het relatief risico voor schizofrenie onder Surinaamse immigranten ten opzichte van Surinamers in het herkomstland bedraagt 1,46 (Selten et al., 2002). Hun onderzoek uit 2005 betreft vooral hindoestanen, een groep met een laag risico op schizofrenie in Suriname. Ook in andere landen in het Caribisch gebied lijkt geen sprake te zijn van een hogere prevalentie van schizofrenie (Mahy et al., 1999). De hogere prevalentie van schizofrenie onder Surinamers in Nederland hangt dan ook mogelijk samen met problemen rond hun aanpassing aan de meer competitieve Nederlandse maatschappij (Selten en Cantor-Graae, 2004).

De problematiek lijkt verband te houden met de voor de betrokkenen ongunstige aspecten van migratie, die mogelijk vooral onder creolen een rol spelen. Bij hindoestanen lijken restrictieve culturele tradities van groter belang te zijn. Graafsma et al. (2006) concluderen dat hindoestanen in Paramaribo oververtegenwoordigd zijn onder de personen met suïcidaal gedrag, hetgeen zij onder meer toeschrijven aan de rigiditeit van de hindoestaanse cultuur met betrekking tot familietradities en de hogere frequentie van huishoudelijk geweld. Dezelfde factoren spelen waarschijnlijk in Nederland een rol. Bij de migratie van een collectivistische naar een individualistische samenleving kan een identiteitscrisis optreden. Van regulatie door rollen, verplichtingen en gezamenlijke familiebelangen verandert het vigerende model van identiteitsontwikkeling daarbij naar dat van zelfstandigheid en onafhankelijkheid, een veranderingsproces waarin emotionele problemen, suïcides en suïcidepogingen kunnen optreden (Bhugra, 2004). Wellicht hangen de opvallend hogere suïdecijfers onder zowel hindoestaanse als creoolse Surinamers dan ook samen met teleurstellingen over de mogelijkheden om zich in de Nederlandse samenleving een plaats te verwerven. Verder onderzoek zal zich richten op de relatie tussen de migratiegeschiedenis (inclusief duur van het verblijf in Nederland) en de incidentie van zelfdoding, en op de verschillen daarin tussen creoolse en hindoestaanse Nederlandse Surinamers.

Literatuur

- Bhugra, D., 2003, Attempted suicide in Asians in the UK. In: Vijayakumar, L. (ed.), *Suicide prevention: meeting the challenge together*, blz. 136–148. Orient Longman, Hyderabad.
- Bhugra, D. 2004, *Culture and self-harm. Attempted suicide in South Asians in London*. Psychology Press, Hove.
- Bos, V., A.E. Kunst, I. Keij-Deerenberg, J. Garssen en J.P. Mackenbach, 2004, Ethnic inequalities in age- and cause-specific mortality in the Netherlands. *International Journal of Epidemiology* 33(5), blz. 1112–1117.
- Burger, I., A.M. van Hemert, C.A. Bindraban en W.J. Schudel, 2005, Parasuicides in Den Haag. *Meldingen in de jaren 2000–2004*. *Epidemiologisch Bulletin* 40(4). Gemeente Den Haag.

Garssen, M.J., J. Hoogenboezem en A.J.F.M. Kerkhof, 2006, Zelfdoding onder migrantengroepen en autochtonen in Nederland. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 150 (39), blz. 2143/2149.

Garssen, J., V. Bos, A. Kunst en A. van der Meulen, 2003, Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen. *Bevolkingstrends* 51(3), blz. 12–27.

Graafsma, T., A. Kerkhof, D. Gibson, R. Badloe en L.M. van de Beek, 2006, High rates of suicide and attempted suicide using pesticides in Nickerie, Suriname, South America. *Crisis* 27(2), blz. 77–81.

Hoogenboezem, J. en J. Garssen, 2005, Zelfdoding vaker op middelbare leeftijd. *CBS-webmagazine* 4 juli 2005.

Knipscheer, J.W., 2000, Cultural convergence and divergence in mental health care. University Press, Veenendaal.

Krikke, H., H.G.J. Nijhuis en R. Wesenbeek (red.), 2000, Aan de grenzen: suïcidaal gedrag onder allochtone meisjes en jonge vrouwen. Bureau Public Health, Den Haag.

Mahy, G., 1993, Suicide in the Caribbean. *International Review of Psychiatry* 5(2/3), blz. 261–269.

Mahy, G.E., R. Mallett, J. Leff et al., 1999, First-contact incidence rate of schizophrenia on Barbados. *British Journal of Psychiatry* 175, blz. 28–33.

Maniam, T., 2003, Why do Malaysian Indians have high suicide rates? In: Vijayakumar, L. (ed.), *Suicide prevention: meeting the challenge together*, blz. 198–213. Orient Longman, Hyderabad.

Patel, S.P. en A.C. Graw, 1996, Suicide among immigrants from the Indian subcontinent: a review. *Psychiatric Services* 47, blz. 517–21.

Perriens, J., P. van der Stuyft, H. Chee en S. Benimadho, 1989, The epidemiology of paraquat intoxications in Surinam. *Tropical Geographical Medicine* 41(3), blz. 266–269.

Reelick, F., A. Wierdsma en A. van Dijk, 2006, Psychische problematiek en zorggebruik van Surinaamse Nederlanders. *TSG Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen* 84(4), blz. 209–214.

Salverda, E., 2004, Laat me los, hou me vast: verslag van een kwalitatief onderzoek naar het psychisch welbevinden

van dertig Haagse meisjes van Hindostaanse afkomst. GGD, Den Haag.

Schrier, A.C., B.J. van de Wetering, P.J. Mulder en G.P. Selten, 2001, Point prevalence of schizophrenia in immigrant groups in Rotterdam: data from outpatient facilities. *European Journal of Psychiatry* 16, blz. 162–166.

Schudel, W.J., H.W. Struben en J.M. Vroom-Jongerden, 1999, Epidemiologie van parasuicide in Den Haag. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 143(28):1469–74.

Selten, J.P. en N. Sijben, 1994, First admission rates for schizophrenia in immigrants to the Netherlands. *The Dutch National Register. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 29, blz. 71–77.

Selten, J.P., N.D. Veen, W.G. Feller, J.D. Blom, H.W. Hoek en R.S. Kahn, 2001a, Incidentie van schizofrenie bij autochtonen en allochtonen in Den Haag. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 145(34), blz. 1647–1651.

Selten, J.P., N.D. Veen, W.G. Feller, J.D. Blom, D. Schols en W. Camoenië, 2001b, Incidence of psychotic disorders in immigrant groups to the Netherlands. *British Journal of Psychiatry* 178, blz. 367–372.

Selten, J.P., E. Cantor-Graee, J. Slaets en R.S. Kahn, 2002, Odegaard's selection hypothesis revisited: schizophrenia in Surinamese immigrants to the Netherlands. *American Journal of Psychiatry* 159, blz. 669–671.

Selten, J.P. en E. Cantor-Graee, 2004, Schizophrenia and migration. In: Gattaz, W. en H. Häfner, *Search for the causes of schizophrenia*, vol 5, blz. 3–25. Steinkopff/Springer, Darmstadt.

Selten, J.P., C. Zeyl, R. Dwarkasing, V. Lumsden, R.S. Kahn en P.N. van Harten, 2005, First-contact incidence of schizophrenia in Surinam. *British Journal of Psychiatry* 186, blz. 74–75.

Sieuw, S., 2006, Zelfdoding of poging daartoe nog aanzienlijk hoog. *Dagblad Suriname* (online), 27 juni 2006, www.dbsuriname.com.

Veen, N., J.P. Selten, H.W. Hoek, W. Feller, Y. van der Graaf en R. Kahn, 2002, Use of illicit substances in a psychosis incidence cohort: a comparison among different ethnic groups in the Netherlands. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 105, blz. 440–443.

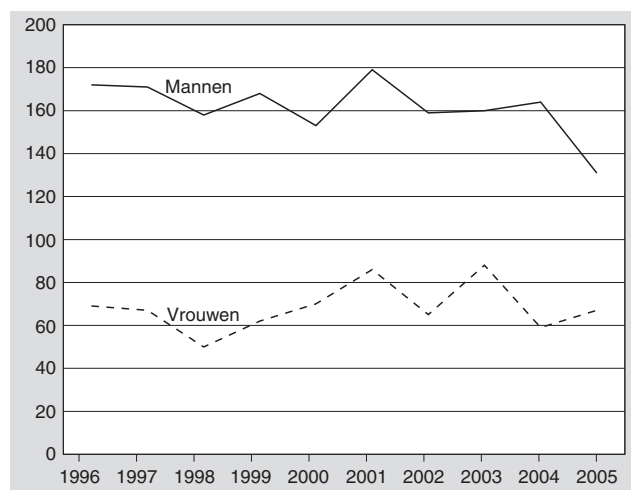
Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag

Jan Hoogenboezem

In de afgelopen tien jaar zijn jaarlijks gemiddeld 230 mensen door moord of doodslag om het leven gekomen. In 2005 vielen 198 slachtoffers, het laagste aantal in het afgelopen decennium. Ten opzichte van het voorgaande jaar bedroeg deze afname 11 procent. De daling is vooral opgetreden bij jongeren van 10 tot 20 jaar en bij mannen van middelbare leeftijd. Zorgwekkend is daarentegen de toename van het aantal moorden onder jonge kinderen.

In 2005 zijn in Nederland 198 personen overleden door moord of doodslag. Dit komt overeen met een gemiddelde van circa 4 slachtoffers per week. In 2004 overleden nog 223 personen door moord of doodslag. Vorig jaar is het aantal moorden dus met 11 procent afgenomen. Deze daling is alleen bij mannen waar te nemen (*grafiek 1*). Ten opzichte van 2004 is het aantal slachtoffers met 20 procent gedaald. Bij vrouwen is sprake van een lichte toename.

1. Aantal slachtoffers van moord en doodslag naar geslacht, 1996–2005

De relatieve daling ten opzichte van 2004 was het grootst bij 10–19-jarigen. Het aantal slachtoffers in deze leeftijdsgroep halveerde van 14 naar 7. Bij mannen tussen 30 en 40 jaar was eveneens sprake van een forse afname (34 procent) van het aantal slachtoffers van moord en doodslag.

Opvallend is de toename van het aantal vermoorde kinderen. In 2005 werden 20 kinderen jonger dan 10 jaar slachtoffer van moord of doodslag, tegen 12 kinderen in 2004. Alle 20 kindermoorden in 2005 werden gepleegd door de eigen ouder, stiefouder of pleegouder.

Jonge mannen oververtegenwoordigd

Zeven op de tien slachtoffers zijn mannen. Mannen lopen daarmee een jaarlijks risico van 2,0 op de 100 duizend om vermoord te worden. Bij vrouwen is dit risico 0,8 per 100 duizend.

Moord en doodslag in de statistiek

In geval van *doodslag* wordt iemand opzettelijk van het leven beroofd, terwijl bij *moord* iemand opzettelijk en met voorbedachten rade wordt omgebracht. Moord en doodslag maken in de statistiek deel uit van de niet-natuurlijke dood.

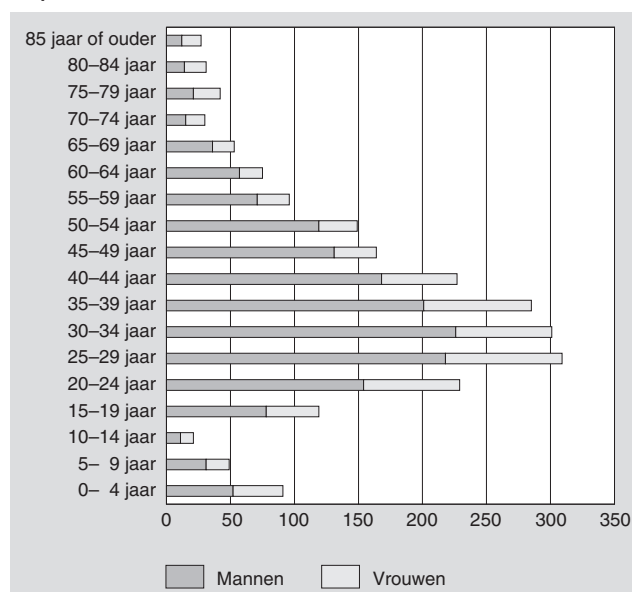
Dit artikel betreft alle personen die in Nederland slachtoffer zijn geworden van moord of doodslag. Niet al deze personen zijn ook officieel woonachtig in Nederland. Ongeveer 85 procent van de slachtoffers is geregistreerd in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). De overigen zijn woonachtig in het buitenland of verblijven illegaal in Nederland.

Voor de vaststelling van het aantal slachtoffers van moord en doodslag is gebruik gemaakt van gegevens uit de door de behandelend arts of lijkschouwer ingevulde doodsoorzaakformulieren, in combinatie met gegevens uit de rechtbankdossiers in geval van niet-natuurlijke dood.

Onder de mannen lopen jongvolwassenen en personen van middelbare leeftijd een bovengemiddeld risico. In deze leeftijdscategorieën is de kans om te worden vermoord ruim twee tot bijna drieënhalve keer zo groot als onder vrouwen. Onder vrouwen vanaf 70 jaar is het aantal slachtoffers hoger dan onder mannen van deze leeftijd (*grafiek 2*).

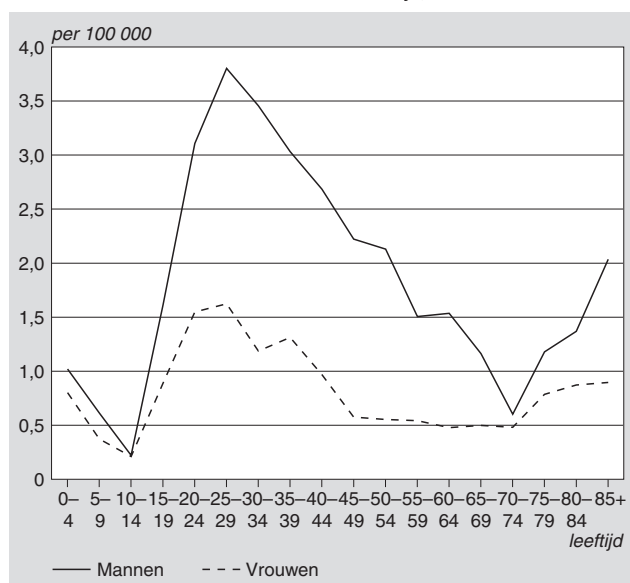
De helft van alle slachtoffers is tussen de 20 en 40 jaar. In de laatste tien jaar werden in deze leeftijdscategorie jaarlijks gemiddeld 80 mannen en 32 vrouwen van het leven beroofd. Mannen tussen 25 en 35 jaar lopen het grootste risico slachtoffer te worden van een geweldsdelict (*grafiek 3*).

2. Aantal slachtoffers van moord en doodslag naar leeftijd, in de periode 1996–2005

Jongens en meisjes lopen tot de leeftijd van 15 jaar ongeveer een even groot risico om slachtoffer te worden van moord of doodslag. Het risico loopt terug van ongeveer 1 per 100 duizend 0-jarigen tot 0,2 bij 10- tot 15-jarigen. Vanaf de leeftijd van 15 jaar neemt het risico snel toe, waarbij het bij de mannen sneller stijgt met het toenemen van de leeftijd. In de leeftijd van 25 tot 30 jaar is voor zowel mannen als vrouwen het risico het grootst, met respectievelijk 3,8 en 1,6 per 100 duizend. In deze leeftijdsgroep is de kans om te worden vermoord onder mannen bijna tweemaal zo groot als onder vrouwen. Vanaf de leeftijd van 30 jaar neemt het risico geleidelijk af tot de leeftijd van 75 jaar (risico ongeveer 0,5 per 100 duizend), om daarna weer te stijgen.

3. Risico om vermoord te worden naar leeftijd, 1996/2005

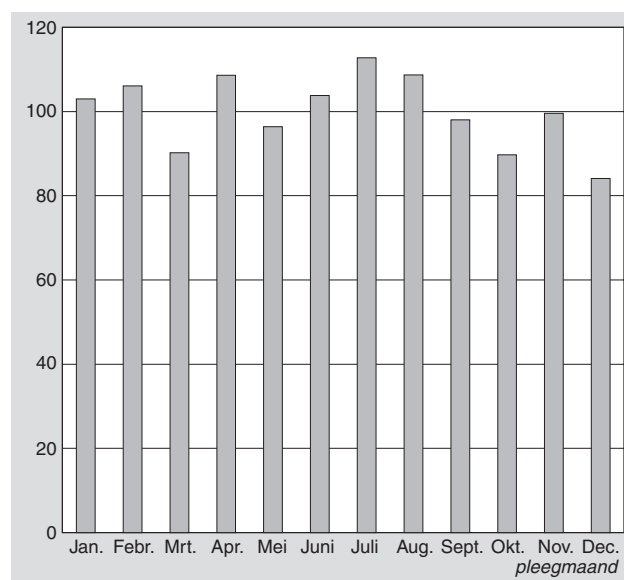

Risico hoger in zomer en weekend

In de zomermaand juli is het aantal slachtoffers van moord en doodslag het grootst en in de wintermaand december het laagst (*grafiek 4*). Ook binnen de week is er geen sprake van gelijkmatige spreiding: bijna 40 procent van het totaal aantal moorden wordt gepleegd in het weekend (vrijdagavond 18.00 uur tot maandagmorgen 06.00 uur). Bij mannen tussen 15 en 30 jaar wordt zelfs de helft van de moorden in het weekend gepleegd. Als rekening wordt gehouden met het feit dat het aantal uren in het weekend (van vrijdagavond 18.00 uur tot maandagmorgen 06.00 uur) slechts een derde van het totaal aantal uren per week vormt, blijkt dat bij mannen het risico om in het weekend om het leven gebracht te worden 25 procent hoger is dan gedurende de rest van de week. Bij mannen van 15 tot 30 jaar is het risico om in het weekend om het leven gebracht te worden zelfs 75 procent hoger dan gedurende de rest van de week. Dit hangt wellicht samen met het feit dat in het weekend relatief veel jongvolwassenen uitgaan, waardoor ze mogelijk eerder in aanraking komen met dodelijk geweld. Bij vrouwen is het risico om in het weekend slachtoffer te worden 10 procent lager dan gedurende de rest van de week. Alleen bij jonge vrouwen van 15 tot 30 jaar is het risico hoger. De kans om in het weekend om het leven

te worden gebracht, is bij vrouwen in deze leeftijdsgroep 25 procent hoger dan gedurende de rest van de week.

4. Moord en doodslag naar pleegmaand, 1996/2005 (gemiddeld = 100)

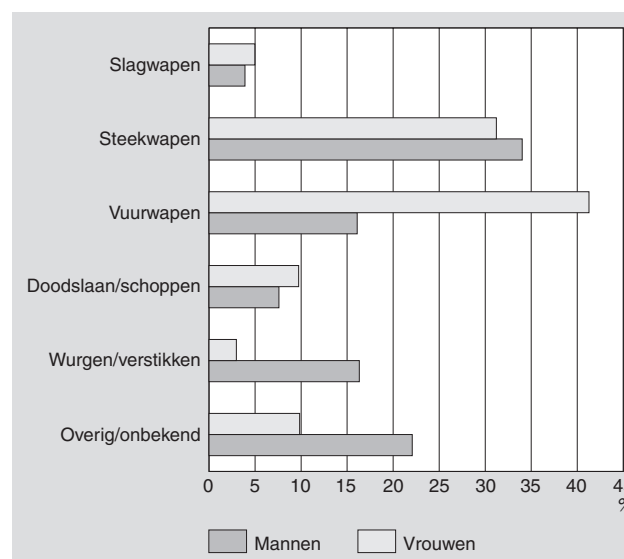

Meestal vuur- of steekwapen

Van de 2299 moorden in de periode 1996–2005 werd 34 procent met een vuurwapen en 31 procent met een steekwapen gepleegd. Bij mannen is een aanslag met een vuurwapen de meest gehanteerde methode (*grafiek 5*). Op elke tien slachtoffers zijn vier met een vuurwapen en drie met een steekwapen om het leven gebracht. Veel minder mannen worden om een andere wijze vermoord, zoals door doodslaan of schoppen (9 procent), door wurging (4 procent) of met een slagwapen (2 procent).

In de leeftijdscategorie van 10 tot 50 jaar blijkt de helft van alle mannelijke slachtoffers met een vuurwapen om het leven te zijn gebracht. Bij mannelijke slachtoffers tussen 50 en 70 jaar is moord door een steekwapen de meest gehanteerde methode.

5. Aandeel slachtoffers van moord en doodslag naar pleegwijze, 1996/2005

teerde methode en bij mannen boven de 80 jaar fysiek geweld.

Bij vrouwen vallen de meeste slachtoffers door een steekwapen (drie op de tien). Een aanslag met een vuurwapen komt bij vrouwen met 17 procent van het totaal aantal slachtoffers veel minder voor dan bij mannen. Vrouwen worden daarentegen veel vaker door wurging of verstikking van het leven beroofd (22 procent).

Bij vrouwen tussen 10 en 50 jaar zijn de meeste slachtoffers door een steekwapen van het leven beroofd (37 procent). Een kwart van de vrouwelijke slachtoffers vanaf 50 jaar is door wurging of verstikking om het leven gebracht.

Veel vrouwen slachtoffer in eigen woning

In 2005 werd twee derde van de vrouwelijke slachtoffers omgebracht in de eigen woning. Een op de tien vrouwen kwam om het leven in een woning van een ander en eveneens een op de tien op straat.

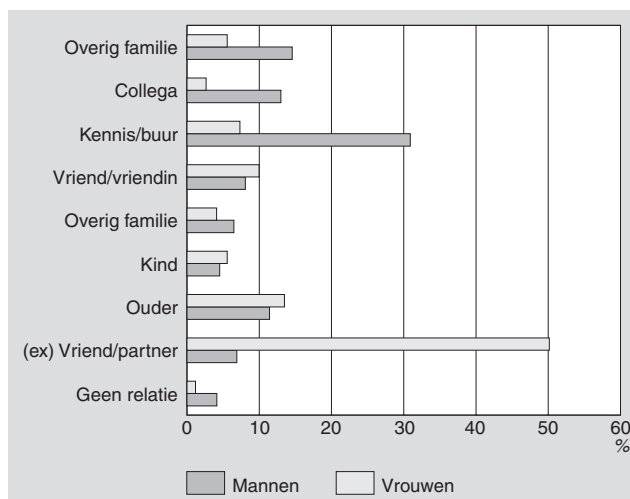
De helft van de mannelijke slachtoffers werd in een huis vermoord, 30 procent op straat en een tiende in een horecagelegenheid.

Relatie tot slachtoffer

Gegevens over de relatie van de dader tot het slachtoffer zijn niet altijd bekend. Dit komt voor een groot deel door moordzaken die niet door de politie zijn opgelost. Van 50 procent van de vrouwelijke slachtoffers is bekend in welke relatie de dader en het slachtoffer tot elkaar stonden.

Het grootste deel hiervan betreft partnerdoding (*grafiek 6*). Hieronder wordt een moord verstaan waarbij de ene (ex-)partner de andere (ex-)partner vermoordt. Ook zaken waarbij rivalen in de liefde worden vermoord, zijn hierbij inbegrepen. Bij mannelijke slachtoffers is de relatie tussen dader en slachtoffer nog minder duidelijk: in slechts 30 procent van de gevallen is die relatie bekend. Bij een derde hiervan blijkt de dader een kennis of buur te zijn. Ruim 10 procent van alle moorden betreft moord door een van de ouders. Dergelijke moorden kunnen door een biologische ouder, stiefouder of pleegouder gepleegd zijn.

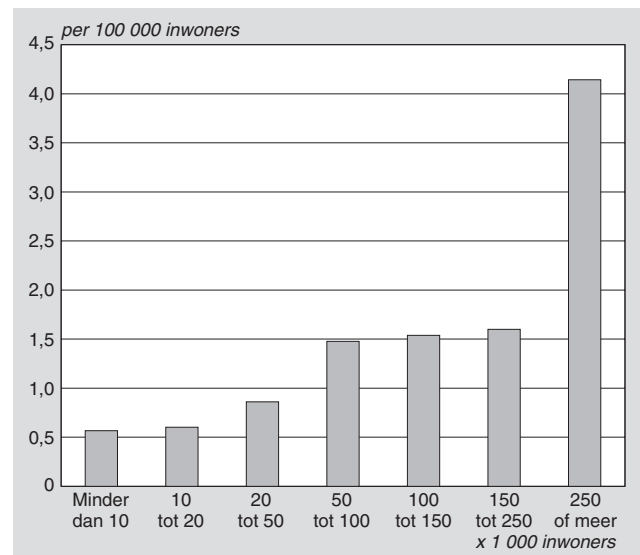
6. Slachtoffers van moord en doodslag naar relatie met de dader, 1996/2005

Regionale verschillen

De kans om te worden vermoord neemt duidelijk toe met de omvang van de gemeente. In gemeenten met meer dan 250 duizend inwoners is de kans om slachtoffer te worden van moord of doodslag het grootst (*grafiek 7*). In de afgelopen tien jaar vielen in deze gemeenten 4,1 slachtoffers per 100 duizend inwoners. Dit is bijna drie keer zo veel als het landelijk gemiddelde van 1,4 per 100 duizend inwoners.

7. Aandeel slachtoffers van moord en doodslag naar gemeentegrootte van pleeggemeente, 1996/2005

Amsterdam, Rotterdam en Den Haag kennen de grootste aantallen slachtoffers van moord en doodslag (*staat*). In Amsterdam zijn de afgelopen tien jaar 341 moorden gepleegd, in Rotterdam 273 en in Den Haag 162. Samen is dit een derde van alle gevallen van moord en doodslag in Nederland. In de overige steden met meer dan 100 duizend inwoners wordt 22 procent van de moorden gepleegd.

Het risico om te worden vermoord is het grootst in Amsterdam, op de voet gevolgd door Rotterdam en op enige afstand Den Haag. In Utrecht bedroeg het aantal slachtoffers door moord en doodslag 2,1 per 100 duizend inwoners. Dit zijn er beduidend minder dan het gemiddeld aantal slachtoffers in de drie andere grote steden. Bij mannen is het risico slachtoffer te worden van moord of doodslag het grootst in Amsterdam, met 7,4 per 100 duizend inwoners. Bij vrouwen is het risico het grootst in Rotterdam, met 2,3 per 100 duizend inwoners. In de overige gemeenten met meer dan 100 duizend inwoners (*grafiek 8*) ligt het aantal moorden per 100 duizend inwoners tussen circa 0,5 (Almere) en 2,4 (Arnhem).

Internationale verschillen

Voor een vergelijking tussen de lidstaten van de Europese Unie zijn in *grafiek 9* de aantallen slachtoffers van moord en doodslag weergegeven die op het moment van overlijden woonachtig waren in het betreffende land, per 100 duizend inwoners. Nederland blijkt dan een middenpositie in de EU te bekleden. De landen met de hoogste cijfers zijn

de voormalige Sovjetlanden Estland, Letland en Litouwen, waar het aantal moorden per 100 duizend van de bevolking vijf tot meer dan tien keer hoger ligt dan in de andere

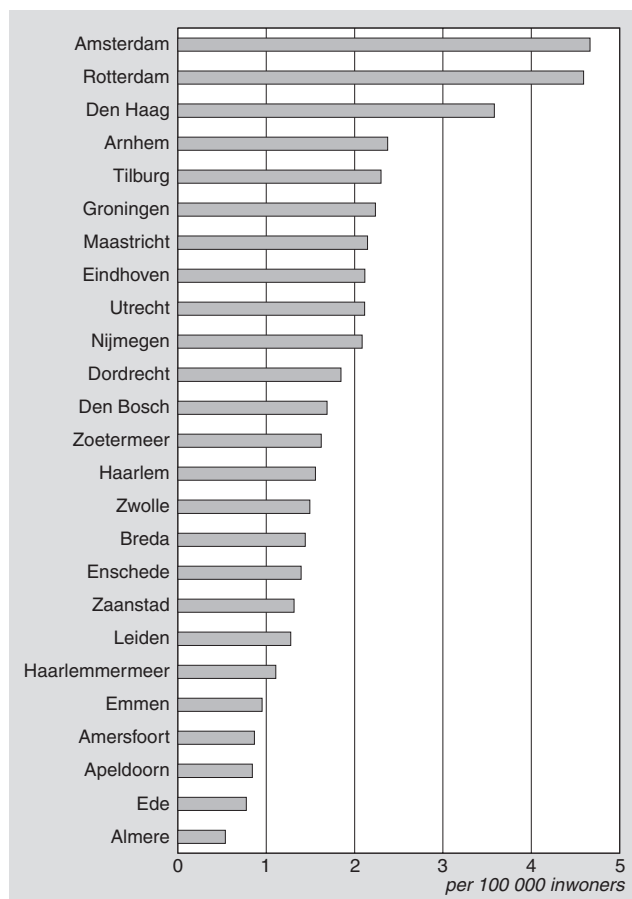
EU-landen. De landen met de laagste moordcijfers zijn Cyprus, Duitsland, Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk.

Staat

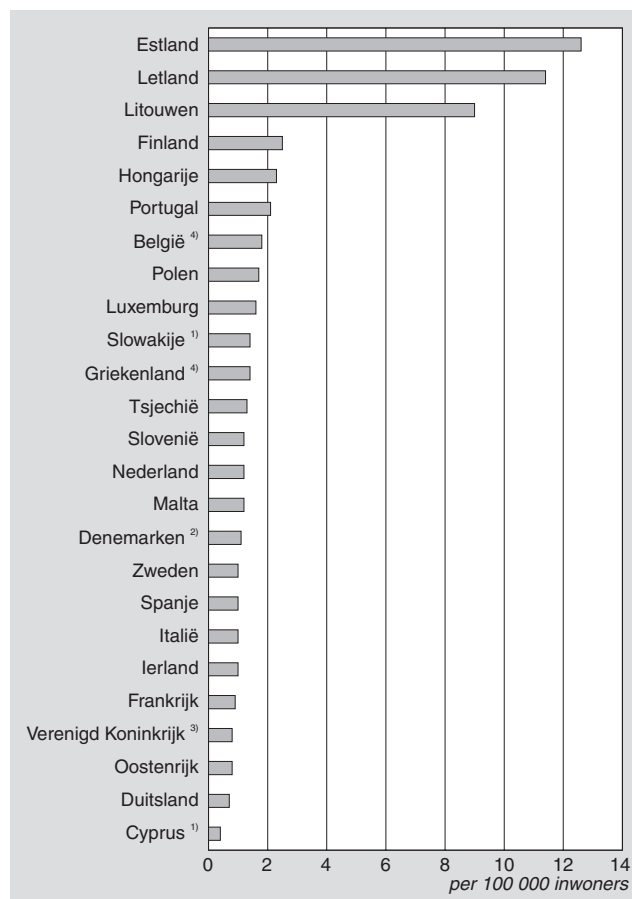
Slachtoffers van moord en doodslag in de vier grote steden in de periode 1996–2005

	Mannen	Vrouwen	Totaal	Mannen	Vrouwen	Totaal	Mannen	Vrouwen	Totaal
	<i>absoluut</i>			<i>per 100 000 inwoners</i>			<i>indices (Nederland = 100)</i>		
Amsterdam	265	76	341	7,4	2,0	4,7	360	242	324
Rotterdam	204	69	273	7,0	2,3	4,6	342	269	319
Den Haag	121	41	162	5,5	1,8	3,6	268	209	249
Utrecht	34	19	53	2,8	1,5	2,1	138	172	147
Overig Nederland	1 026	497	1 523	1,5	0,7	1,1	73	83	76
Nederland	1 616	683	2 299	2,0	0,8	1,4	100	100	100

8. Aandeel slachtoffers van moord en doodslag naar pleeggemeente, 1996/2005

9. Aandeel slachtoffers van moord en doodslag in de Europese Unie, 2003

¹⁾ 2000–2002

²⁾ 1999–2001

³⁾ 1998–2000

⁴⁾ 1994–1996

Bron: Eurostat.

Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie

André Corpeleijn

De laatste jaren neemt de arbeidsmigratie uit de nieuwe EU-landen naar Nederland toe. Er zijn migranten die zich voor langere tijd in Nederland vestigen en werknemers die hier voor korte tijd komen werken.

Ongeveer 70 duizend werknemers uit de nieuwe EU-landen werkten in 2004 een deel van het jaar in Nederland en stonden niet als inwoner van Nederland geregistreerd. Ruim een kwart van deze werknemers had in dat jaar meerdere kortdurende banen. Twee op de drie banen waren uitzendbanen. Naast deze tijdelijke arbeidsmigranten zijn er personen die in één van de nieuwe EU-landen zijn geboren en nu in Nederland wonen. Begin 2006 telde deze groep inwoners 44 duizend personen, onder wie 30 duizend personen geboren in Polen. Een deel van deze migranten woont al lang in Nederland; een ander deel heeft zich recentelijk hier gevestigd. De arbeidsparticipatie van deze migranten is aanzienlijk lager dan die van de totale Nederlandse bevolking.

1. Inleiding

De laatste jaren is de migratie vanuit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie naar Nederland toegenomen, en zijn meer werknemers uit deze landen, al dan niet tijdelijk, hier gaan werken. Een belangrijke datum voor de migratie was de toetreding van deze landen tot de Europese Unie op 1 mei 2004, maar al eerder nam het aantal seizoensarbeiders en uitzendkrachten uit deze landen sterk toe.

De Oost-Europese lidstaten die op 1 mei 2004 zijn toegetreden, zijn Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Estland, Letland, Litouwen en Slovenië. Polen is van de nieuwe landen veruit het belangrijkste voor de Nederlandse arbeidsmarkt, en ook veel groter dan de andere nieuwe lidstaten. Polen heeft 38 miljoen inwoners, Tsjechië en Hongarije elk 10 miljoen en Slowakije 5 miljoen. De andere landen (Estland, Letland, Litouwen en Slovenië) hebben elk minder dan 4 miljoen inwoners. Buiten beschouwing blijven in dit artikel Malta en Cyprus, die gelijktijdig met de genoemde acht landen tot de Europese Unie zijn toegetreden.

Over de werknemers uit de genoemde acht landen die in Nederland wonen en/of werken, is in kwantitatieve zin niet veel bekend. Van migranten die in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) zijn opgenomen, is niet bekend of en waar zij werken. Tijdelijke arbeidsmigranten zoals seizoensarbeiders staan doorgaans niet ingeschreven bij de gemeente, en komen dan ook niet voor in de bevolkingsstatistieken. De tewerkstellingsvergunningen geven een indicatie met betrekking tot deze tijdelijke arbeidsmigratie, maar niet alle arbeidsmigranten hebben een tewerkstellingsvergunning nodig om hier te kunnen werken (zie kader *Tewerkstellingsvergunningen*).

Tewerkstellingsvergunningen

Inwoners uit de nieuwe Oost-Europese lidstaten hebben vooralsnog een tewerkstellingsvergunning nodig om in Nederland te werken, tenzij ze beschikken over een paspoort van een van de 'oude' EU-landen. Dit laatste komt veel voor bij degenen die in Nederland werken; sommige uitzendbureaus die buitenlanders bemiddelen, werven speciaal inwoners van Polen met een Duits paspoort. Er is in Polen een officieel erkende Duitse minderheid, die circa 300 duizend personen telt. Deze personen bezitten meestal de Duitse en de Poolse nationaliteit.

De tewerkstellingsvergunningen worden verleend door de Centrale organisatie werk en inkomen (CWI). Het aantal afgegeven tewerkstellingsvergunningen voor werknemers uit de nieuwe lidstaten is tussen 2000 en 2005 sterk gestegen, van ruim 5 duizend tot bijna 30 duizend. Het grootste deel hiervan betreft de land- en tuinbouw, met 22 duizend in 2005 (Ecorys, 2006).

Dit artikel verschaft nieuwe informatie over migranten en werknemers uit de nieuwe Oost-Europese lidstaten. De informatie komt uit administraties waarin alle werknemers zijn opgenomen voor wie loonbelasting en sociale premies worden afgedragen, dus ook de tijdelijke arbeidsmigranten, ongeacht of zij een tewerkstellingsvergunning hebben. Aan de hand van het sofi-nummer is vastgesteld welke werknemers in de GBA zijn opgenomen. Op deze manier is onderscheid gemaakt tussen de werknemers die in Nederland wonen en de werknemers die in het buitenland wonen. Dit artikel begint met de migratie in het verleden. Daarna wordt ingegaan op de in Nederland wonende migranten en op de tijdelijke arbeidsmigratie. De bronnen worden genoemd in de technische toelichting. Op sommige plaatsen in dit artikel blijft Slovenië buiten beschouwing, omdat personen die zijn geboren in Slovenië niet als zodanig herkenbaar zijn in de GBA, tenzij ze na 1992 zijn geboren. Deze beperking is kwantitatief echter van geringe betekenis.

2. Oude en nieuwe migranten

Migratie vanuit de nieuwe Oost-Europese lidstaten naar Nederland is niet nieuw. Al voor de Tweede Wereldoorlog kwamen Polen en Slovenen naar ons land om in de Limburgse mijnen te werken (Brassé en Van Schelven, 1980). Na de oorlog zijn er enkele migrantengroepen uit Oost-Europa gekomen, terwijl ook migratie op individuele basis heeft plaatsgevonden. Hierbij ging het echter niet om grote aantallen. De grootste groep in de periode 1950–1990 vormden de ruim 3 duizend Hongaarse vluchtelingen die na de Hongaarse opstand (1956) naar Nederland kwamen.

Na de Praagse lente (1968) vroegen ongeveer 900 Tsjechen asiel aan. De grote meerderheid kreeg een verblijfsvergunning. In 1982, na het uitroepen van de noodtoestand in Polen, werd aan ongeveer 250 Polen asiel verleend (Ten Doesschate, 1993). Een deel van deze groepen woont nog in Nederland.

Ook in de jaren negentig, na politieke omwentelingen in deze landen, is de migratie vanuit deze landen naar Nederland weinig omvangrijk geweest. Er was niet veel arbeidsmigratie. Relatief gezien was de huwelijksmigratie van vrouwen belangrijk (Pool, 2003).

Sinds de eeuwwisseling is de migratie duidelijk toegenomen. Deze toename betreft zowel de migratie waarbij men zich voor langere tijd in Nederland vestigt, als de tijdelijke arbeidsmigratie waarbij men in het land van herkomst blijft wonen.

Definitie van migrant

De statistieken over buitenlandse migratie (immigratie en emigratie) van Nederland zijn gebaseerd op de GBA. De migranten die zijn opgenomen in de GBA, worden in dit artikel kortweg *migranten* genoemd. Dit zijn dus de ingeschreven migranten. Deze migranten worden beschouwd als afkomstig uit één van de nieuwe Oost-Europese lidstaten als zij daar geboren zijn. Een migrant is in dit artikel dus een persoon die staat ingeschreven in de GBA en in één van de Oost-Europese lidstaten van de EU is geboren.

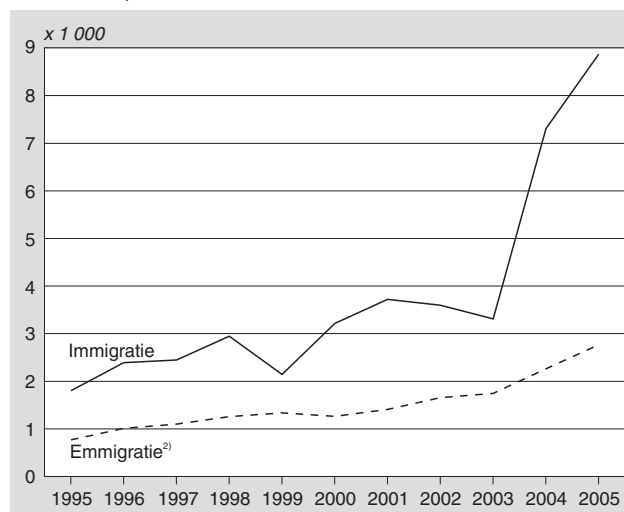
Immigranten moeten zich bij de gemeente laten inschrijven als zij van plan zijn in het halfjaar volgend op de vestiging langer dan vier maanden in Nederland te verblijven. Veel seizoensarbeiders en andere tijdelijke werknemers uit de nieuwe Oost-Europese lidstaten werken hier korter dan vier maanden en zijn niet ingeschreven in de GBA.

De term *tijdelijke arbeidsmigrant* wordt hier gebruikt voor personen die *niet* zijn opgenomen in de GBA, enige tijd als werknemer in Nederland werken, en wonen in één van de Oost-Europese lidstaten van de EU. Tijdelijke arbeidsmigranten uit andere landen vallen buiten het bestek van dit artikel.

De migratie waarbij men zich voor langere tijd in Nederland vestigt, komt tot uiting in de migratiestatistieken op basis van de GBA. Deze laten sinds de toetreding van de Oost-Europese lidstaten een grotere immigratie uit deze landen zien dan voorheen, dat wil zeggen meer inschrijvingen in de GBA. Het jaarcijfer van 2004 is dan ook veel hoger dan dat van 2003. Omdat de inschrijving in de GBA in de eerste vier maanden van 2004 nog laag was, is ook het jaarcijfer van 2005 hoger dan dat van 2004 (*grafiek 1*). Dat de toetreding inderdaad van invloed is op de inschrijvingen van migranten uit Oost-Europa, blijkt uit de maandcijfers van de Polen, de belangrijkste groep. De maandcijfers laten een duidelijke trendbreuk zien in mei 2004. Voordien bedroeg het aantal migranten met Polen als geboorteland nog geen 200 per maand, maar vanaf mei 2004 worden gemiddeld ongeveer 580 van deze migranten door de gemeenten ingeschreven (*grafiek 2*).

Deze toename zal verband houden met verschillen wat betreft verblijfsrecht tussen EU-onderdanen en niet-EU-onderdanen.

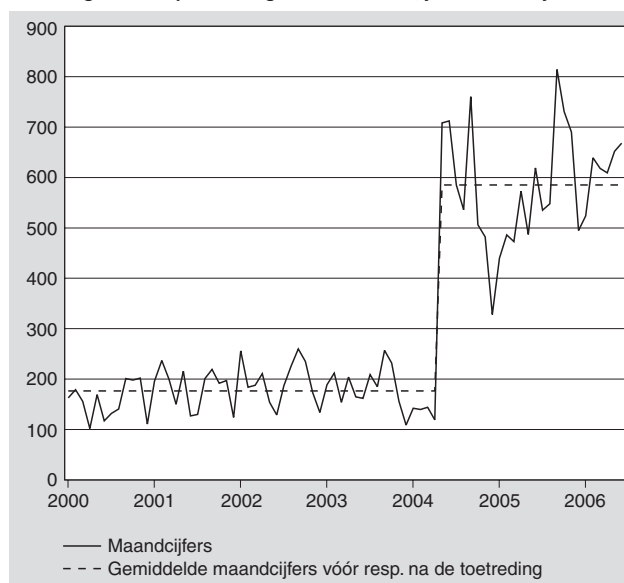
1. Migratie van personen geboren in de nieuwe Oost-Europese lidstaten¹⁾, 1995–2005

¹⁾ Excl. Slovenië.

²⁾ Incl. saldo administratieve correcties.

2. Immigratie van personen geboren in Polen, januari 2000–juni 2006

Zoals grafiek 1 laat zien, is de immigratie van personen geboren in één van de Oost-Europese lidstaten groter dan de emigratie van deze groep. Het migratieoverschot is vanaf 2004 veel groter dan daarvoor. Toch neemt ook de emigratie toe. Deze toename zal een gevolg zijn van het feit dat een deel van de immigranten slechts tijdelijk naar Nederland komt, bijvoorbeeld wegens studie of als au pair. Een toename van de immigratie wordt dan na enige tijd vanzelf gevolgd door een toename van de emigratie. Het migratiesaldo (immigratie minus emigratie plus het saldo van administratieve correcties) voor personen geboren in één van de nieuwe lidstaten bedroeg ruim 6 duizend in 2005.

Naast de geregistreerde migratie is er de tijdelijke arbeidsmigratie vanuit Oost-Europa naar Nederland waarbij men in het land van herkomst blijft wonen en zich niet laat inschrijven bij een Nederlandse gemeente. Deze tijdelijke migratie is sinds 2000 sterk toegenomen, zoals later in dit artikel zal blijken. Ook deze tijdelijke arbeidsmigratie is niet nieuw. In het begin van de jaren tachtig werd al gesignaleerd dat meer en meer tuinbouwbedrijven werk boden aan Polen die een verblijf in Nederland hadden aangevraagd als toerist of wegens familiebezoek (Odé, 1996). Er zijn diverse projecten opgezet door werkgevers (Land- en Tuinbouw Organisatie) en arbeidsbureaus om seizoenarbeiders aan te trekken. In dit kader werden zo nodig tewerkstellingsvergunningen verleend voor Polen. Een nieuw element is dat in de laatste tien jaar gespecialiseerde uitzendbureaus zich zijn gaan richten op de werving van werknemers uit Oost-Europa. In 2004 is de Vereniging van Internationale Arbeidsbemiddelaars (VIA) opgericht voor bedrijven die buitenlandse werknemers werven en uitzenden.

3. Migranten die in Nederland wonen

Het totale aantal migranten uit de Oost-Europese lidstaten in de bevolking is door de recente migratie sterk toegenomen, en wel van 27 duizend begin 2000 tot 44 duizend in 2006 (*staat 1*). De meeste van deze migranten zijn geboren in Polen; kleinere groepen zijn geboren in Hongarije of Tsjechië.

Een bijzonderheid van deze migranten uit de nieuwe lidstaten is het hoge aandeel van de vrouwen (65 procent op 1 januari 2006). Dit zal samenhangen met de al genoemde huwelijksmigratie. In de leeftijdsgroep van 15 tot 65 jaar zijn onder de migranten meer dan twee keer zo veel vrouwen als mannen. Bij andere migrantengroepen (Turken, Marokkanen) zijn de mannen in de meerderheid, of zijn er ongeveer evenveel mannen als vrouwen.

De leeftijdsopbouw van de migranten wijkt sterk af van die van de Nederlandse bevolking als geheel. Onder de migranten zijn relatief veel meer twintigers dan onder de Nederlandse bevolking. Dit geldt vooral voor de migranten uit Polen en Tsjechië. Wat betreft burgerlijke staat zijn er kleinere verschillen tussen de migranten uit Oost-Europa en de Nederlandse bevolking als geheel.

Staat 1
Migranten geboren in de nieuwe Oost-Europese lidstaten ¹⁾

	1-1-2000	1-1-2006
<i>x 1 000</i>		
Alle leeftijden		
Mannen	8	15
Vrouwen	18	29
Totaal	27	44
w.o geboren in Polen	16	30
15-64 jaar		
Mannen	6	12
Vrouwen	15	26
Totaal	21	38
w.o geboren in Polen	13	26

¹⁾ Excl. Slovenië.

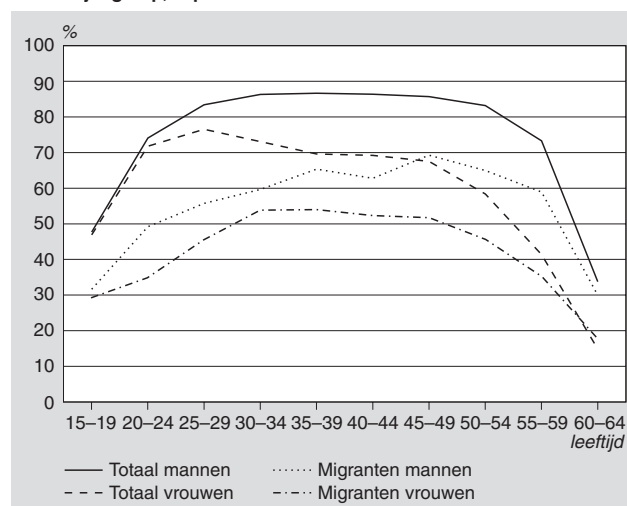
Uit de vorige paragraaf is duidelijk geworden dat migratie vanuit Oost-Europa naar Nederland niet uitsluitend in de laatste paar jaar heeft plaatsgevonden. Er zijn dan ook migranten die al geruime tijd in Nederland wonen. Begin 2005 woonde 58 procent van de migranten langer dan vijf jaar in Nederland. Van de migranten uit Hongarije verbleef zelfs 72 procent al minstens vijf jaar in Nederland, van de migranten uit Tsjecho-Slowakije 62 procent en van die uit Polen 56 procent. Vooral onder de migranten uit Hongarije komen dus veel migranten voor die al lang in Nederland wonen, onder wie migranten die na de Hongaarse opstand zijn gekomen.

De meeste migranten die minstens vijf jaar in Nederland wonen, hebben de Nederlandse nationaliteit of een verblijfsdocument met de aantekening dat arbeid vrij is toegestaan. De nieuwe migranten hebben veelal een tewerkstellingsvergunning nodig om hier te mogen werken.

De arbeidspositie

De gegevens over de arbeidspositie betreffen de situatie in september 2004. Het aantal migranten van 15 tot 65 jaar bedroeg toen 31 duizend, dus minder dan begin 2006. Van deze migranten werkte in september 2004 de helft, ruim 15 duizend personen, als werknemer of zelfstandige. De arbeidsparticipatie van deze migrantengroep blijkt hiermee aanzienlijk lager te zijn dan die van de totale Nederlandse bevolking, met 68 procent. Zowel bij de mannen als bij de vrouwen is de participatie van de migranten veel lager dan die van de overige bevolking (*grafiek 3*). Dit verschil bedraagt zelfs ruim 30 procentpunten bij vrouwen in de leeftijd van 20 tot 30 jaar, een relatief grote groep onder de migranten. Maar ook bij de oudere vrouwen en bij de mannen is de arbeidsparticipatie van de migranten aanzienlijk lager dan die van de totale bevolking.

3. Arbeidsparticipatie van migranten geboren in de nieuwe Oost-Europese lidstaten en van totale bevolking¹⁾ naar leeftijdsgroep, september 2004

¹⁾ Aandeel van de werkenden onder de bevolking.

De lage arbeidsparticipatie van de migranten kan verschillende oorzaken hebben. Een hoge onderwijsdeelname onder de migranten is *niet* de oorzaak, want onder de mi-

granten komen weinig studerende voor: slechts 1 procent heeft studiefinanciering (Wet studiefinanciering), minder dan onder de totale bevolking. Een waarschijnlijke oorzaak is werkloosheid. Hoeveel (verborgen) werkloosheid onder deze specifieke groep migranten voorkomt, is niet bekend, maar wel blijkt uit veel onderzoek dat de werkloosheid onder migranten doorgaans hoger is dan onder personen die in het land zelf zijn geboren. Hierbij kunnen het onderwijsniveau en de talenkennis van de migranten een rol spelen. Een andere factor is de verblijfsduur. De arbeidsparticipatie van migranten die zich wegens gezinsvorming in Nederland vestigen, is in eerste instantie laag, maar stijgt in de loop van de tijd (Sprangers et al., 2004).

De lage arbeidsparticipatie van de migranten kan voor een deel ook een gevolg zijn van statistische factoren. Een voorbeeld daarvan betreft de au pairs. Een klein deel van de migranten uit Oost-Europa is naar Nederland gekomen om als au pair te werken, maar au pairs zijn niet als werknemer of zelfstandige in de cijfers van deze paragraaf verwerkt. Zo zijn er misschien nog meer werkenden die niet als zodanig zijn meegeteld. Deze onvolledigheid is voor de bevolking als geheel zeer gering van omvang, maar bij de migranten wellicht iets groter.

Slechts weinig migranten zijn werkzaam als zelfstandige. In 2004 betrof het 1,4 duizend personen, van wie 200 tevens werknemer. Het aantal werknemers bedroeg 13,9 duizend. Van de migranten die op de peildatum als werknemer werkzaam waren, had 80 procent het hele jaar gewerkt, al dan niet bij dezelfde werkgever. Het overeenkomstige percentage voor alle werknemers op de peildatum is 89. Veruit het grootste deel van de werkende migranten werkte dus het hele jaar.

Bij Poolse werknemers denkt men in Nederland al gauw aan aspergestekers en andere beroepen in de tuinbouw. Dit beeld is niet van toepassing op de werknemers uit de nieuwe lidstaten die in Nederland wonen. De migranten

zijn gespreid over verschillende bedrijfstakken (*staat 2*), en niet geconcentreerd in de land- en tuinbouw. De meeste migranten werken in de dienstensector, zoals ook de andere werknemers. Wel werken de migranten, in het bijzonder de mannen, vaker via uitzendbureaus dan de totale werknemerspopulatie. Voor de vrouwelijke migranten is de gezondheids- en welzijnszorg een belangrijke bedrijfstak. Voor een deel zal het hier gaan om Poolse verpleegkundigen en verzorgenden die in de voorgaande jaren zijn aangeworven (De Lange en Pool, 2004). Van de 1,9 duizend werknemers in de gezondheids- en welzijnszorg werkt 39 procent in de gezondheidszorg en de rest in de welzijnszorg.

Een ander aspect van de arbeidspositie is de beloning. Deze loopt bij deze migranten sterk uiteen, zoals ook bij andere werknemerspopulaties. Het gemiddelde bruto loon sociale verzekeringen (BLSV) in 2004 van de migranten bedroeg 21 570 euro. Dit is ongeveer 30 procent meer dan het minimumloon voor volwassenen. Het gemiddelde BLSV van de migranten was 18 procent lager dan bij de totale werknemerspopulatie. Dit loon wordt mede bepaald door de arbeidsduur (zie kader *Technische toelichting*). Bij de mannen was het BLSV van de migranten 13 procent lager dan het gemiddelde voor alle mannen. Het gemiddelde loon van de vrouwelijke migranten is vrijwel gelijk aan dat van alle vrouwelijke werknemers (*grafiek 4*). Het genoemde loonverschil van 18 procent voor de totale groep is deels bepaald door het hoge aandeel van de vrouwen onder de migranten.

4. De tijdelijke arbeidsmigranten

Zoals al aangegeven, betreft de arbeidsmigratie uit de nieuwe Oost-Europese lidstaten niet alleen personen die zich hier voor langere tijd vestigen, maar ook werknemers

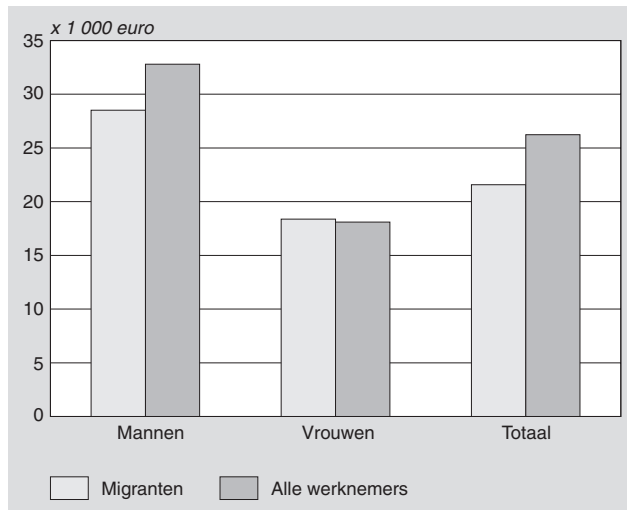
Staat 2

Werkende migranten geboren in de nieuwe Oost-Europese lidstaten en alle werknemers naar bedrijfstak, september 2004

	Migranten			Alle werknemers
	Mannen	Vrouwen	Totaal	
	% 			
Landbouw en visserij	4	3	3	2
Industrie	18	9	11	13
Bouwnijverheid	4	1	2	5
Handel	14	16	15	17
Horeca	3	5	5	4
Vervoer, opslag, communicatie	7	4	5	6
Financiële instellingen	2	3	2	4
Zakelijke dienstverlening	13	15	14	11
Openbaar bestuur	3	4	4	7
Onderwijs	6	6	6	7
Gezondheids- en welzijnszorg	4	19	14	15
Cultuur en overige dienstverlening	5	4	4	4
Uitzendkrachten ¹⁾	18	12	14	5
	<i>absoluut=100%</i>			
	<i>x 1 000</i>			
Totaal	4	10	14	6 842
w.o. geboren in Polen	3	7	10	10

¹⁾ Uitzendkrachten zijn opgenomen als aparte groep en niet ingedeeld bij de bedrijfstak van de inlener.

4. Gemiddeld bruto loon sociale verzekeringen in 2004 van de migranten en van alle werknemers¹⁾

¹⁾ Werknemers per eind september 2004. Het loon is het totale loon van alle banen van de werknemer in het kalenderjaar.

die niet zijn ingeschreven in de GBA (zie kader *Definitie van migrant*). Deze tijdelijke arbeidsmigranten worden beschouwd als afkomstig uit één van de nieuwe Oost-Europese lidstaten als zij daar wonen. Het woonland is dus het criterium voor de herkomst, niet het geboorteland of de nationaliteit.

De afstand tussen het (officiële) woonadres en het werkadres is voor deze werknemers dus groot. Zelfs wekelijks op en neer gaan is praktisch onmogelijk bij een vijfdaagse werkweek. Een busreis Nederland – Polen retour kost veel tijd en circa 100 euro. Deze werknemers vinden in Nederland veelal tijdelijk onderdak op campings en bungalowparken, in (voormalige) hotels of in schuren op boerenbedrijven (Ecorys, 2006).

Een deel van deze werknemers komt op eigen initiatief en ongeorganiseerd naar Nederland. Daarnaast spelen gespecialiseerde uitzendbureaus tegenwoordig een belangrijke rol bij de werving en tewerkstelling van deze arbeiders. Deze bureaus regelen vaak ook huisvesting en andere zaken die voor de arbeiders van belang zijn.

De vraag naar tijdelijk werk van de kant van de bedrijven kan in de loop van een jaar sterk variëren, bijvoorbeeld bij seizoensarbeid. De situatie op één peildatum zegt dan niet zoveel. Daarom wordt in deze paragraaf een andere aanpak gevolgd dan in de vorige paragraaf, en wordt niet

de situatie op een peildatum als uitgangspunt genomen. Er zal hier per kalenderjaar in eerste instantie worden nagegaan hoeveel banen van werknemers uit de nieuwe lidstaten gedurende enige tijd tijdens het jaar bestonden. Verder zal worden aangegeven om hoeveel werknemers het gaat. Een werknemer kan gedurende een jaar meerdere banen hebben, wat vooral bij tijdelijke banen gemakkelijk kan voorkomen. Ten slotte zal iets worden gezegd over het aantal verloonde dagen (zie kader *Technische toelichting*) per baan. Dit gegeven is belangrijk om een goed idee te krijgen van de hoeveelheid werk. In deze paragraaf wordt dus gebruik gemaakt van drie verschillende grootheden: banen gedurende het jaar, werknemers, en verloonde dagen per baan. Bij de banen telt elke baan mee, ongeacht de duur.

In 2004 bedroeg het aantal *banen* van tijdelijke arbeidsmigranten uit Oost-Europa bijna 100 duizend (*staat 3*), drie keer zo veel als in 2000. Bij vrijwel al deze banen gaat het om werknemers die in Polen wonen; slechts enkele van deze werknemers wonen in een van de andere landen. Wat de economische activiteit betreft zijn er twee hoofdgroepen, namelijk de agrarische sector, voornamelijk de tuinbouw, en de uitzendbanen. De werknemers die werken via een uitzendbureau, worden ingeleend door bedrijven in diverse sectoren, waaronder tuinbouwbedrijven. De activiteit van de inlener staat echter niet aangegeven in de gebruikte bronnen.

Opvallend is het grote aandeel van de uitzendbanen. Dit aandeel is fors toegenomen: in 2003 waren twee op de drie van deze banen uitzendbanen, in 2000 was dat nog niet de helft. Het aantal uitzendbanen van tijdelijke arbeidsmigranten was in 2004 vier keer zo groot als in 2000. Deze opmerkelijke toename van uitzendbanen van Oost-Europese werknemers gaat in tegen de algemene trend bij de uitzendbureaus. In 2000–2003 nam het uitzendwerk als geheel namelijk af.

Het genoemde aantal van bijna 100 duizend banen in 2004 correspondeert met een lager aantal werknemers (72 duizend). Ruim een kwart van deze werknemers uit Oost-Europa heeft gedurende het jaar meerdere banen in Nederland. Hierbij gaat het om banen van korte duur.

De 72 duizend werknemers bestaan uit 45 duizend mannen en 27 duizend vrouwen. Het aandeel van de vrouwen bedraagt 37 procent, en is dus veel lager dan bij de werkende migranten die in de vorige paragraaf zijn beschreven. De gemiddelde leeftijd van de tijdelijke arbeidsmigranten is 32 jaar.

Staat 3
Banen van werknemers die wonen in de nieuwe Oost-Europese lidstaten¹⁾

	2000	2003	2004
x 1 000			
Landbouw en visserij	11	16	23
Industrie en bouw nijverheid	1	2	2
Handel en horeca	3	5	4
Overige commerciële diensten	2	6	6
Niet-commerciële diensten	0	0	0
Uitzendkrachten ²⁾	15	58	62
Totaal	33	88	97
w.o. wonend in Polen	33	87	95

¹⁾ Het aantal banen is gedeeltelijk geraamd. Zie technische toelichting.

²⁾ Zie staat 2, noot 1.

Het derde aspect van de tijdelijke arbeidsmigranten betreft het aantal verloonde dagen per baan, dus het aantal dagen waarover loon is betaald. Het aantal verloonde dagen was in 2004 bij ruim de helft van de banen minder dan 40 (grafiek 5). Bij een vijfdaagse werkweek duurden de meeste banen dus nog geen twee maanden. Het gemiddeld aantal verloonde dagen per baan bedroeg 59 in 2004 (staat 4). Het gemiddelde wordt verhoogd door een klein aantal banen met een groot aantal verloonde dagen. De duur van de banen verschilt enigszins per bedrijfstak. Bij de banen in de land- en tuinbouw ligt de duur onder het gemiddelde van alle bedrijfstakken. Banen van langere duur komen voor in de industrie en in het vervoer.

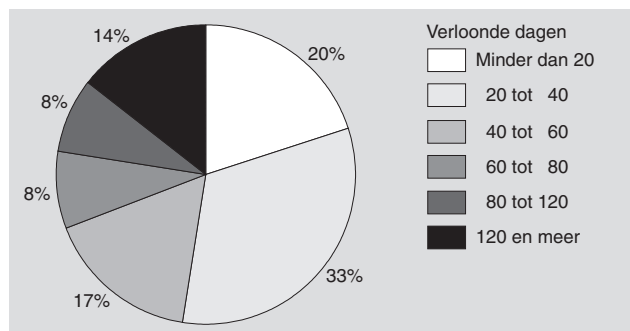
Door combinatie van de gegevens van staat 3 en staat 4 kan men bij benadering het gemiddeld aantal voltijd-equivalenten gedurende het jaar berekenen. Een baan die het hele jaar duurde, telde in 2004 (schrikkeljaar) 262 verloonde dagen. Een gemiddelde baan van deze tijdelijke werknemers in 2004 komt dus overeen met iets minder dan een kwart (59 van de 262) van een baan die het hele jaar duurt. Het aantal banen van deze werknemers in 2004 (staat 4) komt dus overeen met ongeveer 22 duizend voltijd-equivalenten gemiddeld over het jaar.

Staat 4
Gemiddeld aantal verloonde dagen per baan van werknemers wonend in de nieuwe Oost-Europese lidstaten

	2000	2003	2004
Totaal	57	66	59
waaronder:			
Landbouw en visserij	50	44	44
Uitzendkrachten ¹⁾	59	68	63

¹⁾ Zie staat 2, noot 1.

5. Banen van tijdelijke arbeidsmigranten wonend in de nieuwe Oost-Europese lidstaten naar aantal verloonde dagen, 2004

5. Conclusies

De laatste jaren is de (arbeids)migratie uit de nieuwe EU-landen naar Nederland toegenomen. Sinds de toetreding van deze landen tot de EU zijn er meer inschrijvingen in de GBA dan voorheen van mensen die geboren zijn in één van de nieuwe lidstaten. De tijdelijke arbeidsmigratie, waarbij men alleen tijdelijk in Nederland werkt en in het land van herkomst blijft wonen, vertoonde al eerder een sterke stijging.

De migranten uit de Oost-Europese lidstaten die in Nederland wonen (ingeschreven in de GBA), vormen een he-

terogene groep, wat samenhangt met de migratiegeschiedenis. Ongeveer twee op de drie migranten zijn in Polen geboren. Begin 2006 bedroeg het totaal aantal migranten uit de nieuwe lidstaten 44 duizend, van wie 38 duizend in de leeftijd van 15 tot 65 jaar. Een belangrijk deel van de migranten werkt niet als zelfstandige of werknemer. Het aandeel van de vrouwen in deze migrantengroep is hoog en de arbeidsparticipatie is laag, bij zowel mannen als vrouwen. Het aantal werkenden uit deze migrantengroep bedroeg in september 2004 ruim 15 duizend en zal inmiddels, gezien de bevolkingsontwikkeling, zijn opgelopen tot circa 20 duizend. Eén op de zeven migranten werkt via een uitzendbureau, wat meer is dan onder de totale werknemerspopulatie. De meeste werkende migranten hadden gedurende het hele jaar een baan. De migranten zijn vrij sterk gespreid over verschillende economische activiteiten, met het accent op de dienstensector. Van een sterke concentratie in de landbouw is bij deze groep dus geen sprake. Het gemiddelde loon in 2004 van de migranten is 18 procent lager dan dat van de totale werknemerspopulatie.

De tijdelijke arbeidsmigratie uit de Oost-Europese lidstaten is sinds 2000 sterk toegenomen en bestaat vrijwel geheel uit werknemers uit Polen. Deze stijging heeft grotendeels al plaatsgevonden vóór de toetredingsdatum, en is dus geen gevolg van de toetreding. Wat dit betreft is er een verschil met de 'gewone' migratie vanuit de nieuwe lidstaten. De toename van de tijdelijke arbeidsmigratie lijkt vooral verband te houden met ontwikkelingen in specifieke sectoren, zoals de tuinbouw, en met de activiteiten van gespecialiseerde uitzendbureaus die zich op internationale arbeidsbemiddeling toeleggen. Het aantal tijdelijke arbeidsmigranten in 2004 bedroeg naar schatting 70 duizend, wat overeenkomt met ruim 20 duizend voltijd-equivalenten gemiddeld over het jaar.

Literatuur

Brassé, P. en W. van Schelven, 1980, Assimilatie van vooroorlogse immigranten: drie generaties Polen, Slovenen en Italianen in Heerlen. Staatsuitgeverij, Den Haag.

Doesschate, J.W. ten, 1993, Asielbeleid en belangen. Verloren, Hilversum,

Ecorys, 2006, Evaluatie werknemersverkeer MOE-landen. Ecorys, Rotterdam.

Lange, T. de, en C. Pool, 2004, Vreemde handen aan het bed. De werving van Poolse verpleegkundigen in Nederland. Migrantenstudies 20(3), blz. 130–144.

Odé, A.W.M., 1996, Migrant workers in the Dutch labour market today. Thesis Publishers, Amsterdam.

Pool, C., 2003, Hedendaagse migratie van Polen naar Nederland, in: Justitiële Verkenningen 29(4), blz. 63–80.

Sprangers, A., A. Zorlu, J. Hartog en H. Nicolaas, 2004, Immigranten op de arbeidsmarkt, in: CBS, Sociaal-economische trends 2004/2, blz. 27–37.

Technische toelichting

De *paragrafen 2 en 3* van dit artikel zijn gebaseerd op bevolkingsstatistieken en op het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS. Informatie hierover is onder meer te vinden in Statline (zie www.cbs.nl). De informatie uit het SSB in Statline betreft personen die in de GBA zijn opgenomen. Ook de bevolkingsstatistieken zijn gebaseerd op de GBA.

Paragraaf 4, over tijdelijke arbeidsmigranten, is gebaseerd op basisbestanden van het SSB. De gegevens in het SSB over de banen van werknemers zijn afkomstig van de Verzekeringenadministratie (VZA) en de administratie van de Belastingdienst. Per baan zijn een persoonsnummer en diverse baankenmerken vermeld.

Bij werknemers die niet in de GBA voorkomen, is in de gebruikte bestanden vaak een woonland vermeld. De meest voorkomende woonlanden zijn Polen, België en Duitsland. Daarnaast zijn er werknemers die niet in de GBA voorkomen van wie het woonland onbekend is. Deze categorie 'woonland onbekend' omvat in het SSB 2004 30 procent van de banen van werknemers die niet in de GBA voorkomen.

Voor tabel 3 is geschat hoeveel banen van werknemers met een onbekend woonland in het SSB betrekking hebben op werknemers die in een van de Oost-Europese lidstaten wonen. Hierbij zijn *per bedrijfstak* werknemers met een onbekend woonland op dezelfde manier over woonlanden verdeeld als de in het buitenland wonende werknemers van wie het woonland bekend is.

Verloonde dagen of sociale verzekeringsdagen (SV-dagen) zijn alle dagen waarover de werknemer loon heeft ontvangen; inbegrepen zijn ziekte-dagen, vakantie- en verlofdagen en feestdagen waarvoor het loon wordt doorbetaald. Bij een volledige baan die het hele jaar duurt, bedraagt het aantal verloonde dagen ongeveer 261 (vijf dagen per week gedurende iets meer dan 52 weken).

Bruto loon sociale verzekeringen (BLSV) is het loon waarover de premies voor werknemersverzekeringen worden berekend. Dit loon wordt mede bepaald door de arbeidsduur. Wie slechts een deel van het jaar werkt of een deeltijdbaan heeft, verdient minder dan iemand met een volledige baan die gedurende het hele jaar werkt en voor hetzelfde uurloon.

PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel

Andries de Jong¹⁾ en Maarten Alders²⁾

In 2006 hebben het Ruimtelijk Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek voor het eerst een regionale bevolkings- en allochtonenprognose uitgebracht. Deze prognose geeft een beeld van de toekomstige gemeentelijke ontwikkelingen in de bevolking en allochtonen. De regionale prognose is consistent met de landelijke prognoses (voor de lange termijn) die het CBS om de twee jaar uitbrengt. De regionale demografische prognose wordt vervaardigd met behulp van het nieuwe prognosemodel PEARL. In dit artikel wordt ingegaan op het prognosemodel en (analyses ten behoeve van) de veronderstellingen van de regionale prognose, voorzover deze betrekking hebben op de bevolking (naar herkomstgroep).

1. Inleiding

Inzicht in regionale ontwikkelingen van de bevolking en huishoudens is van groot belang voor vele organisaties, en in het bijzonder voor de nationale, provinciale en gemeentelijke overheid. Vooral voor de planning bestaat er een grote behoefte aan prognoses op regionaal niveau. Zo is een regionale prognose nodig voor de bepaling van het aantal te bouwen huizen en de locatie daarvan, en voor de huisvesting van de toekomstige bevolking. Voor de planning van (basis)scholen is het noodzakelijk een goede indicatie te hebben van het aantal jongeren dat in de toekomst onderwijs gaat volgen en van de plaats waar dit gaat gebeuren.

Het Ruimtelijke Planbureau (RPB) rekent het tot zijn taak de ruimtelijke implicaties van (toekomstige) trends in de bevolking en huishoudens te onderzoeken. Voor dit doel heeft het RPB besloten een regionaal prognosemodel te ontwikkelen. Samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is het RPB in 2004 begonnen met de ontwikkeling van een nieuw regionaal prognosemodel, aangeduid als PEARL ('Projecting population Events At Regional Level'). Naast PEARL worden door het RPB ook verscheidene andere modellen ontwikkeld, onder meer een woningmarktmodel, arbeidsmarktmodel en mobiliteitsmodel. Voor deze modellen vormen (toekomstige) ontwikkelingen in bevolking en huishoudens een belangrijk uitgangspunt. Voor het CBS betekent de regionale prognose een belangrijke aanvulling op de nationale prognoses, te weten de na-

tionale bevolkingsprognose, de allochtonenprognose en de huishoudensprognose. Met deze regionale prognose wordt voldaan aan de toenemende vraag naar regionale statistieken. In het verleden zijn door diverse instellingen en onderzoeksbureaus regionale prognoses ontwikkeld. Op het terrein van bevolkingsprognose is de Primos-prognose de bekendste. Met PEARL is het nu voor het eerst mogelijk onderscheid te maken tussen autochtonen en verschillende groepen allochtonen. De naam van het model verwijst naar de belangrijkste eigenschappen van het model: regionaal, gebaseerd op projectie en betrekking hebbend op demografische gebeurtenissen.

PEARL is een integraal model voor de projectie van bevolking, allochtonen en huishoudens. Het zal worden gebruikt om de drie nationale prognoses van het CBS te regionaliseren. Dit houdt uiteraard in dat de regionale prognose consistent is met de landelijke prognoses. Het RPB en het CBS zullen met behulp van PEARL om het jaar regionale demografische prognoses uitbrengen. In juni 2006 zijn de eerste resultaten van de regionale prognose gepubliceerd. De regionale prognose is opgesteld tot 2025. Hoewel het mogelijk is prognoses voor een langere periode op te stellen, gaat dit gepaard met een sterke toename van de onzekerheid. In het algemeen is de onzekerheid op regionaal niveau bovendien nog groter dan op nationaal niveau. Aangezien prognoses geacht worden de meest waarschijnlijke toekomst te beschrijven, lijkt het verantwoord de prognosetermijn van de regionale prognose te beperken tot circa 20 jaar. Indien behoefte bestaat aan toekomstbeelden die een langere periode bestrijken, is het mogelijk met behulp van het model scenario's op te stellen.

In dit artikel wordt in kort bestek ingegaan op het gedeelte van de regionale prognose dat betrekking heeft op de bevolking (naar herkomstgroep). Voor uitgebreidere informatie hierover wordt verwezen naar De Jong et al. (2005). In eerste instantie wordt gekeken naar de kenmerken van het model en het modelleren zelf. Vervolgens wordt ingegaan op de verschillende demografische gebeurtenissen die bepalend zijn voor de ontwikkeling van de totale bevolking en het aantal allochtonen in de toekomst. In dit kader wordt een beeld geschetst van huidige regionale verschillen in de betreffende componenten en wordt toegelicht welke veronderstellingen in de regionale prognose zijn gehanteerd.

2. Kenmerken van het model

Bij het vervaardigen van een regionaal prognosemodel dienen vooraf enkele belangrijke keuzen gemaakt te worden die betrekking hebben op het uiteindelijke karakter van het model.

Een van de belangrijkste keuzes betreft het regionale niveau waarop de prognose betrekking heeft. De keuze voor een hoog regionaal niveau, zoals landsdeel of provincie,

¹⁾ Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

Dit artikel is gebaseerd op de eerste presentatie van PEARL door de auteurs tijdens het jaarcongres van de Nederlandse Vereniging voor Demografie op 6 oktober 2005 in Utrecht.

doet afbreuk aan de toepasbaarheid van de prognose. De behoefte aan prognoses op lagere regionale niveaus blijft immers bestaan, terwijl de keuze voor een laag regionaal niveau (zoals buurt en postcodegebied) tot een sterke toename leidt van de complexiteit. In het laatste geval dienen namelijk voor elke regio veronderstellingen te worden opgesteld. Bij de afweging tussen toepasbaarheid en complexiteit is als laagste niveau gekozen voor de gemeente. Dit is ook het niveau waarop bijvoorbeeld woningbouwplannen worden gemaakt.

In de regionale prognose worden de volgende kenmerken van personen onderscheiden: geslacht, leeftijd, herkomstgroep en huishoudenspositie. Wat betreft herkomstgroep wordt onderscheid gemaakt tussen autochtonen en allochtonen, en binnen de laatste groep tussen de eerste en de tweede generatie. Binnen de groep allochtonen wordt verder onderscheid gemaakt tussen de herkomstgroepen Turkije, Marokko, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba, overig niet-westers en westers. Binnen de huishoudensposities worden onderscheiden: thuiswonend kind, alleenstaande, samenwonend met partner, alleenstaande ouder, bewoner van een instelling en overig.

In de regionale prognose worden huishoudens onderscheiden naar type, grootte en samenstelling. Wat betreft het type huishouden wordt onderscheid gemaakt tussen eenpersoonshuishoudens, paren (met of zonder kinderen), eenouderhuishoudens en overige huishoudens. Voor paren en eenouderhuishoudens zal ook het aantal thuiswonende kinderen worden onderscheiden. Daarnaast worden huishoudens met 1, 2, 3, 4 en 5 of meer personen onderscheiden. De samenstelling van het huishouden heeft betrekking op kenmerken van de combinatie van ouder(s) met thuiswonende kinderen. Hierdoor kunnen huishoudens worden gekarakteriseerd aan de hand van gezinsfase (gezinnen in de opbouwfase, uitbreidende fase, inkrimpende fase en 'empty-nest'-fase).

In PEARL worden geen standen maar demografische processen gemodelleerd. De veronderstellingen hebben dus betrekking op demografische gebeurtenissen. Dit houdt in dat PEARL in de classificatie van (huishoudens)modellen kan worden getypeerd als een dynamisch model dat expliciet demografische processen modelleert, terwijl statische modellen (proporties van) bevolkingscategorieën extrapoleren. Het 'headship rate model' is een bekend voorbeeld van een statisch model. Statische modellen hebben als belangrijk voordeel dat ze relatief eenvoudig zijn en praktisch toepasbaar (door hun beperkte behoefte aan gegevens). Als belangrijk nadeel geldt dat ze geen inzicht in achterliggende processen geven, omdat ze alleen veranderingen in de (bevolkings- en huishoudens)structuren op opeenvolgende tijdstippen modelleren. Dynamische modellen stellen echter veel hogere eisen aan de invoergegevens, zowel wat betreft mate van detail als kwaliteit. Het is dan ook gunstig dat de laatste jaren steeds meer gedetailleerde demografische statistieken op regionaal niveau beschikbaar zijn gekomen.

PEARL bevat zowel een macro- als een microlaag. Op het niveau van de macrolaag, het gemeenteniveau, worden de veronderstellingen voor de diverse onderscheiden risico-

groeperingen geformuleerd. Op het niveau van de microlaag, het individu, worden deze veronderstellingen vertaald naar processen op het niveau van personen. De microlaag is enkel bedoeld als een 'administratieve' laag, wat inhoudt dat voor het niveau van de microlaag geen veronderstellingen worden geformuleerd. In concreto betekent dit dat binnen een specifieke risicobevolking op gemeentelijk niveau personen op steekproefbasis worden getrokken om bepaalde processen te ondergaan. De microlaag telt evenveel individuen als de Nederlandse bevolking (ruim 16 miljoen).

Doordat PEARL zowel een micro- als een macrolaag bevat, onderscheidt dit model zich van andere meer conventionele modellen. De microlaag biedt overigens ook een extra mogelijkheid om scenario's door te rekenen. In deze toepassing worden overgangskansen op individuen toegepast en is er dan feitelijk sprake van een microsimulatiemodel. Voorts maakt deze laag het mogelijk nieuwe informatie te genereren, in het bijzonder op het terrein van de levensloop van individuen. Het is bijvoorbeeld mogelijk processen met betrekking tot gezinsvorming en gezinsontbinding te volgen in combinatie met de verhuisgeschiedenis van gezinnen.

3. Het modelleren van de bevolking en allochtonen

De regionale prognose is, evenals de nationale (bevolkings- en allochtonen)prognose, gebaseerd op het cohort-componentenmodel. In het regionaal model zijn veranderingen in bevolkingsomvang en -samenstelling het resultaat van ontwikkelingen in de componenten geboorte, sterfte, buitenlandse en binnenlandse migratie.

Op het gemeentelijk niveau bestaat de input van het cohort-componentenmodel uit leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers (uitgesplitst naar rangnummer), leeftijdsspecifieke sterftekansen en leeftijdsspecifieke cijfers over aantallen immigranten en emigranten.

Met betrekking tot de eerste drie componenten is deze specificatie gelijk aan die van de nationale bevolkingsprognose. De component emigratie wordt in de nationale prognose echter gemodelleerd aan de hand van leeftijdsspecifieke emigratiekansen, in plaats van leeftijdsspecifieke emigratieaantallen. In het regionaal prognosemodel wordt dit niet gedaan, omdat hierdoor een belangrijke vereenvoudiging kon worden bereikt in het opstellen van veronderstellingen voor deze component.

Bij het modelleren van de binnenlandse migratie worden verschillende stappen doorlopen. De eerste stap behelst de berekening van het aantal verhuizende personen in een regio. Hierbij wordt gebruik gemaakt van leeftijdsspecifieke verhuisfrequenties. Vervolgens wordt het aantal verhuizende personen berekend door de verhuisfrequentie toe te passen op de bevolking naar leeftijd en geslacht. Daarna wordt het aantal verhuizende personen onderverdeeld in een groep personen die binnen de gemeente verhuizen en een groep personen die de gemeente verlaten. De laatste groep bestaat uit de binnenlandse migranten en wordt vervolgens weer in twee groepen onderverdeeld: een gedeelte dat bestaat uit lange-afstandsmigrant en een gedeelte dat bestaat uit korte-afstandsmigrant. De lange-afstandsmigrant worden over de diverse bestemmings-

regio's verdeeld aan de hand van een niet in de tijd veranderende verdelingsfunctie, terwijl voor de korte-afstandsmigranten de migratiestroom naar bestemmingsgemeente wordt bepaald met behulp van het ruimtelijk interactiemodel (waarop in paragraaf 6 nader wordt ingegaan). Vanuit het perspectief van de bestemmingsregio betekent dit dat het aantal migranten dat zich in de gemeente vestigt bekend is.

Het onderscheid van de bevolking naar herkomstgroep is hierboven nog niet aan de orde geweest. De prognose van de bevolking naar herkomstgroep vormt echter wel een integraal onderdeel van de regionale bevolkingsprognose, en dus van het prognosemodel PEARL. In de praktijk betekent dit dat op verschillende wijze moet worden gemodelleerd voor drie groepen: autochtonen, eerste generatie allochtonen en tweede generatie allochtonen. Eerste generatie allochtonen kunnen alleen door immigratie opgenomen worden in de bevolking van Nederland (en deze door sterfte en emigratie weer verlaten). Voor tweede generatie allochtonen geldt dat ze door geboorte (indien één of twee ouders in het buitenland geboren zijn) tot de bevolking van Nederland kunnen gaan behoren. Mensen met twee in Nederland geboren ouders worden tot de autochtonen gerekend. Dit betekent dat ook kinderen met een of twee tweede generatie allochtone ouders gerekend worden tot de autochtone bevolking. Een derde generatie allochtone kinderen wordt dus niet onderscheiden.

4. Vruchtbaarheid

De vruchtbaarheid wordt gemodelleerd met behulp van een kernindicator, de TFR (*total fertility rate*), bij benadering het gemiddeld kindertal per vrouw. Dit cijfer wordt berekend door de in een bepaald kalenderjaar geldende vruchtbaarheidscijfers te sommeren over alle vruchtbare leeftijden van de vrouw (van 15 tot en met 50 jaar). Doordat de maat wordt berekend aan de hand van de zogenaamde leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers, is hij ongevoelig voor leeftijdsopbouweffecten (met betrekking tot vrouwen in de vruchtbare leeftijden).

Kaart 1 geeft een beeld van de regionale verschillen in vruchtbaarheid op basis van het gemiddelde voor de jaren 1999–2003. In het algemeen ligt de vruchtbaarheid in grote steden beduidend onder het landelijk gemiddelde. De grote gemeenten kenmerken zich door een hoog percentage alleenstaande jongeren. Velen van hen zijn ernaartoe getrokken wegens studie of werk (voor starters op de arbeidsmarkt bestaan meer mogelijkheden om daar een baan te vinden). Hebben de jongeren een partner gevonden en hun opleiding inmiddels afgerond, dan zijn ze vaak op de leeftijd gekomen waarop een kinderwens ontstaat. De grote stad wordt dan vaak vervuld voor een (nieuwbouw)locatie in de nabije omgeving. Dit proces van suburbanisatie heeft een neerwaarts effect op de vruchtbaarheid in de grote gemeenten. In het verlengde hiervan leidt de trek uit de grote gemeenten ertoe dat de vruchtbaarheid in de randgemeenten extra hoog is. De kaart toont meerdere gevallen van de combinatie van lage vruchtbaarheid in een grote gemeente gepaard aan hoge vruchtbaarheid in randgemeenten, zoals in het geval van Amsterdam en Almere.

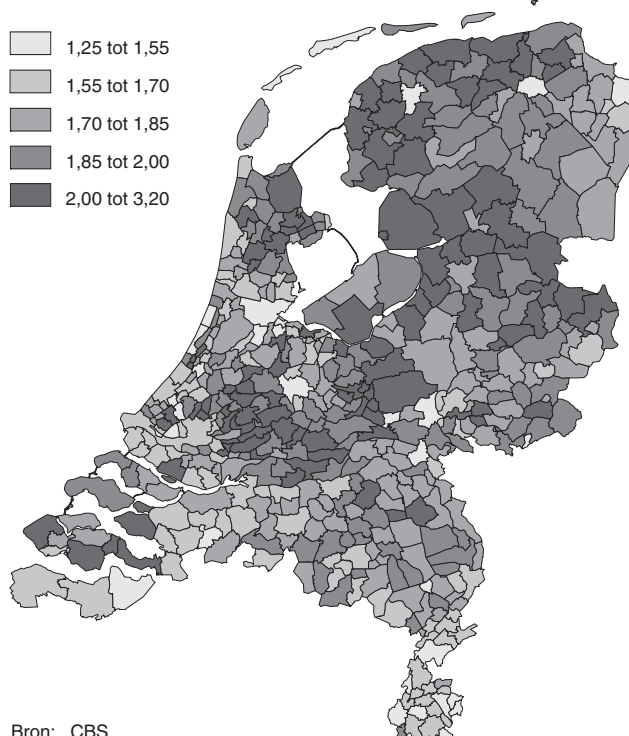
In de rest van de Randstad, maar ook in het noorden van het land, komt de combinatie van lage (stedelijke) vruchtbaarheid en hoge (randstedelijke) vruchtbaarheid meerdere keren voor.

Gereformeerden kennen een bovengemiddelde vruchtbaarheid. Dit verklaart de hoge vruchtbaarheid in de *biblebelt* (een zone die schuin door Nederland loopt vanuit het zuidwesten naar het noordoosten; zie onder meer Sobotka en Adiguzel, 2002).

Een andere zone van hoge vruchtbaarheid is zichtbaar in het noordelijk gedeelte van Noord-Holland (West-Friesland), het grootste gedeelte van Friesland en het noordwestelijk gedeelte van Groningen. Het gaat hierbij om een gebied dat getypeerd kan worden als platteland. Traditioneel christelijke waarden en normen lijken hier samen te gaan met een hoge vruchtbaarheid.

In het zuidelijk gedeelte van Limburg is daarentegen sprake van een gebied met lage vruchtbaarheid. De lage vruchtbaarheid van deze provincie wordt dus vooral veroorzaakt door het zuidelijke deel. In deze provincie speelt het katholieke geloof nog een belangrijke rol. In het verleden werd een hoge huwelijksvruchtbaarheid toegeschreven aan hetatholicisme, maar dit lijkt tegenwoordig niet meer van toepassing. Opvallend is dat niet alleen in Nederland, maar ook binnen Europa, veel katholieke regio's gekenmerkt worden door een lage vruchtbaarheid. Zo wordt de laagste vruchtbaarheid in West-Europa aangetroffen in Spanje en Italië.

Kaart 1: Gemiddeld kindertal per vrouw 1999–2003

Bron: CBS.

In de afgelopen twintig jaar hebben de regionale verschillen in de vruchtbaarheid een redelijk stabiel patroon laten zien. In Friesland, Flevoland en de *biblebelt* is de vruchtbaarheid hoog, evenals twintig jaar geleden, terwijl in Lim-

burg en in de grote (universiteits)steden de vruchtbaarheid gedurende deze periode juist onder het gemiddelde ligt. Toch zijn de gemeentelijke verschillen in de loop der tijd iets afgenomen. Voor een belangrijk deel heeft dit te maken met het kleiner worden van de vruchtbaarheidsvoorsprong van de *biblebelt*-gemeenten. Daarnaast is de provincie Flevoland wat betreft de vruchtbaarheid dichter naar het Nederlands gemiddelde gekropen. Als de *biblebelt*-gemeenten en Flevoland buiten beschouwing worden gelaten, resteert een vrijwel constant patroon van vruchtbaarheidsverschillen.

Omdat in de regionale prognose diverse allochtone bevolkingsgroepen worden onderscheiden, is het nodig veronderstellingen te formuleren over de vruchtbaarheid per herkomstgroep. In het algemeen geldt dat regionale vruchtbaarheidsverschillen bij allochtonen, in vergelijking met autochtonen, minder groot zijn. Dit hangt samen met de concentratie van allochtonen in een beperkt aantal gemeenten, vooral de grote steden. Voor Turken en Marokkanen schommelt de vruchtbaarheid in grote steden rond het landelijk gemiddelde voor die herkomstgroepen en is er sprake van geringe regionale verschillen. Bij Surinamers en Antillianen wijkt de vruchtbaarheid in Amsterdam en Den Haag licht af van het landelijk gemiddelde. De vruchtbaarheid van Surinamers in Almere is wel aanmerkelijk hoger, evenals voor autochtonen in deze gemeente het geval is. Bij de overig niet-westerse en de westerse allochtonen zijn er ook regionale vruchtbaarheidsverschillen, die voor een groot deel verklaard kunnen worden door de samenstelling van de herkomstgroepen in de diverse regio's. Zo bestaat de groep westers allochtone vrouwen in de Randstad en studentensteden vooral uit arbeidsmigranten en studenten met een lage vruchtbaarheid, terwijl het in de grensregio's vooral om huwelijksmigranten met een hoge vruchtbaarheid gaat.

In de regionale prognose wordt verondersteld dat voor de onderscheiden herkomstgroepen de huidige regionale verschillen in de toekomst gehandhaafd zullen blijven. Het niveau van het gemiddeld kindertal en de gemiddelde leeftijd bij de geboorte veranderen in de toekomst uiteraard wel per herkomstgroep, omdat deze geaggregeerd naar het landelijk niveau consistent zijn met de allochtonenprognose.

Met betrekking tot de vruchtbaarheid van autochtonen op gemeentelijk niveau wordt verondersteld dat deze in de tijd gelijk zal blijven. Hiermee wordt aangesloten op de veronderstelling van een min of meer constant gemiddeld kindertal in de nationale bevolkingsprognose. Een uitzondering op deze regel vormen echter de *biblebelt*-gemeenten. In deze gemeenten blijkt het verschil ten opzichte van het landelijk gemiddelde de afgelopen twintig jaar ongeveer gehalveerd te zijn. Gedeeltelijk zal dit te maken hebben met ontkerkelijking, en gedeeltelijk met een afname van de invloed van kerkelijkheid op de vruchtbaarheid. Naar verwachting zullen deze trends zich voortzetten. Daarom wordt verondersteld dat ook in de komende twintig jaar het verschil in vruchtbaarheid weer zal halveren. De afname van de vruchtbaarheid in Flevoland (exclusief Urk) lijkt sinds eind jaren negentig te zijn beëindigd. Op termijn zal Flevoland waarschijnlijk een hoger dan gemiddelde vruchtbaarheid blijven houden, door stabiele factoren zoals het relatief grote aantal eengezinswoningen en de positie van Almere

als kindvriendelijk alternatief voor het nabije Amsterdam. Om deze redenen wordt voor deze provincie geen verdere afname van de vruchtbaarheid verondersteld. Voor de gemeenten buiten de *biblebelt* wordt dus verondersteld dat de regionale verschillen in autochtone vruchtbaarheid zullen blijven bestaan

5. Sterfte

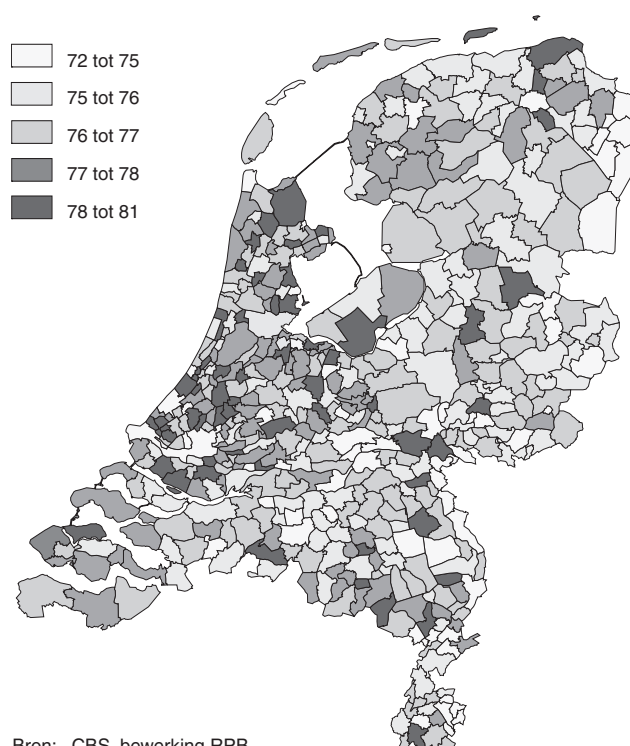
De sterfte wordt gemodelleerd met behulp van de kernindicator levensverwachting bij de geboorte. Deze maat standaardiseert voor verschillen in de leeftijdsopbouw, waardoor een zuivere vergelijking van sterfterisico's tussen gemeenten mogelijk is. Overigens wordt deze maat voor mannen en vrouwen afzonderlijk opgesteld.

In het algemeen ligt de levensverwachting in de grotere gemeenten onder het landelijk gemiddelde (*kaart 2*). Een mogelijke verklaring voor het achterblijven van de levensverwachting in de grote gemeenten is dat het aandeel personen met een lage sociaal-economische status er relatief hoog is. De levensverwachting van deze groep is relatief laag.

Ook veel gemeenten in het oostelijk deel van Groningen kennen een vrij lage levensverwachting. Hier lijkt eveneens sprake van een relatie met de sociaal-economische status, gezien het feit dat het percentage personen met een WW-, ABW- of AOW-uitkering er relatief hoog is.

Ten slotte laten relatief veel gemeenten in Limburg een lage levensverwachting zien. Volgens Mackenbach et al. (1991) bestaat er een relatie tussen sterfte en het percentage rooms-katholieken. Godsdienst heeft geen directe invloed op gezondheid, maar gaat samen met verschillen in gedragspatronen die van invloed zijn op de gezondheid.

Kaart 2: Levensverwachting bij geboorte van mannen, 2001–2003

Bron: CBS, bewerking RPB.

Zo is het aandeel rokers onder rooms-katholieken groter dan gemiddeld.

In alle gemeenten ligt de levensverwachting van vrouwen boven die van mannen. In Hunsel (provincie Limburg) is het geslachtsverschil met 10 jaar het grootst. Er bestaat een positieve relatie tussen de levensverwachting van vrouwen en het geslachtsverschil: hoe hoger de levensverwachting van vrouwen hoe groter het geslachtsverschil (de correlatiecoëfficiënt bedraagt circa 0,5).

In de afgelopen eeuw hebben de regionale verschillen in levensverwachting een redelijk stabiel patroon laten zien. De levensverwachting in Zeeland, Friesland en Drenthe bleef relatief hoog, en die in Limburg relatief laag. De jonge provincie Flevoland had aanvankelijk door selectieve migratie een laag sterftecijfer. Dit effect lijkt te zijn uitgewerkt. Flevoland is inmiddels wat betreft sterfte een doorsnee-provincie geworden. Het valt niet te verwachten dat de regionale verschillen in levensverwachting in de komende twintig jaar drastisch zullen wijzigen. Om deze reden wordt verondersteld dat, in lijn met de ontwikkelingen over de voorgaande periode, de huidige gemeentelijke verschillen in levensverwachting in de toekomst zullen blijven bestaan. In alle gemeenten zal sprake zijn van een toename van de levensverwachting conform de ontwikkelingen volgens de nationale prognose. Ook zullen de verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen kleiner worden.

6. Buitenlandse migratie

Bij het opstellen van de veronderstellingen over de buitenlandse migratie in de regionale prognose vormt de nationale prognose van het CBS een belangrijke randvoorwaarde (De Jong, 2005a). Deze prognose geeft per land van herkomst aan hoeveel immigranten en emigranten in de toekomst naar Nederland zullen komen, respectievelijk Nederland zullen verlaten.

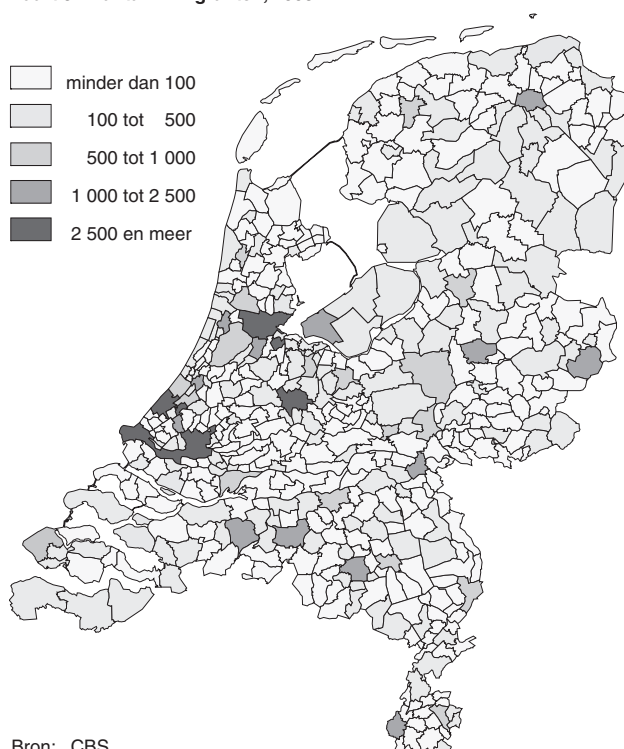
Kaart 3 geeft een beeld van het aantal immigranten voor alle gemeenten in 2003. Hieruit komt de sterke voorkeur van immigranten voor de vier grote steden duidelijk naar voren. Deze voorkeur houdt vooral verband met netwerken (eerder gevestigde migranten uit een bepaald land) en met de economische situatie (mogelijkheid een baan te vinden in een specifiek segment van de arbeidsmarkt). Als men zich niet in een van de vier grote gemeenten vestigt, is de kans groot dat men zich in een ander stedelijk centrum vestigt, zoals de hoofdstad van een provincie. In het algemeen bestaat er weinig animo om zich te vestigen in de kleinere, rurale gemeenten. Toch ontvangen verschillende kleinere gemeenten (buiten de Randstad) aanzienlijke aantallen immigranten. Dit houdt verband met de komst van asielzoekers naar Nederland, in combinatie met het spreidingsbeleid van de overheid.

Wordt het vestigingspatroon van verschillende groepen immigranten nader bekeken, dan blijkt het volgende. Ondanks een sterke gerichtheid van zowel Surinamers als Antillianen (inclusief Arubanen) op stedelijke centra in de Randstad, is er bij de laatste groep sprake van een iets

grotere ruimtelijke spreiding over de rest van Nederland. Zo zijn Groningen, Arnhem en Tilburg ook duidelijk in trek bij de Antilliaanse en Arubaanse groep. De populariteit van deze gemeenten kan verband houden met het feit dat relatief veel Antilliaanse en Arubaanse jongeren naar Nederland komen om een opleiding te volgen.

Turken kennen een iets grotere spreiding over Nederland dan Marokkanen. Laatstgenoemde groep is sterk gericht op Amsterdam. Relatief veel Turken gaan naar Twente. Dit hangt samen met het feit dat hier in het verleden veel Turken werkzaam waren in de textielindustrie. De aantrekkingskracht van de Randstad is beduidend minder sterk bij de overig niet-westerse immigranten. Samenhangend met de locatie van asielzoekerscentra vestigen relatief veel van deze migranten zich in het noorden en oosten van het land. Toch blijven de drie grote gemeenten het meest in trek als vestigingsgemeente. Bij de westerse immigranten is wel sprake van een zeer sterke gerichtheid op de drie grote gemeenten. Ook enkele andere gemeenten in de Randstad zijn duidelijk in trek, zoals Leiden, Delft en Amstelveen. Buiten de Randstad tellen alleen Groningen, Enschede, Eindhoven, Nijmegen en Maastricht meer dan 500 migranten per jaar.

Kaart 3: Aantal immigranten, 2003

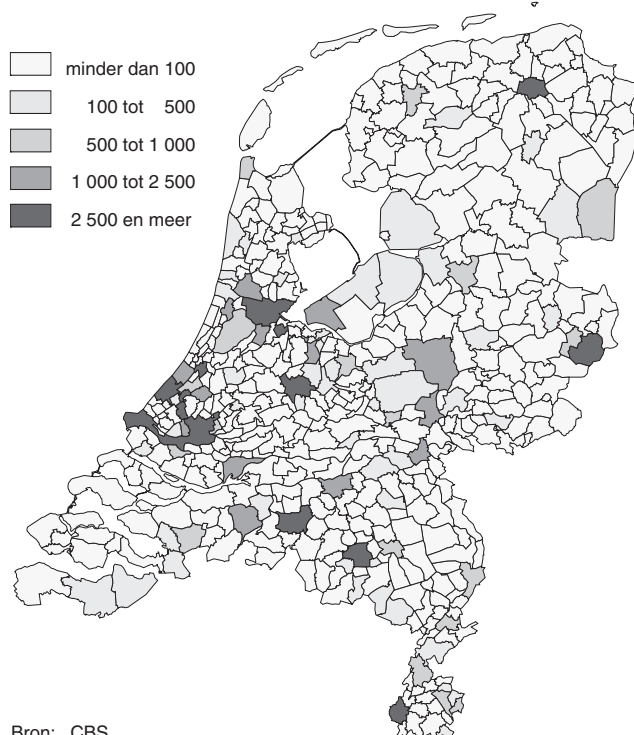

Bron: CBS.

Het regionaal patroon van de emigratie is in veel opzichten een afspiegeling van het regionaal patroon van de immigratie (kaart 4). Wat betreft degenen die buiten Nederland zijn geboren, gaat het meestal om mensen die terugkeren naar hun moederland. Ze zijn vooral afkomstig uit gebieden waarin zich in het verleden veel immigranten hebben gevestigd. Voor Nederlanders geldt dat het patroon van de immigratie grotendeels een afspiegeling vormt van het patroon van de emigratie. In feite gaat het dan om remigratie: Nederlanders die terugkeren naar hun moederland.

Uit de grote gemeenten (vooral in de Randstad en Noord-Brabant, maar ook Groningen en Enschede) vertrekken veel mensen naar het buitenland. Ook vanuit het zuidelijk deel van Limburg en Zeeuws-Vlaanderen verlaten veel mensen Nederland. Het betreft vooral autochtonen die over de grens verhuizen, veelal omdat de huizenprijzen in België en Duitsland tegenwoordig beduidend lager zijn dan in Nederland.

Kaart 4: Aantal emigranten, 2003

Bron: CBS.

In de regionale prognose wordt met behulp van de concentratie-index de buitenlandse migratie regionaal gedifferentieerd. De concentratie-index voor de immigratie is een maat voor de relatieve aantrekkingskracht van een regio voor immigranten. Als de waarde van de concentratie-index boven de 1 uitkomt, is er sprake van meer immigratie dan op basis van het inwonertal (van de betreffende herkomstgroep) zou mogen worden verwacht. Een groot voordeel van het gebruik van de concentratie-index is dat veranderingen in de bevolkingsgroei worden verdisconteerd. Snel groeiende gemeenten ontvangen bij een gelijkblijvende concentratie-index als vanzelf meer immigranten.

Wordt gekeken naar de concentratie-index van de immigratie, dan blijkt dat de ruimtelijke spreiding veel evenwichtiger is dan het ruimtelijk patroon van de absolute aantallen doet vermoeden. Vooral het noorden van het land ontvangt in verhouding tot het aandeel van de bevolking dat er woont een groot aandeel immigranten. Afgezien van het feit dat in het noorden van het land de concentratie-index in het algemeen is toegenomen (door de komst van asielzoekers), is er sprake van een grote stabiliteit in het ruimtelijk patroon in de afgelopen jaren. De vier traditionele groepen niet-westerse immigranten (Turkije, Marokko, Suriname en Antillen) hebben een voorkeur voor de grote

gemeenten, en in het bijzonder voor de drie grootste gemeenten van Nederland. Hierbij zijn er wel duidelijke verschillen tussen de verschillende herkomstgroepen zichtbaar. Voor Surinamers is de aantrekkingskracht van Amsterdam duidelijk groter dan die van Rotterdam en Den Haag. Voor Antillianen en Arubanen zijn de laatste twee gemeenten juist weer attractiever.

In de regionale prognose zal de concentratie-index voor alle (groepen van) geboortelanden in de toekomst constant worden gehouden. Op deze regel is echter een belangrijke uitzondering, namelijk de groep overig niet-westerse allochtonen. Met uitzondering van de laatstgenoemde groep, betekent dit dat wordt verondersteld dat voor personen uit deze geboortelanden de regionale voorkeuren zoals ze nu gelden, niet wezenlijk zullen veranderen. Hiervoor zijn een aantal argumenten aan te voeren die betrekking hebben op de verschillende migratiemotieven van migranten uit deze landen. Het is aannemelijk dat westerse allochtonen (die vooral arbeidsmigranten zijn) in de toekomst, evenals nu het geval is, vooral terecht zullen komen in economisch sterke regio's, waar de beschikbaarheid van banen groot is. Ook van buitenlandse studenten (die vaak een westerse herkomst hebben) kan worden verwacht dat zij zich blijven vestigen in de gemeenten waar zich de onderwijsinstellingen bevinden. Hierbij gaat het vooral om de grotere gemeenten. Gezinsmigranten zullen zich vestigen in de regio waar hun familie woont of hun nieuwe partner. Zij zullen zich dus vestigen in regio's waar reeds veel van hun herkomstgenoten wonen. Door het constant houden van de concentratie-index komen de volgmigranten ook daadwerkelijk in deze regio's terecht.

Asielmigranten komen vooral uit de groep overig niet-westerse landen (vooral Afrika en Azië). Voor deze groep immigranten wordt verwacht dat het regionale vestigingspatroon zal veranderen. In de afgelopen jaren vestigden asielzoekers zich in AZC's (asielzoekerscentra), die voor een groot deel in kleine gemeenten in het noorden en oosten van Nederland waren gevestigd. Inmiddels zijn een aantal van deze AZC's in de noordelijke en oostelijke provincies gesloten. In de nabije toekomst zal nog eens een aanzienlijk deel van de AZC's verdwijnen. Dit betekent dat de toepassing van de huidige concentratie-index in gemeenten die in het verleden een AZC hadden tot te hoge immigratieaantallen zou leiden. Voor de groep 'overig niet-westerse landen' wordt daarom verondersteld dat de index met betrekking tot de immigratie in de toekomst (in bepaalde gemeenten) wel verandert. In gemeenten zonder AZC in 2003 wordt de concentratie-index constant gehouden. In gemeenten met een AZC wordt verondersteld dat deze rond 2010 gesloten zullen zijn (van een aantal gemeenten is het jaar van sluiting al bekend). Dit houdt in dat de concentratie-index in deze gemeenten wordt verlaagd.

Op vergelijkbare wijze als voor de immigratie wordt de concentratie-index voor de emigratie bepaald. Dit wordt voor alle onderscheiden herkomstgroepen afzonderlijk gedaan. De concentratie-index van de emigratie is daarmee een maat voor de emigratiegeneigdheid. In de regionale prognose wordt de concentratie-index voor alle geboortelanden in de toekomst constant gehouden. Dit betekent overigens wel dat als in bepaalde gemeenten het aantal (eerste ge-

neratie) allochtonen met een bepaald geboorteland toeneemt, ook het aantal emigranten uit deze groep stijgt.

6. Binnenlandse migratie

In de regionale prognose worden de verhuizingen / binnenlandse migratie in verschillende stappen gemodelleerd. Bij verhuizingen / binnenlandse migratie gaat het om een demografisch proces met veel facetten. Door het onderscheiden van deze stappen wordt getracht de complexiteit terug te brengen tot belangrijkste deelaspecten. Vervolgens kunnen voor elk van deze aspecten veronderstellingen worden geformuleerd.

In de eerste stap wordt per gemeente een schatting gemaakt van het aantal personen dat in een bepaald kalenderjaar gaat verhuizen. Deze schatting vindt plaats aan de hand van verhuiskansen, uitgesplitst naar een aantal achtergrondkenmerken. Door de leeftijdsspecifieke verhuiskansen over alle leeftijden te sommeren kan een indruk worden verkregen van het aantal keren dat mensen in hun leven verhuizen. Deze indicator kan worden aangeduid met het totaal mobiliteitscijfer. Voor mannen komt deze indicator in 2003 uit op 8,8 en voor vrouwen op 9,0.

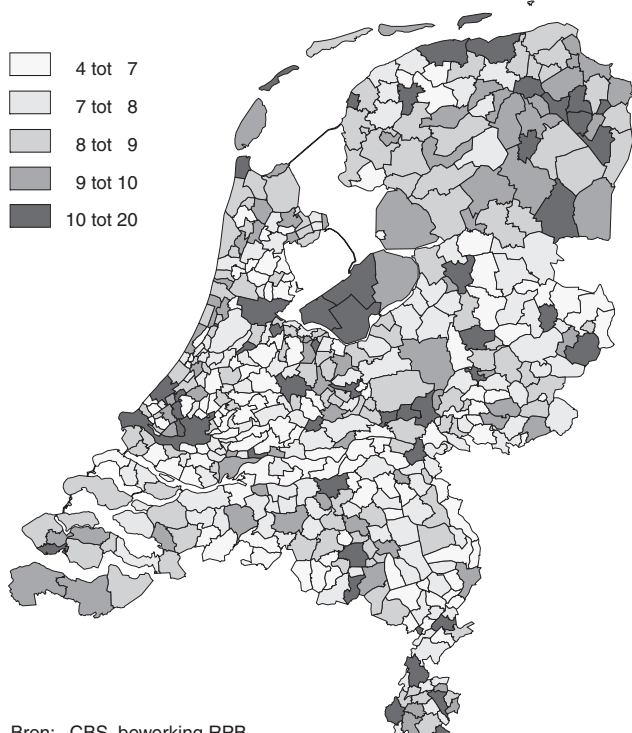
Kaart 5 toont de gemeentelijke verschillen in het totaal mobiliteitscijfer. De meeste grotere gemeenten kenmerken zich door een hoog mobiliteitscijfer. Zo ligt het cijfer in Den Haag, Groningen en Leeuwarden rond de 12. In Amsterdam, Rotterdam en Utrecht ligt het cijfer iets lager, rond de 11. In het algemeen geldt dat in de meer perifere gemeenten van Nederland het mobiliteitscijfer beduidend hoger is dan het landelijk gemiddelde. Zo komen relatief hoge mobiliteitscijfers voor in het zuiden van Limburg, in Zeew-Vlaanderen, op de Waddeneilanden en in Den Helder, en

in grote delen van Groningen en Drenthe. Grosso modo lijkt het mobiliteitscijfer in plattelandsgemeenten iets lager te liggen dan het landelijk gemiddelde. Het minst vaak wordt verhuisd in de gemeenten Urk, Valkenburg, Wehl, Nieuwkoop en Kessel, met een mobiliteitscijfer rond de 5. Mogelijk is in (streng) religieuze gemeenschappen de mobiliteit lager dan elders, mede doordat de hierbij behorende leefstijl in andere gemeenschappen minder goed valt te realiseren.

In de tweede stap wordt de groep verhuizende personen opgesplitst in een gedeelte dat binnen de gemeentegrens verhuist (de binnenverhuizingen) en een gedeelte dat naar een andere gemeente verhuist (de binnenlandse migratie). De eerste groep verhuizers wijkt in modeltechnische zin af van de andere groep verhuizers, aangezien voor hen geen gemeente van vestiging hoeft te worden gemodelleerd. Om deze reden wordt deze groep afzonderlijk gemodelleerd.

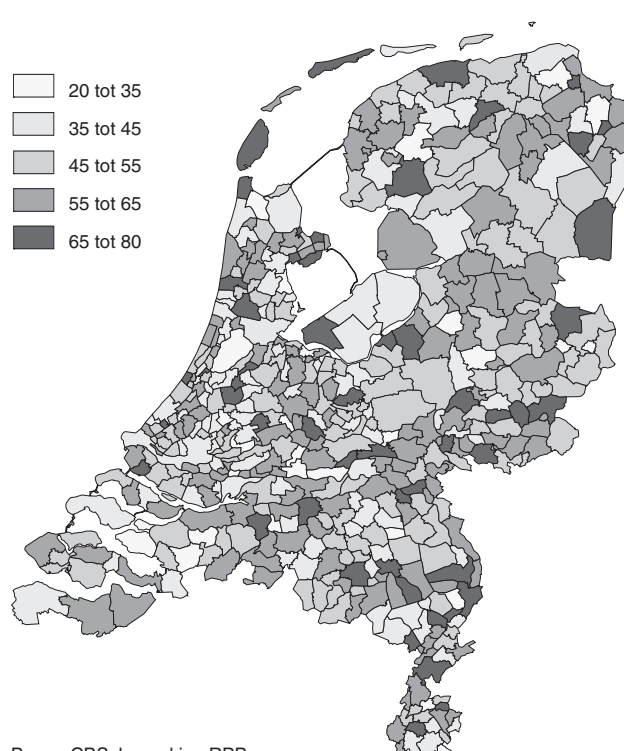
In kaart 6 wordt het percentage binnenverhuizingen per gemeente weergegeven. Het percentage heeft betrekking op het gemiddelde voor de jaren 2001, 2002 en 2003. Hieruit blijkt dat binnen elke provincie de gemeentelijke variatie in het percentage binnenverhuizingen aanzienlijk is. De gemeente met het hoogste aandeel binnenverhuizingen is Urk, met 79 procent. Dit lijkt erop te duiden dat deze gemeente een relatief gesloten gemeenschap vormt. Ook in andere (van origine) vissersgemeenschappen, als Katwijk en Edam-Volendam, is het aandeel groot, met circa 75 procent. De gemeente met het kleinste aandeel is Rozenendaal, met slechts 10 procent. Andere gemeenten met een laag aandeel zijn Laren en Bloemendaal, met ongeveer 25 procent. Blijkens Vereniging Eigen Huis (2005) behoren deze gemeenten tot de topvijf van gemeenten met de duurste woningen.

Kaart 5: Totaal verhuismobiliteitscijfer, 2003

Bron: CBS, bewerking RPB.

Kaart 6: Percentage binnenverhuizingen, 2001–2003

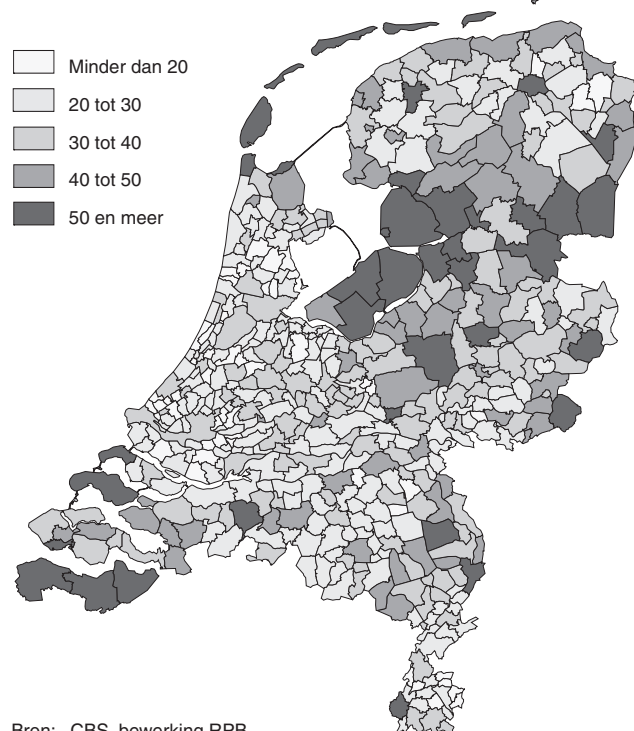

Bron: CBS, bewerking RPB.

In de derde stap worden de binnenlandse migranten (die over de gemeentegrens verhuizen) in twee groepen gesplitst: migranten die over korte afstand verhuizen en migranten die over lange afstand verhuizen. Hierbij worden verhuizingen met een verhuisafstand groter dan 35 kilometer gekwalificeerd als lange-afstandsmigratie. Deze grens is afgeleid uit een analyse van verhuismotieven naar afstand (Feijten en Visser, 2005). Beneden de 35 kilometer vinden verhuizingen voornamelijk plaats vanwege woonmotieven en demografische motieven (onder meer uit huis gaan en scheiding). Boven de 35 kilometer zijn de verhuismotieven werk en studie van groot belang.

Kaart 7 geeft op basis van de migratiestromen in 2003 een beeld van het percentage lange-afstandsmigranten per gemeente. Voor Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Brabant geldt dat in de meeste gemeenten het percentage lange-afstandsmigranten laag is. In de meer perifere provincies Zeeland, Limburg, Friesland, Groningen en Drenthe is het daarentegen overwegend hoog. Ook de grotere gemeenten buiten de Randstad kenmerken zich door een hoog percentage lange-afstandsmigranten.

Kaart 7: Percentage lange-afstandsmigranten, 2003

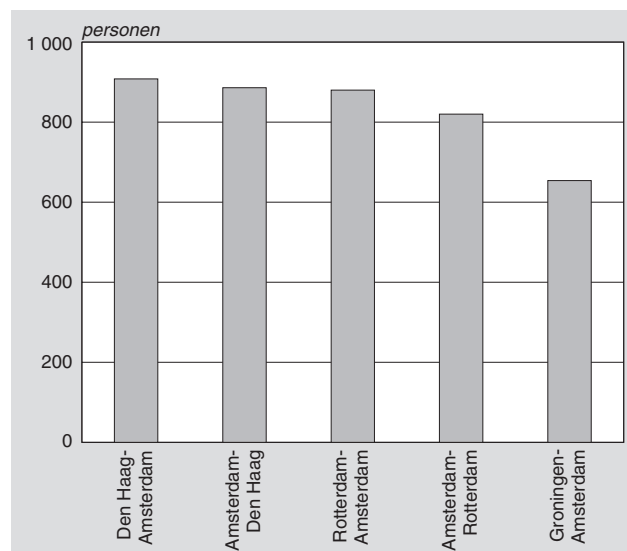
Bron: CBS, bewerking RPB.

Hierboven is aangegeven dat de binnenlandse migranten worden onderverdeeld in een groep die over korte afstand en een groep die over lange afstand verhuist. Het verhuisgedrag van de laatste groep wordt in het regionale prognosemodel aangeduid als structurele migratie. Met het woord structureel wordt in dit kader bedoeld dat dit verhuisgedrag zowel stabiel is in de tijd als in de ruimte. Dit uitgangspunt kan worden geoperationaliseerd door te veronderstellen dat van jaar op jaar een stabiel percentage van de lange-afstandsmigranten uit een bepaalde vertrekgemeente naar een bepaalde vestigingsgemeente verhuist.

Grafiek 1 toont de topvijf van structurele migratiestromen. De grootste migratiestromen zijn die tussen Amsterdam en Den Haag en tussen Amsterdam en Rotterdam. In beide richtingen bedragen de stromen rond 900 personen per jaar. In de grafiek zijn de migratiestromen tussen Den Haag en Rotterdam niet afgebeeld, omdat de afstand tussen deze twee gemeenten minder dan 35 kilometer is (de stroom van Rotterdam naar Den Haag bedraagt overigens circa 1400, tegen 1200 voor de stroom in omgekeerde richting). Tussen Utrecht en Amsterdam is de afstand eveneens minder dan 35 kilometer, waardoor ook de migratiestromen tussen deze twee gemeenten niet zijn weergegeven in de grafiek (de stroom van Utrecht naar Amsterdam bedraagt 1000, tegen 950 in omgekeerde richting).

Op de vijfde plaats komt de migratiestroom van Groningen naar Amsterdam, met ongeveer 650 personen. Dit is opvallend, gezien de grote afstand tussen beide gemeenten (circa 150 kilometer). Waarschijnlijk verhuizen veel studenten na hun afstuderen naar Amsterdam, omdat ze daar een baan hebben gevonden.

1. Topvijf lange-afstandsmigratiestromen, 2003

Bron: CBS; bewerking RPB.

De hoofdmoot van de binnenlandse migratie vormt de migratie vanwege woonmotieven. Dit betreft in het algemeen verhuizingen over korte afstand. Hierbij geldt dat de kans op een verhuizing kleiner wordt naarmate de afstand toeneemt. In de regionale prognose wordt de korte-afstandsmigratie gemoedeld aan de hand van een ruimtelijk interactiemodel.

In het onderstaande wordt gekeken naar de migratiestromen over een afstand van maximaal 35 kilometer voor het kalenderjaar 2003. Grafiek 2 geeft een beeld van de topvijf van de migratiestromen over korte afstand.

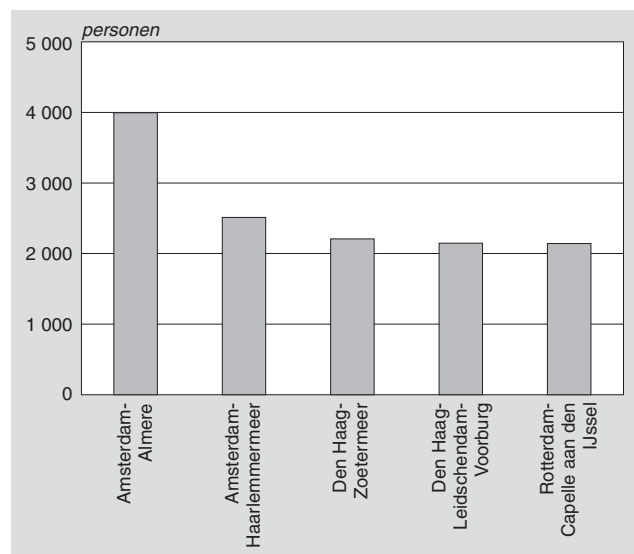
Veruit de grootste migratiestroom betreft die van Amsterdam naar Almere, op afstand gevolgd door die van Amsterdam naar Haarlemmermeer. Voor beide stromen geldt dat ze een uitdrukking vormen van suburbanisatie. Ook bij de stroom van Amsterdam naar Amstelveen (die op de zesde plaats staat) is dit het geval.

Op de derde en vierde plaats staat het migratieverkeer van Den Haag naar de randgemeenten Zoetermeer en Leid-

schendam-Voorburg. In Zoetermeer is recent een nieuwbouwwijk opgeleverd (Oosterheem), wat de relatief grote stroom migranten naar Zoetermeer kan verklaren. In 2002 was het aantal migranten van Den Haag naar Zoetermeer met 1355 namelijk circa 700 lager. Voor de gemeente Leidschendam-Voorburg geldt dat deze volledig is 'vastgegroeid' aan Den Haag. De migratiestroom tussen deze twee gemeenten draagt het karakter van 'binnenverhuizingen'. Dit blijkt ook uit het feit dat de stroom van Leidschendam-Voorburg naar Den Haag vrijwel even groot is.

Ook voor Rotterdam, Capelle aan den IJssel en Schiedam geldt dat er sprake is van een aaneengesloten bebouwd gebied. De migratiestromen tussen Rotterdam en Capelle aan den IJssel zijn in beide richtingen ongeveer even groot, waardoor deze eerder getypeerd kunnen worden als 'binnenverhuizingen' dan als suburbanisatie.

2. Topvijf korte-afstandsmigratiestromen, 2003

Bron: CBS; bewerking RPB.

In de regionale prognose wordt de korte-afstandsmigratie gemodelleerd aan de hand van een ruimtelijk interactiemodel, waarbij gebruik wordt gemaakt van de specificatie als 'production constrained model' (zie ook De Jong, 2005b). In dit type model is het aantal migranten dat naar een bepaalde gemeente verhuist afhankelijk van de aantrekkelijkheid van de vestigingsgemeente en de afstand tussen gemeente van vertrek en gemeente van vestiging (waarbij het aantal vertrekkenden uit een bepaalde gemeente bekend wordt verondersteld). In de toepassing van PEARL is de aantrekkelijkheid geoperationaliseerd aan de hand van het inwonertal van de gemeente van vestiging. De afstand is gemeten als afstand in 'vogelvlucht', waarbij verhuizingen over een afstand van minder dan 35 kilometer beschouwd worden als migratiestromen over korte afstand. Voor de schatting van de parameters van het model is de berekening uitgevoerd op de migratiestromen over korte afstand in 2002. *Grafiek 3* laat de uitkomsten van de schatting van het ruimtelijk interactiemodel zien voor de migratiestromen vanuit de gemeenten van Noord-Holland, aan de hand van een spreidingsdiagram. In dit spreidingsdiagram wordt de geschatte migratie van vertrekgemeenten vergeleken met de waargenomen migratie. Als het model

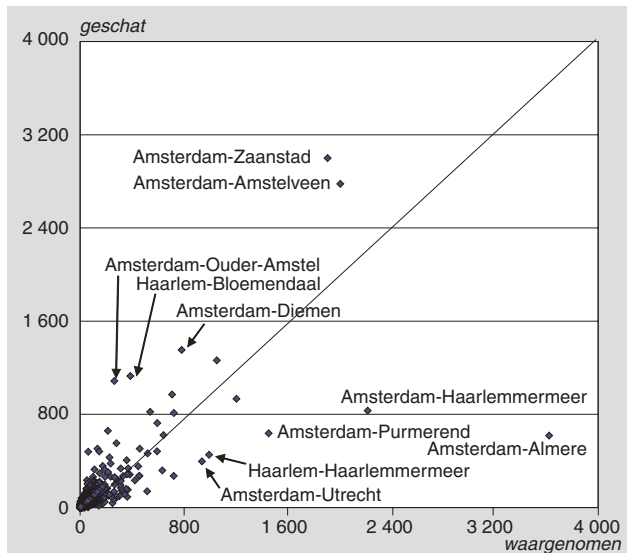
de migratiestromen goed voorspelt, is er sprake van een puntenwolk die dicht op de in de grafiek getekende 45-graden lijn ligt (elk van de punten heeft betrekking op de migratiestroom van een bepaalde gemeente naar een andere gemeente). Liggen bepaalde punten vrij ver van de 45-graden lijn (te bepalen aan de hand van de lengte van de loodlijn van het betreffende punt op de 45-graden lijn) dan is er sprake van een beduidende voorspelfout. Ligt het betreffende punt boven de 45-graden, dan is de voorspelde migratie hoger dan de waargenomen migratie. Ligt het punt onder deze lijn, dan is het omgekeerde het geval. In het eerste geval (overschatting) is de betreffende vestigingsgemeente veel minder aantrekkelijk dan men op basis van de twee verklarende variabelen van het model (afstand en inwonertal vestigingsgemeente) zou verwachten. In het tweede geval (onderschatting) is de betreffende vestigingsgemeente juist veel aantrekkelijker dan het model had verwacht.

In 2002 vond de grootste migratiestroom tussen twee gemeenten in Nederland plaats van Amsterdam naar Almere (rond 3600 personen). Volgens het migratiemodel zou er slechts sprake zijn van een migratiestroom van ongeveer 600 personen. De grote migratiestroom houdt verband met het ruime aanbod van VINEX-nieuwbouwwoningen in Almere. Het betreft hier vooral eengezins(koop)woningen met een gunstige prijs/kwaliteitsverhouding (Bik en Hooijmeijer, 1997). Ook de migratiestroom van Amsterdam naar Haarlemmermeer is met rond 2200 personen vrij omvangrijk. In dit geval levert het migratiemodel eveneens een forse onderschatting op, wat opnieuw verband houdt met de aanzienlijke nieuwbouw in Haarlemmermeer. Overigens trekt deze gemeente ook relatief veel bewoners uit Haarlem. Tegenover het meer dan proportionele vertrek van Amsterdammers naar Almere en Haarlemmermeer staat de relatief geringe migratie naar Zaanland en Amstelveen: terwijl het model ruim 3 duizend migranten voorspelde, vond er in werkelijkheid slechts een stroom van 2 duizend personen plaats.

Toch lijkt dit simpele model in grote lijnen een vrij goede schatting op te leveren van de migratiestroom tussen de verschillende paren van gemeenten. Het model wordt als simpel aangeduid, omdat de aantrekkelijkheid van een vestigingsgemeente enkel is geoperationaliseerd aan de hand van het inwonertal. In werkelijkheid is er echter sprake van veel meer pull-factoren, waaronder de nieuwbouw in een bepaalde gemeente. Het lijkt dat (het ontbreken van) nieuwbouw in veel gevallen de verklaring vormt voor ernstige voorspelfouten (vooral voor vestigingsgemeenten in de Randstad en Flevoland).

Een ander deel van de voorspelfouten houdt verband met het feit dat bepaalde gemeenten door hun faciliteiten een grote aantrekkingskracht op omliggende gemeenten uitoefenen. Dit geldt in het bijzonder voor Amsterdam, maar in mindere mate ook voor Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Assen en Middelburg. Anderzijds trekken bepaalde vestigingsgemeenten veel minder migranten dan (volgens het model) werd verwacht. Door dergelijke voorspelfouten kan de schatting van het model niet zonder meer worden toegepast in de regionale prognose. Om deze reden zal in de betreffende gevallen (en indien er sprake is van een substantiële voorspelfout) de geschatte migratiestroom wor-

3. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Noord-Holland: werkelijke en geschatte migratiestromen, 2002¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 kilometer van elkaar verwijderd zijn.

Bron: CBS; bewerking RPB.

den aangepast. Hiertoe wordt de geschatte migratiestroom vermenigvuldigd met een correctiefactor die is bepaald door het gefitte aantal migranten te delen door het waargenomen aantal migranten.

De laatste stap bij de modellering van de binnenlandse migratie omvat een confrontatie tussen vraag naar en aanbod van woonruimte. Mensen die binnen een bepaalde gemeente verhuizen, doen ten dele een beroep op de aanwezige woningvoorraad. Voorzover het gaat om doorstromers, heeft dit geen netto effect op het aanbod van woonruimte in een gemeente. Anderen zoeken juist wel een woning, zoals kinderen die zelfstandig gaan wonen en een van de ex-partners bij scheiding. Ook verschillende typen migranten romen het aanwezige woningaanbod af. In de regionale prognose worden de nationale aantallen immigranten toegewezen aan vestigingsgemeenten aan de hand van de concentratie-index. Voorts worden de lange-afstandsmigranten via een (constante) verdelingsfunctie toegewezen aan vestigingsgemeenten. In de regionale prognose is ervoor gekozen al deze typen verhuizende personen op voorhand woonruimte in de betreffende (vestigings)gemeente toe te wijzen. Ten slotte is er nog de groep van korte-afstandsmigranten die (zoals bepaald via het ruimtelijk interactiemodel) woonruimte zoeken in bepaalde gemeenten. In de regionale prognose wordt verondersteld dat door deze groep migranten de (resterende) vraag naar woningen wordt uitgeoefend.

Het aanbod van woonruimte wordt beïnvloed door verschillende factoren. Per saldo komt woonruimte vrij doordat de (laatste) bewoner van een woning sterft of naar een institutioneel huishouden verhuist. Ook emigratie leidt tot het vrijkomen van woonruimte. Nieuwbouw, splitsing van bestaande woningen (en gebouwen zonder woonfunctie geschikt maken voor / omzetten in woonruimte) leidt voorts tot extra aanbod van woonruimte. Het aanbod van woonruimte wordt echter weer negatief beïnvloed door onttrekkingen (sloop). In de regionale prognose wordt consistentie

met de nationale huishoudensprognose nagestreefd. In concreto betekent dit dat tegenover de groei van het aantal huishoudens in Nederland als geheel een groei van woonruimte staat. Dit betekent dat de groei van het aantal huishoudens (in de komende vijf jaar ongeveer 50 duizend per jaar) wordt gehuisvest in extra geschapen woonruimte. Als gevolg van deze wijze van modelleren bestaat er een relatie tussen woningbouw en huishoudensgroei. De woningbouw hoeft hierbij overigens niet (geheel) overeen te komen met de huishoudensgroei. De woningbouw kan hoger liggen dan de huishoudensgroei doordat deze ten dele ter vervanging van onttrekkingen dient. Verder kan sprake zijn van accommodatie van personen in meerdere huishoudens in één woning die in afzonderlijke woningen gaan wonen (bijvoorbeeld alleenstaande jongeren in een studentenhuus die in verschillende woningen gaan wonen).

Het rijk heeft met twintig stedelijke regio's in Nederland convenanten afgesloten om de woningbouwproductie te reguleren. De afspraken hebben betrekking op de aantallen te bouwen woningen voor de periode 2005–2009. Ook voor de rest van Nederland is een totaal te bouwen aantal woningen bepaald. In totaal gaat het om circa 350 duizend te bouwen woningen in de komende vijf jaar. In de regionale prognose wordt de regionale verdeling van de extra woonruimte voortvloeiende uit de groei van het aantal huishoudens geënt op de volgende gegevens. Gekeken wordt naar het aandeel van (elk van de) stedelijke regio's in het totaal van het woningbouwprogramma. Deze aandelen worden vervolgens naar gemeentelijke aandelen uitgesplitst, waarbij gekeken wordt naar de volgende elementen: de woningbouwproductie en uitgegeven bouwvergunningen in 2004 en 2005, onttrekkingen aan de woningvoorraad in de afgelopen zes jaar en het verschil tussen de woningbouwproductie (na het verdisconteren van voorgaande elementen) en de groei van het aantal huishoudens volgens de nationale huishoudensprognose. Hierboven is al aangegeven dat dit aanbod van woonruimte in eerste instantie wordt ingevuld door toewijzing aan (een deel van de) binnen een gemeente verhuizende personen, immigranten en lange-afstandsmigranten. Vervolgens wordt het overblijvende deel van dit aanbod van woonruimte geconfronteerd met de vraag naar woonruimte door korte-afstandsmigranten. Via de methode van iteratief proportioneel fitten wordt vervolgens de vraag naar woonruimte in overeenstemming gebracht met het aanbod van woonruimte.

Voor de periode vanaf 2010 wordt de verdeling van de uitbreiding van de woningvoorraad in het jaar 2009 gebruikt voor de onderverdeling van de jaarlijkse huishoudensgroei volgens de nationale huishoudensprognose.

7. Conclusie

De overheid heeft een goed inzicht nodig in de te verwachten ontwikkelingen in bevolking en huishoudens. Dat geldt zowel voor de rijksoverheid als voor de lagere overheden. Vooral in het kader van de planning hebben zij een grote behoefte aan prognoses op regionaal niveau. Voor het RPB en het CBS is dit aanleiding geweest om een nieuw prognosemodel voor bevolking en huishoudens te ontwikkelen, genaamd PEARL. Een dergelijk model is ook nodig voor andere modellen die het RPB aan het ontwikkelen is.

Het komt namelijk aan de basis te liggen van modellen zoals het woningmarktmodel, het arbeidsmarktmodel en het mobiliteitsmodel. Daarnaast moet het prognosemodel ook kunnen worden gebruikt als instrument om scenario's door te rekenen. Scenario's worden geacht alternatieve toekomstbeelden te beschrijven, zonder expliciet een uitspraak te doen over de waarschijnlijkheid ervan (zoals bij prognoses het geval is).

Om te komen tot een regionale prognose van bevolking, allochtonen en huishoudens is het RPB in 2004 een samenwerking aangegaan met het CBS. In juni 2006 is door het RPB en het CBS de eerste regionale bevolkings- en allochtonenprognose uitgebracht (Van Duin, De Jong en Broekman, 2006). Er zal tweejaarlijks een regionale prognose verschijnen, alternerend met de nationale prognoses van het CBS.

PEARL bouwt enerzijds voort op de goede elementen van de regionale modellen die op dit moment al bestaan. Anderzijds biedt PEARL in verschillende opzichten een meerwaarde ten opzichte van de bestaande modellen. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor het feit dat de component allochtonen in de regionale prognose wordt meegenomen. Daarnaast integreert het model het macroniveau van gemeenten met het microniveau van individuen, waardoor (in vergelijking met macro-modellen) nieuwe informatie beschikbaar komt, zoals informatie over levenslopen.

PEARL modelleert demografische processen, wat inhoudt dat de veronderstellingen van de regionale prognose op deze processen betrekking hebben. Regionale ontwikkelingen worden vaak geanalyseerd in termen van toenemende verschillen (divergentie), afnemende verschillen (convergentie) en stabiele verschillen tussen regio's. De veronderstellingen in de regionale prognose hebben vooral op deze verschillen tussen de regio's betrekking, aangezien de landelijke trend in geboorte, sterfte en buitenlandse migratie wordt ontleend aan de nationale bevolkingsprognose en allochtonenprognose van het CBS (met uitzondering van de component binnenlandse migratie). Vaak is daarbij gekozen voor het uitgangspunt dat de toekomstige ontwikkelingen voor de verschillende componenten gekenmerkt worden door stabiele regionale verschillen. Voor dit uitgangspunt is de volgende reden aan te geven. Voor het nabije verleden is nagegaan hoe regionale verschillen zich hebben ontwikkeld. Zijn die verschillen stabiel, dan is verondersteld dat dit ook in de nabije toekomst het geval zal zijn. In sommige gevallen is voor bepaalde regio's een (van de landelijke trend) afwijkende ontwikkeling verondersteld, waarvoor een duidelijke reden aan te geven valt.

Het feit dat in de regionale prognose vooral de veronderstelling van constante regionale verschillen is gehanteerd, wil nog niet zeggen dat er in de toekomst weinig zal veranderen. De veronderstellingen betreffen indicatoren die rekening houden met veranderingen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht. Bovendien geldt de veronderstelling van constante regionale verschillen voor elke onderscheiden groep allochtonen afzonderlijk. Aangezien er regionale variatie zal optreden in de veranderingen in de bevolkingssamenstelling (uitgesplitst naar autochtonen en allochtonen, en binnen deze laatste categorie naar herkomstgroep) hoeven de regionale verschillen uiteindelijk niet constant te zijn. Ook per leeftijd wordt uitgegaan van stabiele regionale verschillen. Regionale variatie in de ontwikkeling van de leeftijdsstructuur van de bevolking kan in de toekomst daarom ook leiden tot variatie in de regionale verschillen.

Literatuur

Bik, M. en P. Hooimeijer, 1997, Concurrentie op de woningmarkt: Almere en Amsterdam. Rooilijn 7, blz. 335–341.

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. RPB/CBS, Den Haag.

Feijten, P. en P. Visser, 2005, Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand. Bevolkingstrends 53(2), blz. 75–81.

Jong, A. de, 2005a, Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen. Bevolkingstrends 53(1), blz. 19–23.

Jong, A. de, 2005b, Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel. Bevolkingstrends (53)2, blz. 82–92.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose. NAI Uitgevers/RPB, Rotterdam/Den Haag.

Mackenbach, J.P., A.E. Kunst, C.W.N. Looman en E.F. van Beeck, 1991a, Regionale sterfteverschillen in Nederland. In: Leeuwen, L.Th. van, en H.G.J.M. Cruijsen (red.), Sterfte en gezondheid nu en straks. NIDI, Den Haag.

Sobotka, T. en F. Adiguzel, 2002, Religiosity and spatial demographic differences in the Netherlands. SOM Research Report 02F65. Rijksuniversiteit Groningen.

PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025 voor provincies

Andries de Jong ¹⁾

In 2006 hebben het Ruimtelijk Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek voor het eerst een regionale demografische prognose uitgebracht. Deze prognose geeft een beeld van regionale ontwikkelingen rond de bevolking en allochtonen in de periode 2005–2025. In dit artikel wordt ingegaan op diverse uitkomsten op provincieniveau.

1. Inleiding

Dit artikel beschrijft op provinciaal niveau de toekomstige ontwikkelingen in de bevolkingsgroei en veranderingen in de samenstelling van de bevolking op basis van de uitkomsten van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025 van het Ruimtelijk Planbureau en het Centraal Bureau van de Statistiek. In een ander artikel in deze aflevering van *Bevolkingstrends* wordt beknopt ingegaan op de achtergronden en veronderstellingen van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose. Voor een uitgebreide beschrijving wordt verwezen naar De Jong et al. (2005). De regionale prognose is consistent met de landelijke bevolkingsprognose en de allochtonenprognose die het CBS eind 2004 heeft uitgebracht. De regionale prognose is vervaardigd met behulp van het prognosemodel PEARL, wat staat voor Projecting population Events At Regional Level. Gedetailleerde uitkomsten zijn gepubliceerd op de website van het CBS (via *StatLine* gratis toegankelijk; www.cbs.nl). Het laagste regionale niveau van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose betreft de gemeente. In dit artikel wordt echter ingegaan op de resultaten op provinciaal niveau. In Van Duin et al. (2006) zijn al eerder resultaten van de regionale prognose beschreven.

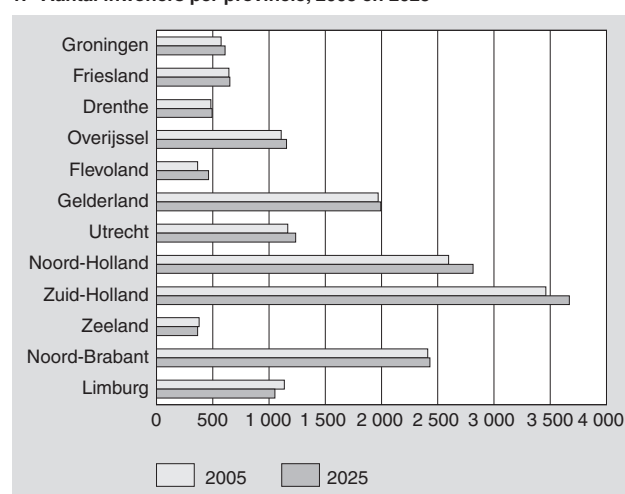
2. Ontwikkeling van het inwonertal van de provincies

Tussen 2005 en 2025 zal de bevolking met 630 duizend personen toenemen. Deze bevolkingsgroei zal zich concentreren in het westen van het land (*grafiek 1*). De provincies Noord- en Zuid-Holland groeien het sterkst, elk met ruim 200 duizend inwoners. Met rond 100 duizend personen zal Flevoland ook fors groeien. Deze drie provincies nemen hiermee ongeveer 80 procent van de totale groei voor hun rekening.

Naast regionale groei is er ook regionale krimp. Naar verwachting zullen Limburg en Zeeland hiermee geconfronteerd worden en zullen ze de komende twintig jaar respectievelijk ongeveer 85 duizend en 15 duizend inwoners verliezen. Overigens krimpt het inwonertal van Limburg al sinds 2002. Momenteel is Flevoland wat betreft

inwonertal de kleinste provincie, maar in 2025 zal deze plaats worden ingenomen door Zeeland. Limburg zal ook zakken op de provinciale ranglijst en worden voorbijgestreefd door Overijssel. Bovenin de ranglijst verandert er weinig: Zuid-Holland is en blijft de grootste provincie met 3,5 miljoen inwoners in 2005 en 3,7 miljoen in 2025. Noord-Holland en Brabant bezetten de tweede en derde plaats, met in 2005 respectievelijk 0,9 en 1,0 miljoen minder inwoners dan Zuid-Holland (en in 2025 0,9 en 1,2 miljoen minder inwoners).

1. Aantal inwoners per provincie, 2005 en 2025

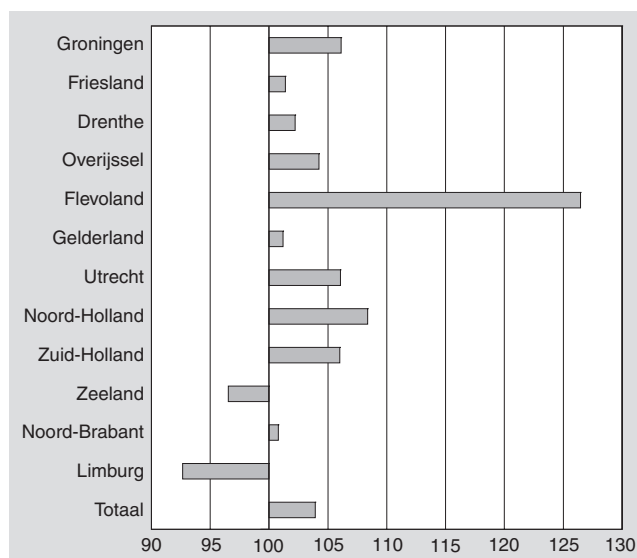

Grafiek 2 geeft een beeld van de relatieve groei van de provincies in de periode 2005–2025. Flevoland steekt ver boven de andere provincies uit, met een groei van bijna 30 procent. Voor Nederland als totaal is er sprake van een beperkte groei van 4 procent. In nog vier andere provincies zal de groei duidelijk sterker zijn dan landelijk: Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Groningen. Noord- en Zuid-Holland gaan de eerste tien jaar nog gelijk op in de relatieve bevolkingsgroei, maar daarna blijft het groeitempo van Zuid-Holland achter bij dat van Noord-Holland. Het inwonertal van Drenthe, Friesland en Gelderland verandert de komende twintig jaar weinig. In de provincies Limburg en Zeeland zal in relatief opzicht sprake zijn van aanmerkelijke krimp. Tussen 2005 en 2025 neemt het inwonertal van Limburg met 7 procent en dat van Zeeland met 4 procent af.

Bevolkingsgroei (en -krimp) wordt veroorzaakt door de ontwikkelingen in de componenten van de bevolkingsgroei. Het gaat hierbij om geboorte, sterfte, buitenlandse en binnenlandse migratie. Bij geboorte en sterfte speelt de leeftijdsopbouw van een regio een belangrijke rol, in het bijzonder de aanwezigheid van paren in de fase van gezinsvorming en de aanwezigheid van ouderen (vooral boven de 70 jaar). Het saldo buitenlandse migratie wordt

¹⁾ Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.

2. Ontwikkeling van het aantal inwoners per provincie tussen 2005 en 2025 (2005=100)

vooral beïnvloed door de geografische ligging (dichtbij of ver van de grens), door de aan- of afwezigheid van werk- en studiemogelijkheden voor immigranten en door de omvang van de lokale allochtone bevolking. Regio's met veel allochtonen hebben een relatief hoog emigratiecijfer, omdat allochtonen meer geneigd zijn te emigreren dan autochtonen. De aanwezigheid van een allochtone gemeenschap stimuleert echter ook de immigratie. Dit geldt vooral voor de huwelijksmigratie en de gezinshereniging.

Het saldo binnenlandse migratie wordt sterk beïnvloed door de ontwikkelingen in de woningbouw. Daarnaast spelen ook de aanwezigheid van instellingen voor hoger onderwijs en het aanbod van banen een belangrijke rol.

Uit *grafiek 3* blijkt dat de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht naar verwachting tussen 2005 en 2025 de grootste natuurlijke aanwas zullen hebben (dit is het verschil tussen het aantal geboorten en sterfgevallen). In relatief opzicht wijken de sterfte- en geboortecijfers van Zuid- en Noord-Holland echter weinig af van het landelijk beeld. Hetzelfde geldt voor Friesland, Gelderland en Overijssel. Utrecht heeft een weinig vergrijsde bevolking, wat resulteert in een verhoudingsgewijs groot aantal geboorten en klein aantal sterfgevallen.

De provincie Flevoland groeit vooral door de natuurlijke aanwas. Deze provincie heeft een bijzonder hoog aandeel jongeren en een laag aandeel ouderen, waardoor het aantal geboorten groot en het aantal sterfgevallen klein is. Het aantal geboorten wordt verder verhoogd doordat Almere en Lelystad populaire verhuisbestemmingen zijn voor jonge, uitbreidende gezinnen.

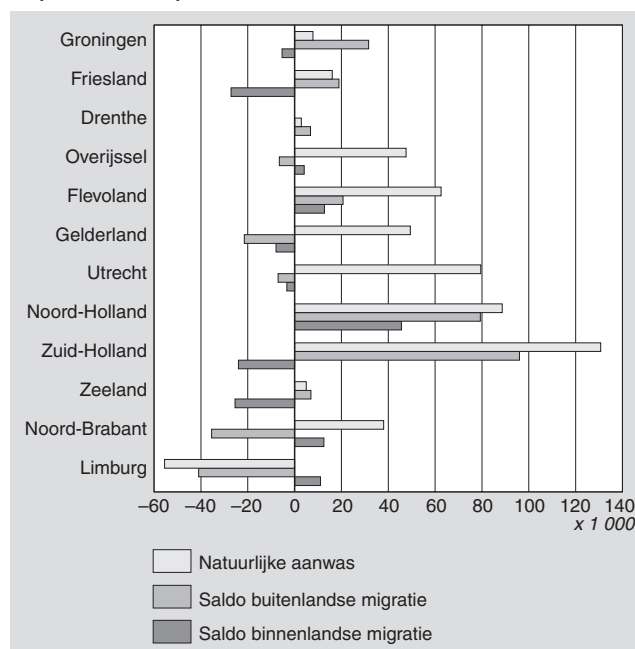
In de provincies met een meer vergrijsde bevolking is de natuurlijke aanwas gering. Limburg is de enige provincie met een negatief geboorteoverschot. In Groningen, Drenthe en Zeeland is tussen 2005 en 2025 nauwelijks nog sprake van natuurlijke bevolkingsgroei.

De provincies Noord- en Zuid-Holland laten grote positieve saldi voor de buitenlandse migratie zien, vooral door de immigrantenstroom naar Amsterdam en Den Haag. Ook Groningen en Flevoland kennen een aanzienlijk positief saldo.

Dit wordt veroorzaakt door een verhoudingsgewijs grote aantrekkelijkheid voor immigranten. In de noordelijke provincies speelt de aanwezigheid van de universiteit in Groningen een rol. In Flevoland geldt dit voor de nabijheid van Amsterdam. De grensprovincies Limburg, Noord-Brabant en Gelderland verliezen naar verwachting veel inwoners aan het buitenland.

In de komende twintig jaar verandert naar verwachting driekwart van de bevolking van woongemeente. Verhuisstromen hebben daarmee potentieel een grote invloed op het regionale inwonertal. Noord-Holland onttrekt de komende twintig jaar naar verwachting de meeste inwoners aan andere provincies. Met een groei van 4 procent door binnenlandse migratie kent Flevoland naar verhouding de grootste netto instroom, vooral vanwege de omvangrijke geplande woningbouw. Toch speelt, vergeleken met het recente verleden, het saldo binnenlandse migratie de komende jaren een bescheiden rol in de groei van deze provincie.

3. Natuurlijke aanwas en saldo binnen- en buitenlandse migratie per provincie in de periode 2005–2024

3. Ontwikkeling van het aantal leerlingen in het basisonderwijs

Voor de planning van onderwijsvoorzieningen is het van belang zicht te hebben op de ontwikkeling van het aantal leerlingen in het zogenaamde primair onderwijs. Vanwege de leerplicht komt de ontwikkeling van het aantal leerlingen in het primair onderwijs vrijwel overeen met de ontwikkeling van de relevante leeftijdsgroep (4–11-jarigen). Het verschil tussen het aantal leerlingen in het basisonderwijs en de kinderen in de leeftijdsgroep van 4–11 jaar bedraagt circa 50 duizend, op een totaal van 1,6 miljoen kinderen. Het verschil wordt verklaard door deelname aan andere onderwijssoorten als het speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs (Ministerie van OCW, 2005). Voor de eenvoud zal in deze paragraaf alleen gesproken worden over leerlingen in het basisonderwijs als de ontwikkelingen in de leeftijds-

groep 4–11 jaar worden beschouwd. Uit *grafiek 4* blijkt dat tot rond 2010 het aantal basisschoolleerlingen in Nederland vrijwel constant zal blijven. Hierna zet een daling in die rond 2020 vrijwel is afgelopen. Het aantal basisschoolleerlingen is dan met ongeveer 10 procent afgenomen. De daling hangt samen met een daling van het aantal geboorten tussen 2000 en 2010.

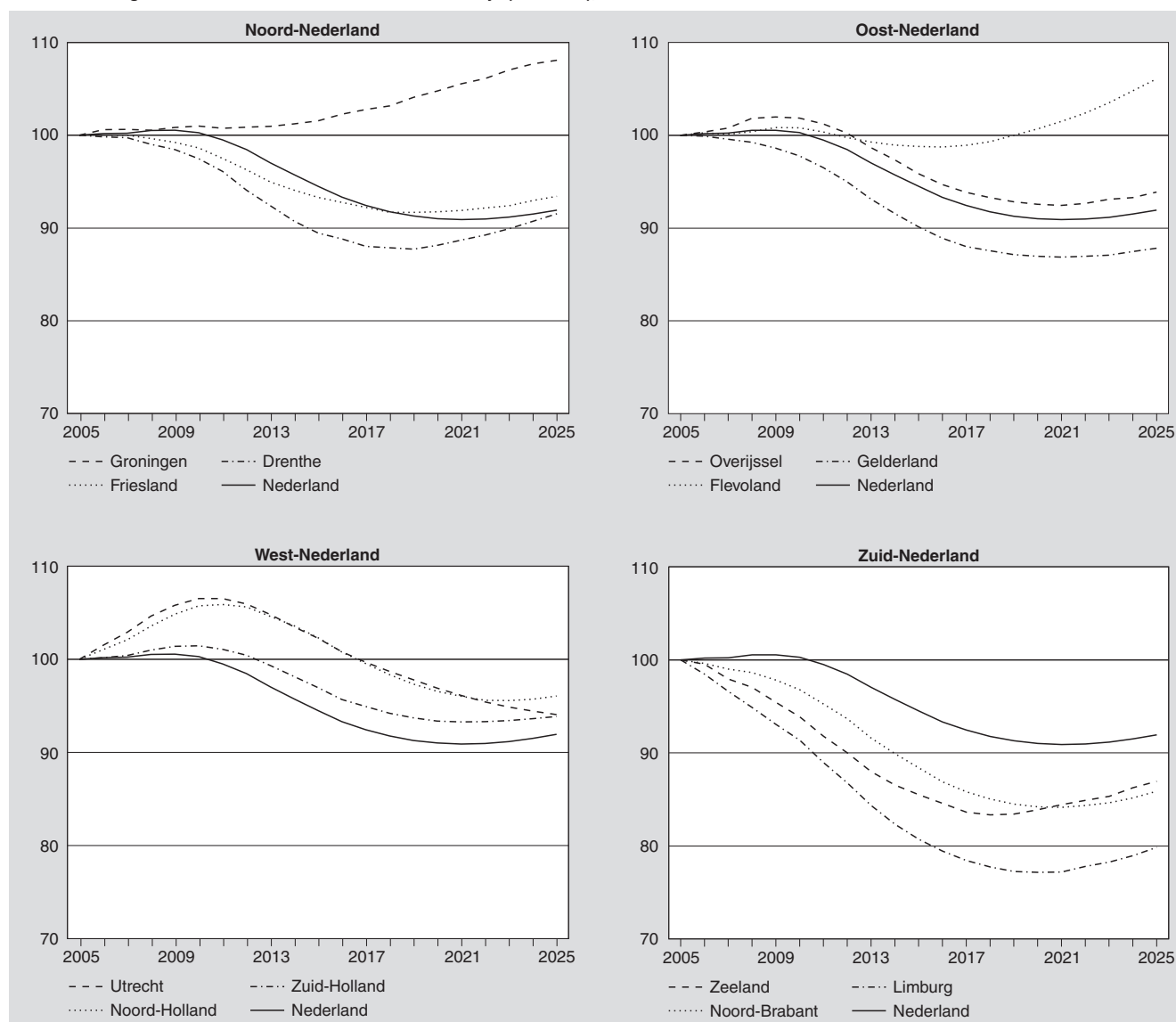
Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen provincies in de ontwikkeling van het aantal basisschoolleerlingen. Voor slechts twee provincies wordt een (lichte) stijging van het aantal leerlingen geprognosticeerd, te weten Groningen en Flevoland. In 2005 was Flevoland de meest groene provincie van Nederland, met circa 30 procent van de bevolking jonger dan 20 jaar. De nieuwe kernen met veel relatief goedkope eengezinswoningen hebben vooral startende gezinnen aangetrokken, waardoor het geboortecijfer in deze provincie nu, maar ook in de toekomst, hoger ligt dan in de rest van het land. In Utrecht en Noord-Holland zal het aantal basisschoolleerlingen in eerste instantie stijgen, maar na 2010 slaat dit om in een daling. Voor alle drie zuidelijke provincies wordt een forse daling van het aantal

leerlingen verwacht, waarbij Limburg de kroon spant met een daling van 20 procent.

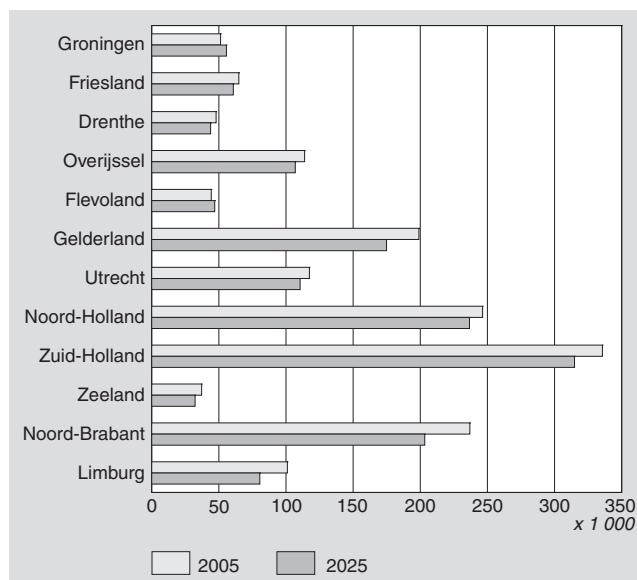
Limburg is de minst groene provincie, met 22 procent van de bevolking jonger dan 20 jaar. In deze provincie ligt het geboortecijfer al geruime tijd onder het landelijk gemiddelde. Als gevolg hiervan wordt deze provincie de komende jaren geconfronteerd met een daling van het aantal vrouwen in de meest vruchtbare leeftijden (en in samenhang hiermee minder geboorten).

In *grafiek 5* wordt per provincie het aantal basisschoolleerlingen in 2005 vergeleken met dat in 2025. Momenteel telt Nederland ongeveer 1,6 miljoen leerlingen in het basisonderwijs (inclusief ongeveer 50 duizend leerlingen in het speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs). In 2025 zal dit aantal naar verwachting circa 130 duizend lager liggen. De provincie Noord-Brabant zal met de grootste daling worden geconfronteerd, met bijna 35 duizend minder basisschoolleerlingen in 2025 vergeleken met nu. In de provincies Gelderland, Zuid-Holland en Limburg zal het aantal leerlingen rond 2025 ongeveer 20 duizend lager liggen dan nu.

4. Ontwikkeling van het aantal kinderen in het basisonderwijs (2005=100), 2005–2025

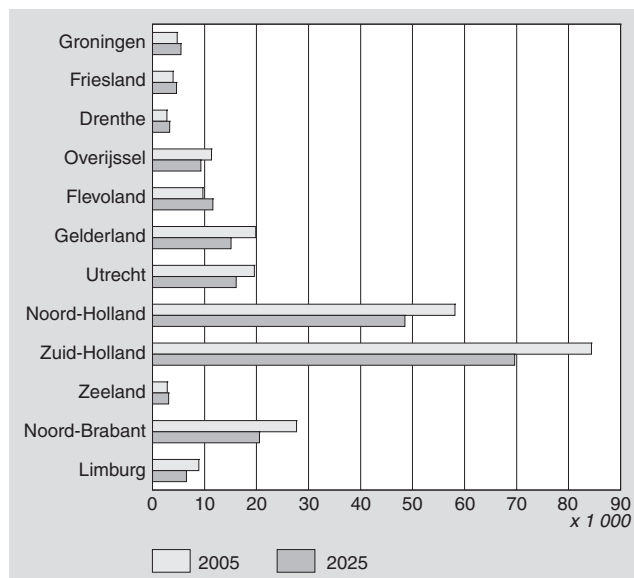
5. Aantal leerlingen in het basisonderwijs, 2005 en 2025

In het basisonderwijs nemen jongeren die tot culturele minderheden behoren (de zogenaamde cumi-leerlingen) een aparte plaats in, mede doordat scholen hiervoor extra financiële middelen krijgen (leerlingen met een potentiële onderwijsachterstand krijgen namelijk een extra gewicht voor de bekostiging). Het aantal cumi-leerlingen (in het primair onderwijs) verschilt weinig van de omvang van het aantal niet-westerse allochtonen in de relevante leeftijdsgroep 4–11 jaar (Ministerie van OCW, 2005). Het aantal cumi-leerlingen bedraagt momenteel ruim 250 duizend leerlingen.

Grafiek 6 laat zien dat niet-westerse leerlingen vooral in de provincies Zuid-Holland en Noord-Holland worden aangetroffen, met respectievelijk circa 85 duizend en 60 duizend. In beide provincies wordt in de toekomst een daling van het aantal niet-westerse leerlingen verwacht. In de drie noordelijke provincies en Zeeland komen deze leerlingen nog maar sporadisch voor.

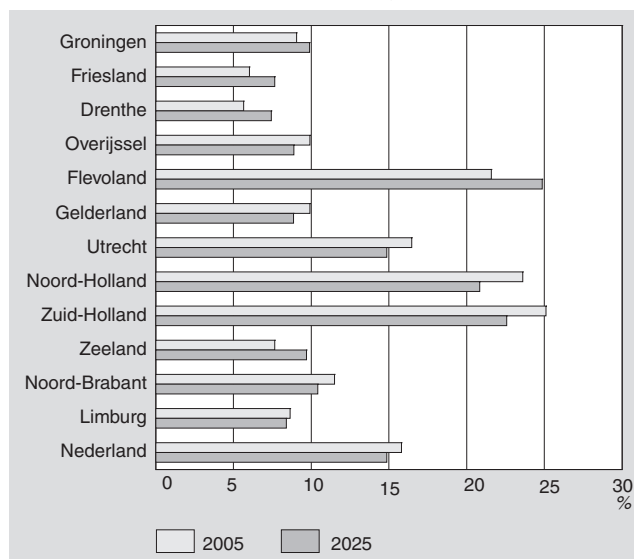
6. Aantal basisschoolleerlingen van niet-westerse herkomst, 2005 en 2025

De meeste niet-westerse leerlingen zijn van de tweede generatie. Deze tweede generatie is een jonge en snel groeiende bevolkingsgroep. Het aantal 4–11-jarigen binnen deze bevolkingsgroep zal de komende twintig jaar echter afnemen. Dit komt vooral doordat er binnen de eerste generatie steeds minder vrouwen op de vruchtbare leeftijden zullen zijn. Daardoor daalt het aantal kinderen dat wordt geboren binnen deze groep.

In Noord-Holland en Zuid-Holland heeft een kwart van de basisschoolleerlingen een niet-westerse achtergrond (grafiek 7). In Flevoland ligt het aandeel enkele procentpunten lager. In 2025 dalen de percentages in Noord-Holland en Zuid-Holland en stijgt dat in Flevoland. Hierdoor neemt deze provincie dan de eerste plaats over van Zuid-Holland. In alle andere provincies ligt het aandeel niet-westerse leerlingen rond of onder de 10 procent. Over twintig jaar is dit nog steeds het geval.

7. Basisschoolleerlingen van niet-westerse herkomst als percentage van het totaal aantal basisschoolleerlingen, 2005 en 2025

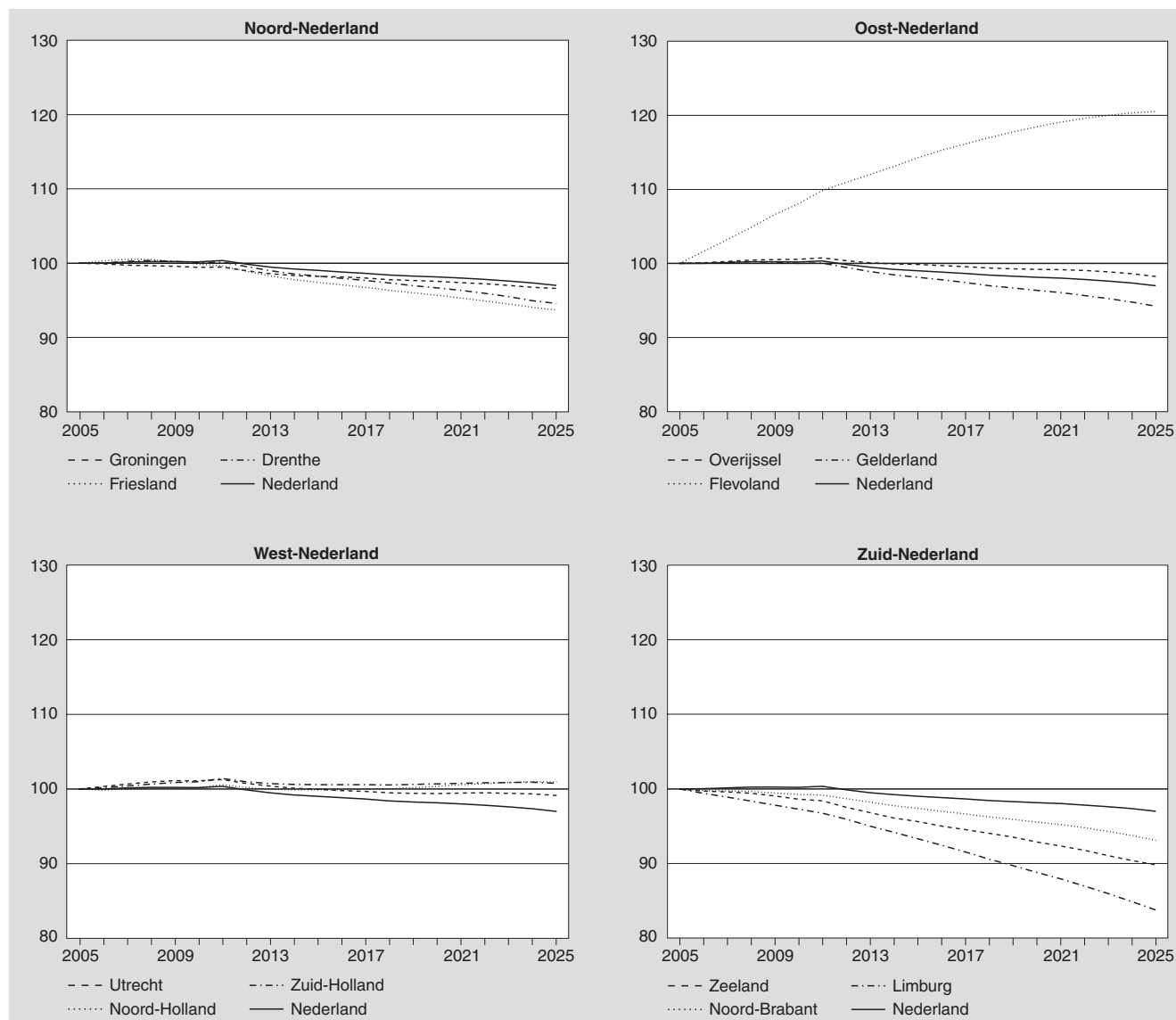

4. Bevolking op werkzame leeftijd

Tussen 2005 en 2025 zal het aantal personen tussen 20 en 65 jaar licht afnemen, met 3 procent. De beroepsbevolking bevindt zich vrijwel volledig in deze leeftijdsklasse. In dit artikel wordt deze leeftijdscategorie ook wel aangeduid als de potentiële beroepsbevolking (hoewel strikt genomen de leeftijdsklasse 15–19 jaar hiertoe ook kan worden gerekend).

De ontwikkeling van de potentiële beroepsbevolking vertoont duidelijke regionale verschillen. In Flevoland zal het arbeidsaanbod de komende twintig jaar met ongeveer 20 procent stijgen (grafiek 8). In Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland zal het arbeidsaanbod vrijwel constant blijven. In de drie noordelijke provincies en Noord-Brabant is sprake van een lichte daling, die iets sterker is dan de landelijke krimp. In Zeeland en vooral Limburg zal de krimp van de potentiële beroepsbevolking veel sterker dan gemiddeld zijn, met een daling van respectievelijk ongeveer 10 en 15 procent.

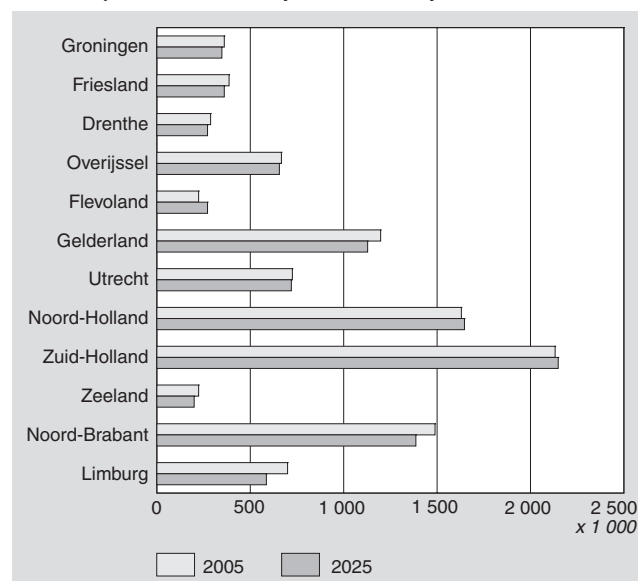
8. Ontwikkeling van het aantal personen van 20–64 jaar (2005=100), 2005–2025

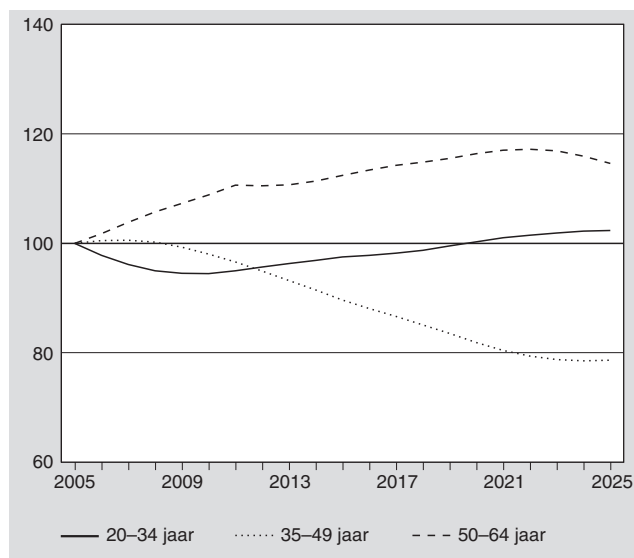

De omvang van de potentiële beroepsbevolking bedraagt in 2005 ongeveer 10 miljoen personen. In 2025 zal deze bevolkingsgroep met circa 300 duizend personen zijn gekrompen. In de provincie Limburg zal de krimp in absolute termen het sterkst zijn, met circa 110 duizend personen, op de voet gevolgd door Noord-Brabant met 100 duizend personen (*grafiek 9*). Ook in Gelderland is de terugloop van de potentiële beroepsbevolking met circa 70 duizend aanzienlijk. In Flevoland zal deze bevolkingsgroep met 45 duizend personen groeien, terwijl in Noord-Holland en Zuid-Holland een lichte groei van 15 duizend personen zullen realiseren.

De potentiële beroepsbevolking van Nederland verandert in de toekomst niet alleen van omvang maar ook van leeftijdssamenstelling. Het aantal jongeren (van 20–34 jaar) zal vrijwel constant blijven (*grafiek 10*). Het aantal mensen op de ‘middenleeftijden’ (35–49 jaar) zal echter tot 2025 fors dalen, met ongeveer 20 procent. Het aantal ouderen in de beroepsbevolking (50–64 jaar) zal daarentegen met 15 procent aanzienlijk stijgen. In de meeste provincies is de mate van stijging en daling ongeveer in dezelfde orde van

9. Aantal personen in de leeftijdsklasse 20–64 jaar, 2005 en 2025

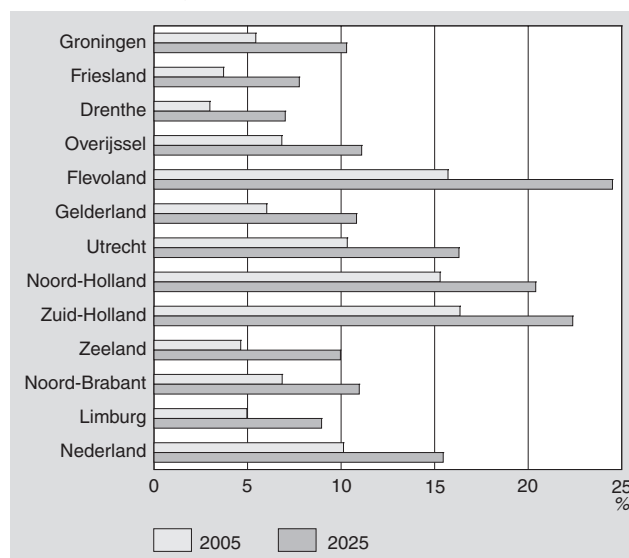

10. Ontwikkeling van het aantal personen van 20–34 jaar, 35–49 jaar en 50–64 jaar in Nederland (2005=100), 2005–2025

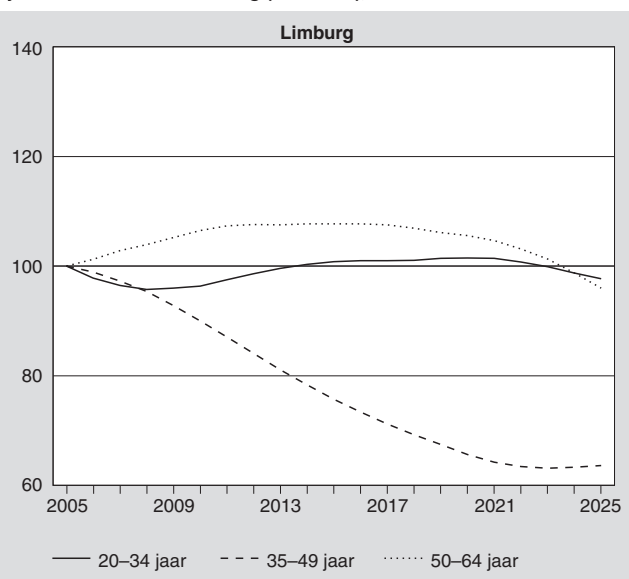
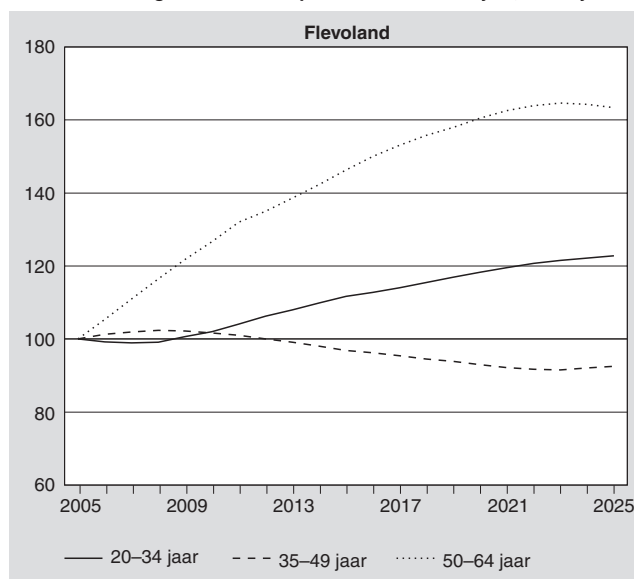
grootte. Flevoland en Limburg wijken echter duidelijk af van het landelijk patroon (*grafiek 11*). In Flevoland zal het aandeel ouderen in de potentiële beroepsbevolking aanzienlijk stijgen, met 60 procent. Dit is niet zo verwonderlijk aangezien Flevoland momenteel weinig ‘ouderen’ telt. In het verleden zijn er veel gezinnen in de fase van gezinsvorming naar Flevoland getrokken, aangetrokken door het ruime aanbod van (goedkope) huur- en koopwoningen. In de toekomst zullen deze mensen geleidelijk in de hogere leeftijden instromen. Op de middenleeftijden zal het aantal mensen gaan dalen, maar wel minder sterk dan gemiddeld in Nederland. Het (potentieel) aantal jongeren op de werkvloer zal in Flevoland met zo’n 20 procent stijgen, terwijl het aantal landelijk gelijk zal blijven.

In Limburg zijn de ontwikkelingen in de verschillende leeftijdsgroepen tegengesteld aan die in Flevoland. De stijging van het aantal ouderen op werkzame leeftijden is minder sterk dan landelijk en de daling van het aantal personen op de middenleeftijden is juist veel sterker.

De bevolking op werkzame leeftijden verandert niet alleen van samenstelling wat betreft de leeftijdsverdeling, maar ook wat betreft de herkomst van de (beroeps)bevolking. In 2005 ligt in de provincies Flevoland, Noord-Holland en Zuid-Holland het aandeel van de niet-westerse bevolking van 20–64 jaar (gerelateerd aan de totale bevolking in die leeftijdsklasse) op ongeveer 15 procent (*grafiek 12*). Ook in Utrecht ligt het aandeel met 10 procent vrij hoog, terwijl in de overige provincies het aandeel op ongeveer 5 procent ligt. Over twintig jaar zullen deze percentages overal hoger zijn. Dit geldt bij uitstek voor de provincie Flevoland, waar het aandeel zal uitkomen op een kwart, terwijl het in Noord-Holland en Zuid-Holland zal stijgen naar een vijfde. Voor Utrecht wordt een stijging naar circa 15 procent verwacht.

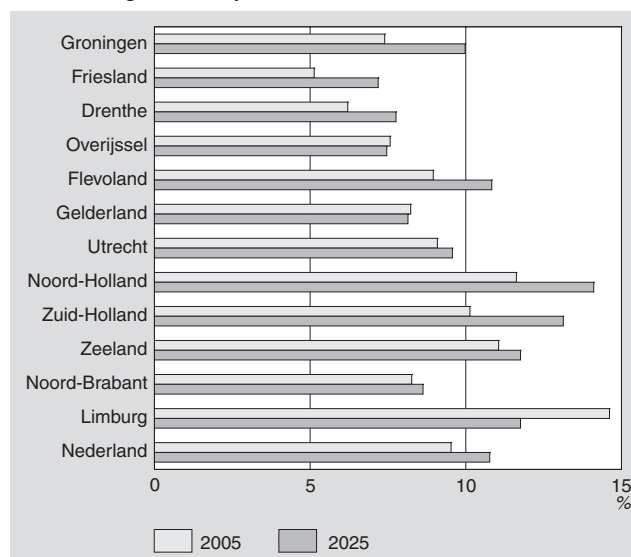
12. Niet-westerse bevolking van 20–64 jaar als percentage van de totale bevolking van 20–64 jaar, 2005 en 2025

De bijdrage van de westerse bevolking aan de potentiële beroepsbevolking ligt in 2005 in de meeste provincies tus-

11. Ontwikkeling van het aantal personen van 20–34 jaar, 35–49 jaar en 50–64 jaar in Flevoland en Limburg (2005=100), 2005–2025

sen de 5 en 10 procent (*grafiek 13*). In Limburg is de bijdrage met bijna 15 procent beduidend hoger. In de toekomst zal de bijdrage in de meeste provincies licht stijgen en binnen de bandbreedte van 5 tot 10 procent blijven. In Noord-Holland en Zuid-Holland gaan de percentages dicht naar de 15 procent toe, terwijl dat in Limburg daalt. Als de bijdragen van de westerse en niet-westerse bevolkingsgroepen worden gecombineerd, dan bedraagt deze in 2005 in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Flevoland ongeveer een kwart, tegen ruim een derde in 2025.

13. Westerse bevolking van 20–64 jaar als percentage van de totale bevolking van 20–64 jaar, 2005 en 2025

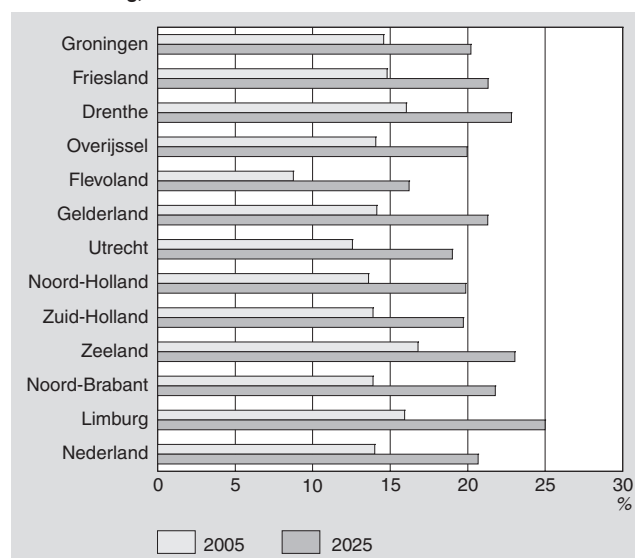
5. Vergrijzing

In de komende twee decennia zal de vergrijzing als maatschappelijk verschijnsel een prominente plaats opeisen. De gevolgen van vergrijzing hebben onder meer betrekking op de betaalbaarheid van sociale voorzieningen (zoals AOW en medische voorzieningen). Ook de woningmarkt zal veranderen, aangezien woningen beter dienen aan te sluiten bij de behoeften van ouderen (te denken valt aan aangepast toilet/sanitair, trapliften etcetera). Ook zal een behoefte ontstaan aan goederen die bij ouderen meer in trek zijn (zoals rollators).

Al geruime tijd is het aandeel van ouderen in de bevolking aan het stijgen. In de nabije toekomst zal het tempo van de vergrijzing een sterke impuls krijgen doordat na 2010 de naoorlogse geboortegolf in de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder gaat instromen. In 2005 was nog 14 procent van de bevolking 65 jaar of ouder. In 2025 is dit tot 21 procent toegenomen (*grafiek 14*). In 2005 lag het aandeel 65-plussers in de meeste provincies dicht tegen de landelijke waarde van 14 procent. De sterkst vergrijsde provincie was Zeeland (17 procent), gevolgd door Limburg en Drenthe (beide 16 procent). Flevoland had een opmerkelijk laag aandeel 65-plussers (9 procent). Vooral gezinnen in opbouw zijn naar deze provincie getrokken. Bovendien remmen de relatief hoge geboortecijfers daar de vergrijzing. Op ouderen oefent Flevoland minder aantrekkingskracht uit.

In 2025 heeft Limburg naar verwachting met 25 procent het grootste aandeel 65-plussers, gevolgd door Zeeland en Drenthe met 23 procent. In Zeeland en Limburg ligt het groeitempo van ouderen duidelijk lager dan nationaal: in 2025 zal het aantal personen van 65 jaar en ouder in Zeeland slechts 30 procent hoger liggen dan nu en in Limburg rond 45 procent, tegen landelijk 55 procent. Beide provincies zijn nu al sterk vergrijsd, waardoor de extra ouderen in de toekomst minder effect hebben dan landelijk het geval is. Flevoland blijft het minst vergrijsd, al is het aandeel 65-plussers in de bevolking in 2025 wel gestegen tot 16 procent. De verklaring hiervoor is niet dat deze provincie in de toekomst opeens veel meer in trek raakt bij ouderen. In het verleden zijn – in tegenstelling tot de paren in de fase van gezinsvorming – maar weinig ouderen naar de jongste provincie van Nederland getrokken. Deze paren schuiven in de toekomst langzaam maar zeker de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder binnen. Ook Utrecht heeft met 19 procent in 2025 een aandeel 65-plussers dat beduidend onder het landelijk niveau ligt.

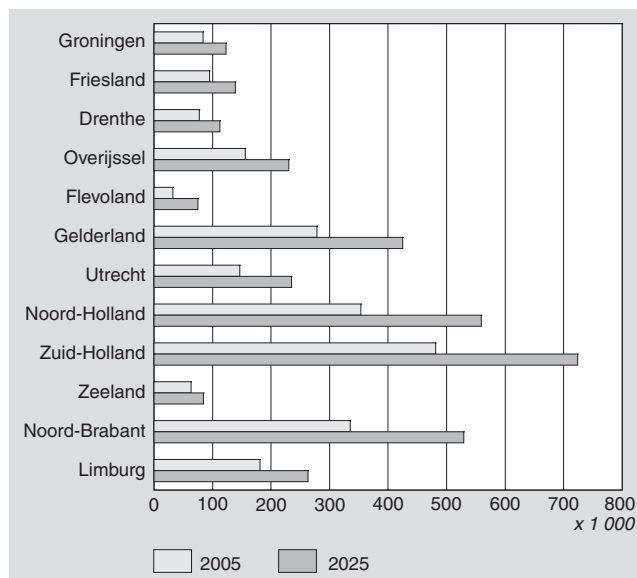
14. Personen van 65 jaar en ouder als percentage van de totale bevolking, 2005 en 2025

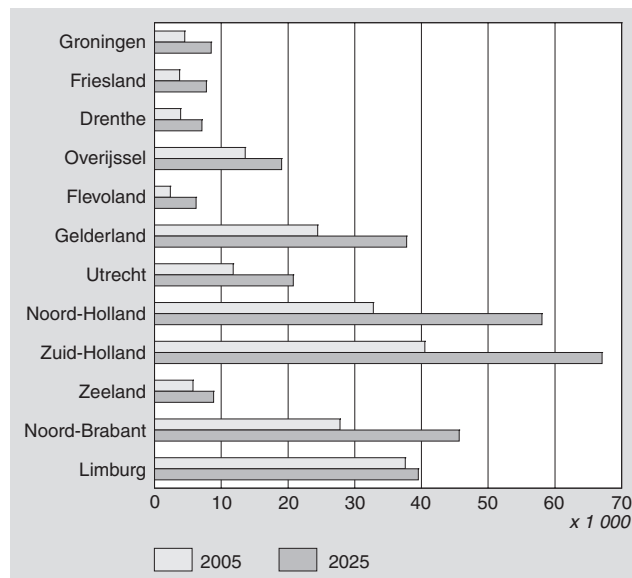
Nederland telt in 2005 2,3 miljoen personen van 65 jaar en ouder. In 2025 zal dit aantal zijn gegroeid naar 3,5 miljoen. In Zuid-Holland zal de groei het sterkst zijn, met circa 250 duizend personen (*grafiek 15*). In Noord-Holland en Brabant zal de groei uitkomen op ongeveer 200 duizend personen. Ook in Gelderland is de groei aanzienlijk, met 150 duizend personen. Flevoland en Zeeland kennen momenteel nog maar weinig ouderen. Het zeer sterke relatieve groeitempo van Flevoland betekent in absolute termen 'slechts' een toename van circa 30 duizend naar 75 duizend tussen 2005 en 2025.

Momenteel kent Nederland maar weinig personen van 65 jaar en ouder die van niet-westerse herkomst zijn (45 duizend). In 2025 zal dit aantal zijn gegroeid naar 175 duizend personen. Uit *grafiek 16* blijkt dat deze groei zich grotendeels in Noord-Holland en Zuid-Holland zal gaan voltrekken. Voor Zuid-Holland wordt een groei van 15 duizend in 2005 naar 60 duizend in 2025 verwacht, en voor Noord-Holland een groei van 10 duizend naar 45 duizend.

15. Aantal personen van 65 jaar en ouder, 2005 en 2025

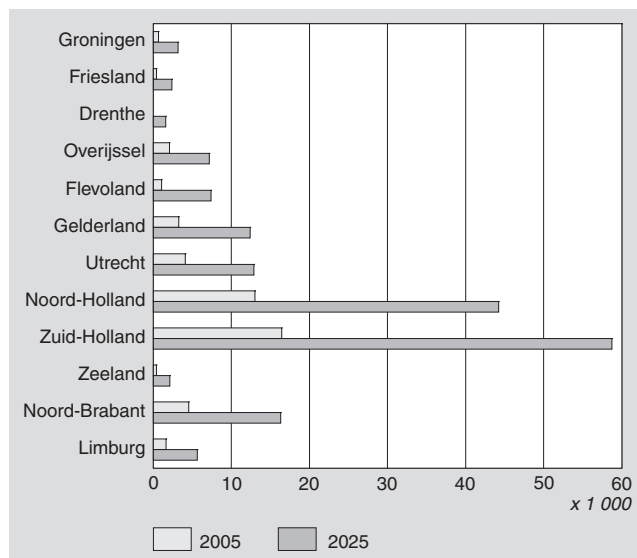

17. Personen van 65 jaar en ouder van westerse herkomst, 2005 en 2025

In de drie noordelijke provincies komen niet-westerse allochtone ouderen vrijwel niet voor (met aantallen beneden de 600). Ondanks een sterke relatieve groei blijven de aantallen in 2025 op rond 3 duizend of lager steken.

16. Personen van 65 jaar en ouder van niet-westerse herkomst, 2005 en 2025

Ouderen van westerse herkomst zijn numeriek duidelijk belangrijker dan niet-westerse ouderen. Nederland telt nu ongeveer 200 duizend westerse allochtone ouderen. In 2025 zal dit aantal zijn gegroeid naar ruim 300 duizend. De locatie van deze ouderen is minder sterk op de Randstad georiënteerd dan het geval is bij niet-westerse ouderen. Naast Noord-Holland en Zuid-Holland komen ook veel westerse ouderen voor in Gelderland, Noord-Brabant en Limburg (*grafiek 17*). Dit hangt samen met het feit dat in het verleden in de grensstreken veel Belgen en Duitsers met een Nederlandse partner zijn getrouwd. In de Randstad zijn veel westerse immigranten gekomen vanwege

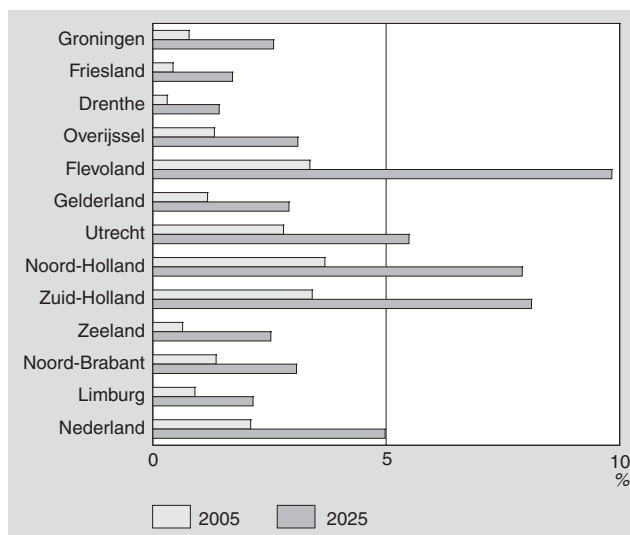
onder meer werk en studie. Dit gaat ook gepaard met een stroom van volgmigranten (de partners en eventuele kinderen). Hoewel veel immigranten na enkele jaren werk/studie weer zijn vertrokken naar het land van herkomst, is ook een gedeelte in Nederland gebleven. Deze westerse migranten stromen geleidelijk de hogere leeftijden binnen. Dit geldt vooral voor Noord-Holland en Zuid-Holland, en in iets mindere mate voor Gelderland en Noord-Brabant. Opmerkelijk is de zwakke toename in Limburg. Deze provincie is geleidelijk iets minder populair onder Belgen en Duitsers geworden, mede door het feit dat de huizenprijzen in het buitenland de laatste jaren veel lager liggen dan in Limburg (in het verleden was juist het omgekeerde het geval). Veel mensen in deze provincie verhuizen net over de grens, en dit zal naar verwachting in de toekomst nog wel enige tijd aanhouden. Dit leidt ertoe dat de instroom in de hogere leeftijden wordt beperkt.

Grafiek 18 toont het aandeel van de niet-westerse ouderen onder de ouderen in 2005 en 2025. Over het algemeen gaat het om (zeer) geringe aandelen; in 2005 liggen ze in alle provincies beneden de 5 procent. Over twintig jaar zijn de percentages niet langer in alle provincies als marginaal te beschouwen. In Flevoland bestaat dan 10 procent van de ouderen uit niet-westerse allochtonen en in Noord-Holland en Zuid-Holland 8 procent.

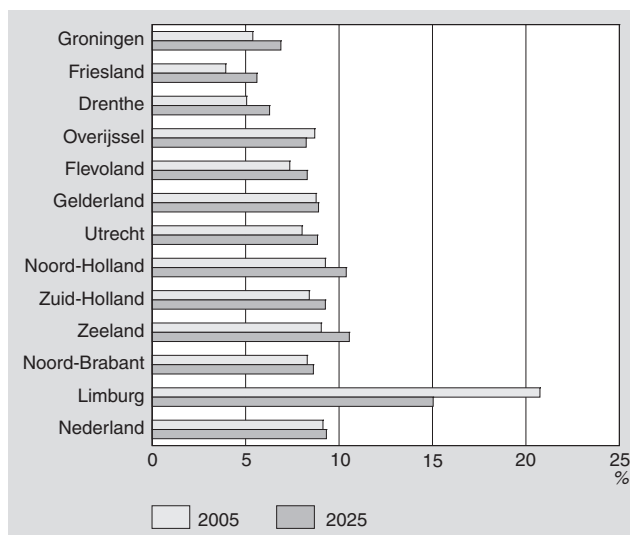
De bijdrage van westerse allochtonen aan de bevolking van 65 jaar en ouder is momenteel in vrijwel alle provincies aanzienlijk. Het gaat globaal om aandelen tussen de 5 en 10 procent (*grafiek 19*). Limburg vormt een duidelijke uitschieter, met een percentage van ongeveer 20. Over twintig jaar is het beeld nog vrijwel hetzelfde. Alleen in Limburg treedt een aanzienlijke daling op, waardoor het percentage terugloopt naar 15.

Als de niet-westerse en westerse allochtone ouderen bij elkaar worden gevoegd, komt het aandeel allochtonen in de totale bevolking van 65 jaar en ouder in Noord-Holland, Zuid-Holland en Flevoland in 2005 uit op ruim 10 procent, tegen bijna 20 procent in 2025.

18. Personen van 65 jaar en ouder van niet-westerse herkomst als percentage van het totaal aantal personen in die leeftijdsklasse, 2005 en 2025

19. Personen van 65 jaar en ouder van westerse herkomst als percentage van het totaal aantal personen in die leeftijdsklasse, 2005 en 2025

6. Samenvatting

De bevolkingsgroei van circa 600 duizend in de komende twintig jaar zal zich concentreren in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Flevoland. In Limburg en Zeeland wordt een bevolkingsdaling verwacht. Het aantal kinderen in de leeftijden waarop ze basisonderwijs volgen zal in alle provincies dalen, met uitzondering van Flevoland en Groningen. In Limburg zal de daling veel sterker zijn het landelijk gemiddelde. Het aandeel basisschoolleerlingen van niet-westerse herkomst bedraagt in Noord-Holland en Zuid-Holland ongeveer een kwart. In Flevoland ligt het aandeel momenteel nog lager, maar in 2025 zal deze provincie ook dit niveau bereiken. In Noord-Holland en Zuid-Holland zal het percentage daarentegen iets dalen. De bevolking in de werkzame leeftijden zal de komende twintig jaar in Nederland licht dalen. In Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland zal deze bevolkingsgroep vrijwel constant blijven, in Flevoland sterk stijgen en in Limburg en Zeeland vrij sterk dalen. Het aandeel niet-westerse allochtonen in deze bevolkingsgroep bedraagt in Flevoland, Noord-Holland en Zuid-Holland nu circa 15 procent. In 2025 zal dit zijn gestegen naar 25 procent in Flevoland en 20 procent in Noord-Holland en Zuid-Holland. De bevolkingsgroep van 65 jaar en ouder zal in de komende twintig jaar in Nederland met 55 procent groeien. In Flevoland zal de groei veel sterker zijn en Limburg en Zeeland minder sterk. Het aandeel ouderen met een niet-westerse achtergrond is nu in alle provincies nog gering, met minder dan 5 procent. Over twintig jaar zal dit aandeel in Noord-Holland, Zuid-Holland en Flevoland zijn toegenomen tot ongeveer 10 procent.

Literatuur

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Ministerie van OCW, 2005, Onderwijsdeelname 1990–2020, beelden anno 2005. Ministerie van OCW, Den Haag.

Waar wonen ouderen nu en in 2025?

Dorien Manting en Frank Vernooij¹⁾

In de komende twintig jaar krijgen vrijwel alle gemeenten te maken met een versnelling van de vergrijzing. Sommige gemeenten zullen veel meer vergrijzen dan andere. In veel Nederlandse grensgemeenten zal in 2025 één op de vier inwoners 65 jaar of ouder zijn. In andere gemeenten, waaronder de vier grote steden, blijft het aandeel van de ouderen ver onder het landelijk gemiddelde steken. In toenemende mate zijn 65-plussers allochtoon, onder meer in de vier grote steden. Een en ander blijkt uit de regionale bevolkings- en allochtonenprognose van het RPB en het CBS.

Grensregio's nu en straks bewoond door ouderen

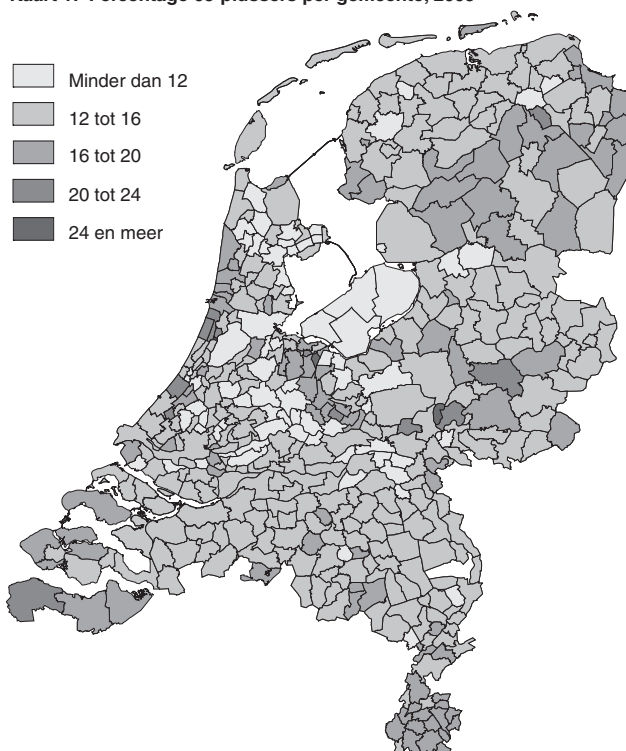
Op dit moment zijn vooral de grensregio's van Nederland vergrijsd. Het aandeel 65-plussers ligt in deze regio's tussen de 16 en 20 procent (kaart 1). Zo zijn de kustgebieden van Zuid- en Noord-Holland, Zeeland, de zuidelijke gemeenten in Noord-Brabant, Limburg en de oostelijke gemeenten van Oost-Nederland meer dan gemiddeld vergrijsd. In de drie noordelijke provincies is het aandeel ouderen van oudsher ook wat hoger.

Tussen nu en 2025 zal dit patroon niet wezenlijk veranderen, zo blijkt uit de regionale bevolkings- en allochtonenprognose van het Ruimtelijk Planbureau (RPB) en het CBS (Van Duin et al., 2006; De Jong et al., 2005). Dit komt doordat wordt verondersteld dat ouderen ook in de toekomst niet vaak zullen verhuizen en doordat ouderen die dat wel doen vaak binnen dezelfde gemeente zullen verhuizen. Daarnaast spelen allerlei andere gemeentelijke verschillen een rol. Regionale verschillen in sterfte, geboorte en verhuisstromen van bevolkingsgroepen hebben ook invloed op vergrijzing. In de prognose wordt verondersteld dat hardnekkige regionale geboorte- en sterfteverschillen de komende twintig jaar niet wezenlijk zullen veranderen (De Jong et al., 2005).

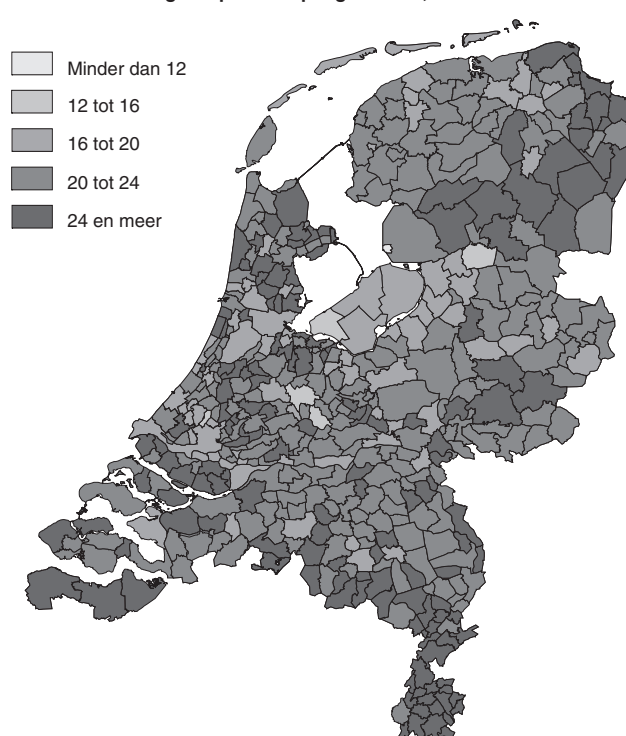
Een gemeente waar weinig kinderen worden geboren, vergrijst eerder dan een gemeente waar veel kinderen worden geboren. Maar ook in een gemeente waar jongeren wegtrekken, treedt eerder vergrijzing op dan in een gemeente waar jongeren naartoe trekken. Het wegtrekken van jongeren doet zich vaker voor in de perifere delen van Nederland; de vier grote steden trekken jongeren aan.

In 2025 zal de ruimtelijke spreiding slechts in geringe mate zijn veranderd (kaart 2). Terwijl het patroon de komende twee decennia niet echt zal veranderen, zal er wel sprake zijn van een forse versnelling van het aandeel ouderen in

Kaart 1: Percentage 65-plussers per gemeente, 2005

Kaart 2: Percentage 65-plussers per gemeente, 2025

¹⁾ Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.

vrijwel alle gemeenten. Zo waren er in 2005 maar drie gemeenten waarin het aandeel 65-plussers minstens 24 procent bedroeg, te weten Bennebroek, Laren en Rozendaal. In 2025 komt dit veel vaker voor: in bijna een derde van alle gemeenten, in het bijzonder in de grensregio's, zal in 2025 minstens 24 procent van de inwoners 65 jaar of ouder zijn. In sommige gemeenten zal dit aandeel dan zelfs tot bijna 30 procent zijn gestegen.

Toename van (allochtone) ouderen in de vier grote steden

De vier grote steden vergrijzen naar verhouding veel minder snel dan de rest van Nederland. Tot 2025 neemt het aandeel ouderen in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag toe van 11 à 14 procent tot 15 à 17 procent. Dit aandeel zal in 2025 lager zijn dan het landelijk gemiddelde van 21 procent. In 1975 was dat nog geheel anders (Fokkema, 2003). Toen waren de vier grote steden juist meer vergrijsd dan de omliggende delen van Nederland.

Dat het aandeel 65-plussers in de vier grote steden in de komende periode onder het landelijk gemiddelde zal blijven, heeft te maken met verschillende processen. Ten eerste zal de stad continu verjongen, doordat sprake is van een permanente toestroom van jongeren naar de grote stad. Zij komen naar de grote stad om een opleiding te volgen of omdat ze een baan hebben gevonden. Ook migranten zijn meestal wat jonger op het moment dat zij zich vanuit het buitenland in een van de vier grote steden in Nederland vestigen. Daarnaast blijft er, naar verwachting, sprake van een permanente uitstroom van jonge startende gezinnen naar de omliggende randgemeenten.

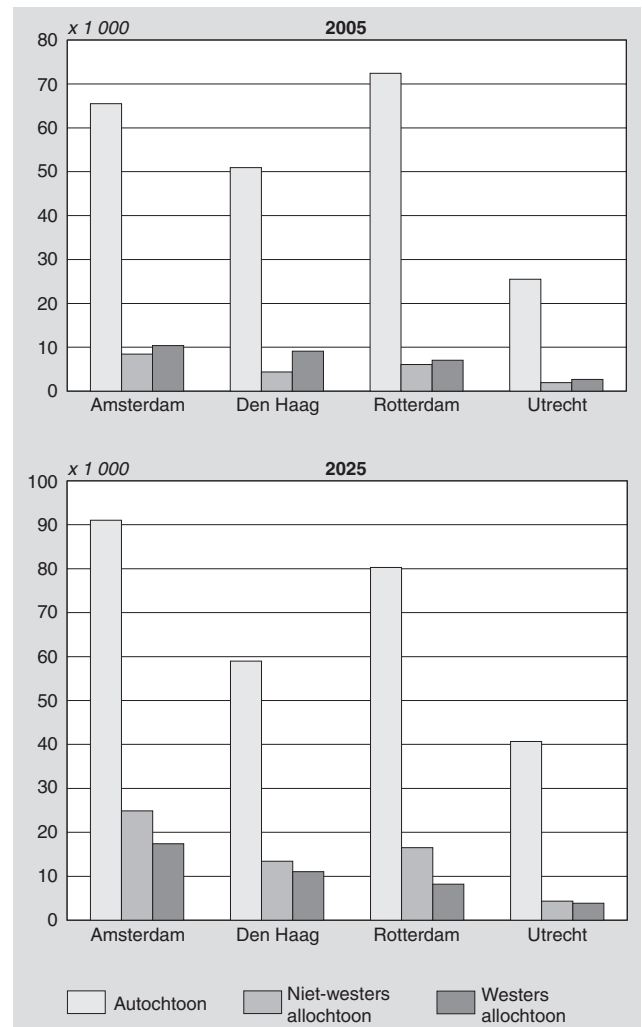
Toch betekent deze geringe stijging van het aandeel 65-plussers niet dat er in de grote steden geen ouderen bijkomen. Het tegendeel is het geval. In Amsterdam, bijvoorbeeld, neemt het aantal 65-plussers tussen nu en 2025 toe met bijna 50 duizend; in 2025 zullen 133 duizend Amsterdammers ten minste 65 jaar oud zijn (*grafiek*). Ook voor de andere drie steden geldt dat er sprake is van een forse groei van het aantal 65-plussers: in elk van de drie steden zal dit aantal met 19 duizend toenemen.

De vergrijzing doet zich niet alleen onder autochtonen voor: ook migranten worden ouder. De meeste oudere allochtonen behoren tot de eerste generatie. In Amsterdam zal het aantal allochtone ouderen meer dan verdubbelen, met een toename van 23 duizend. Zo verdriedubbelt het aantal niet-westerse allochtone 65-plussers in Amsterdam. In 2025 zullen in Amsterdam naar verwachting 25 duizend allochtone 65-plussers van niet-westerse herkomst wonen. Daarnaast neemt ook het aantal allochtone 65-plussers van westerse herkomst in Amsterdam toe tot 17 duizend, tegen 10 duizend in 2005. Ook in de andere drie grote steden is sprake van een groei van het aantal allochtone (en autochtone) ouderen.

Westerse allochtone ouderen in de grensregio's

Westerse allochtonen wonen niet alleen in en rond de agglomeraties in de Randstad, maar er wonen van oudsher

1. Aantal allochtone en autochtone personen van 65 jaar of ouder in de vier grote steden, 2005 en 2025

ook veel Duitsers en Belgen in de grensstreken van Nederland. Het aantal ouderen van westerse herkomst zal in de meeste gemeenten in 2025 nog niet erg groot zijn. In de meeste gemeenten wonen een paar honderd of een paar duizend westerse allochtone ouderen. De ontwikkeling in *aandeel* tussen 2005 en 2025 verschilt tussen de gemeenten. In sommige gemeenten neemt het aandeel 65-plussers van westerse herkomst toe, in andere gemeenten neemt het af of blijft het stabiel. Het aandeel oudere westerse allochtonen in het totaal aantal 65-plussers is voor Nederland als geheel 9 procent. In veel gemeenten is het echter niet meer dan een paar procent. In sommige, voornamelijk Limburgse gemeenten is daarentegen ten minste een op de vijf 65-plussers een westerse allochtoon.

Tot slot

Binnen Nederland is sprake van een forse versnelling van de vergrijzing. In grote delen van ons land zal in 2025 minimaal een kwart van de inwoners van een gemeente 65 jaar of ouder zijn. Op gemeentelijk niveau betekent dit een forse uitdaging om de positieve gevolgen van vergrijzing te benutten en de negatieve gevolgen tegen te gaan. Aan de gemeenten wordt tenslotte een belangrijke rol toegedacht

Kaart 3: Aandeel westerse allochtonen in de bevolking van 65 jaar of ouder, 2025

in het ouderenbeleid. Zo dienen de gemeenten zich in te zetten voor adequate huisvesting, goede en toegankelijke zorg voor ouderen en het bevorderen van maatschappelijke participatie. Ook dienen gemeenten, in het bijzonder de

grensregio's en grote delen van de Randstad, zich voor te bereiden op de vergrijzing van migranten. Daarover is nog veel te weinig bekend. Zullen oudere migranten nu wel of niet bij hun familie willen blijven wonen? Geldt dit voor alle migranten? Hebben ze de (financiële) mogelijkheden om hun voorkeuren te vervullen? Wat betekent een relatief slechtere gezondheid voor de woonbehoefte van bepaalde groepen migranten?

Deze eerste regionale bevolkings- en allochtonenprognose van het CBS en het RPB maakt zichtbaar welke gemeenten in het bijzonder met vergrijzing van de autochtone en allochtone bevolking te maken zullen krijgen. Vooral deze gemeenten dienen zich dus voor te bereiden op een andere bevolkingssamenstelling.

Literatuur

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Fokkema, C.M., 2003, Tempo vergrijzing verschilt per gemeente. Demos 19(4), blz. 33–35. Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, Den Haag.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echtschei- dingen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
2004	194 007	136 553	94 019	110 235	47 494	16 305 526	617 925	970 322	73 441	31 098
2005	187 910	136 402	92 297	115 121	28 684	16 334 210	642 089	1 015 838	73 816	32 945
Kwartaal										
2004										
1e kwartaal	47 624	37 009	21 570	27 460	4 725	16 262 757	147 573	240 802	10 370	8 028
2e kwartaal	48 029	32 877	19 752	25 155	9 749	16 272 506	138 465	235 389	25 430	7 553
3e kwartaal	50 681	32 505	30 995	32 092	17 079	16 289 585	179 551	245 635	25 241	7 717
4e kwartaal	47 673	34 162	21 702	25 528	15 941	16 305 526	152 336	248 496	12 400	7 800
2005										
1e kwartaal	46 225	38 591	20 626	26 304	1 956	16 307 482	146 741	243 962	9 678	8 168
2e kwartaal	46 857	33 550	18 627	26 820	5 114	16 312 596	142 305	243 441	25 343	8 423
3e kwartaal	49 300	30 753	30 804	34 372	14 979	16 327 575	190 788	263 843	26 488	8 216
4e kwartaal	45 528	33 508	22 240	27 625	6 635	16 334 210	162 255	264 592	12 307	8 138
2006										
1e kwartaal	45 288	36 493	22 379	29 007	2 167	16 336 377	163 171	267 330	10 295	8 565
2e kwartaal	45 349	33 358	21 213	33 583	-379	16 335 998	144 248	247 742	25 655	8 486
Maand										
2004										
januari	16 229	13 726	7 690	8 848	1 345	16 259 377	50 923	80 303	2 886	2 607
februari	15 180	11 300	6 656	8 636	1 900	16 261 277	45 869	75 007	3 318	2 533
maart	16 215	11 983	7 224	9 976	1 480	16 262 757	50 781	85 492	4 166	2 888
april	15 801	11 092	5 678	8 915	1 472	16 264 229	45 482	78 325	6 401	2 520
mei	15 751	11 093	6 318	7 153	3 823	16 268 052	42 747	72 930	9 209	2 229
juni	16 477	10 692	7 756	9 087	4 454	16 272 506	50 236	84 134	9 820	2 804
juli	17 324	10 786	8 250	11 431	3 357	16 275 863	58 308	86 847	7 470	2 661
augustus	16 919	11 166	10 778	11 138	5 393	16 281 256	61 574	78 520	8 207	2 547
september	16 438	10 553	11 967	9 523	8 329	16 289 585	59 669	80 268	9 564	2 509
oktober	16 239	11 103	8 556	9 540	4 152	16 293 737	50 669	79 936	5 309	2 465
november	15 613	10 969	7 095	7 697	4 042	16 297 779	50 356	82 177	3 385	2 629
december	15 821	12 090	6 051	8 291	7 747	16 305 526	51 311	86 383	3 706	2 706
2005										
januari	15 678	12 544	6 935	8 618	1 451	16 306 977	51 031	81 480	2 860	2 738
februari	14 671	12 264	6 844	8 340	911	16 307 888	46 528	77 356	3 227	2 516
maart	15 876	13 783	6 847	9 346	-406	16 307 482	49 182	85 126	3 591	2 914
april	15 563	11 214	6 339	9 301	1 387	16 308 869	48 055	83 015	5 617	2 940
mei	15 711	11 453	5 699	7 807	2 150	16 311 019	44 487	75 897	10 105	2 616
juni	15 583	10 883	6 589	9 712	1 577	16 312 596	49 763	84 529	9 621	2 867
juli	16 405	10 381	7 576	10 958	2 642	16 315 238	58 352	87 183	8 331	2 702
augustus	16 701	10 348	10 263	12 343	4 273	16 319 511	67 470	87 758	8 027	2 772
september	16 194	10 024	12 965	11 071	8 064	16 327 575	64 966	88 902	10 130	2 742
oktober	16 024	10 805	8 457	10 433	3 243	16 330 818	55 855	88 754	4 956	2 546
november	14 728	10 796	7 528	10 348	1 112	16 331 930	52 902	85 255	3 531	2 823
december	14 776	11 907	6 255	6 844	2 280	16 334 210	53 498	90 583	3 820	2 769
2006										
januari	15 395	12 327	7 345	10 216	197	16 334 407	57 407	90 591	2 996	2 986
februari	14 260	11 437	7 464	7 803	2 484	16 336 891	50 687	82 584	3 249	2 621
maart	15 633	12 729	7 570	10 988	-514	16 336 377	55 077	94 155	4 050	2 958
april	14 526	11 538	6 954	10 357	-415	16 335 962	45 620	77 435	5 084	2 532
mei	15 665	11 039	6 929	11 131	424	16 336 386	48 664	83 779	8 138	2 998
juni	15 158	10 781	7 330	12 095	-388	16 335 998	49 964	86 528	12 433	2 956

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers voor 2005 en eerder zijn definitief m.u.v. binnen gemeenten verhuisde personen, huwelijkssluitingen en echtscheidingen 2005. Voor technische toelichting en verklaring van termen zie toelichting 2, blz. 64.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Aan het inschrijvingscriterium voor immigratie wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

Niet alle mutaties worden bij gemeenten gemeld. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, vindt een administratieve afvoering plaats. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opname plaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld in de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd, omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Vanaf 2001 worden deze overige correcties meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december. In de jaren voor 2001 werden ze verdisconteerd over alle maanden van het jaar.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Bezoeksbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Alloctonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreffen personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreffen veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap wanneer minstens één van de adoptie-ouders Nederlander is.

alloctonen Alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Alloctonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en alloctonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Alloctonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse alloctonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden alloctonen uit Japan en Indonesië tot de westerse alloctonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van het geboorteland van hun moeder. Als dat Nederland is, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielzoekers Betreffen personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als

immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich voor een bepaalde tijd in Nederland vestigen of voor een bepaalde tijd Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen kinderen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als wettig of echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is dan wel als zij wettig gehuwd is geweest én het kind is geboren binnen een periode van 307 dagen na de huwelijksontbinding. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten bij vrouwen die ongehuwd, verweduwd of gescheiden zijn.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echt scheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen

geteld waarvan ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenissen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven. Personen worden in zes verschillende *huishoudensposities* onderverdeeld. Allereerst worden de personen onderscheiden die niet deel uitmaken van een particulier huishouden, de zogenaamde institutionele bevolking. Het gaat hierbij om personen die (in principe ten minste een jaar) zullen verblijven in verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, opvoedingsinternaten, revalidatiecentra en gevangenissen. Vervolgens worden de personen onderscheiden die een eenpersoonshuishouden vormen. Deze personen worden als alleenstaand aangeduid. Alle overige personen behoren tot meerpersoonshuishoudens. Binnen deze huishoudens worden allereerst thuiswonende kinderen onderscheiden: alle in het huishouden van hun ouder(s) aanwezige ongehuwde eigen, pleeg-, adoptie- of stiefkinderen die zelf geen kinderen hebben. De personen die – al dan niet gehuwd – een gemeenschappelijke huishouding voeren met een vaste partner, worden als samenwonend aangeduid. Eenouders wonen niet samen met een vaste partner. De hiermee nog niet ingedeelde personen vallen in de categorie overig: 'samenwonende' personen zonder vaste partner en de bij een huishouden inwonende personen.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse

gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielverzoeken Een ingewilligd asielverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status wordt verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Betreffen alle, in Nederland geregistreerde, geboren die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overledenen Betreft het aantal overledenen onder de geregistreerde bevolking van Nederland.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 000 pasgeboren jongens, resp. meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reispapieren worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van

maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voor dat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Webselector een keuze worden gemaakt uit alle publicaties die zijn opgenomen in StatLine.

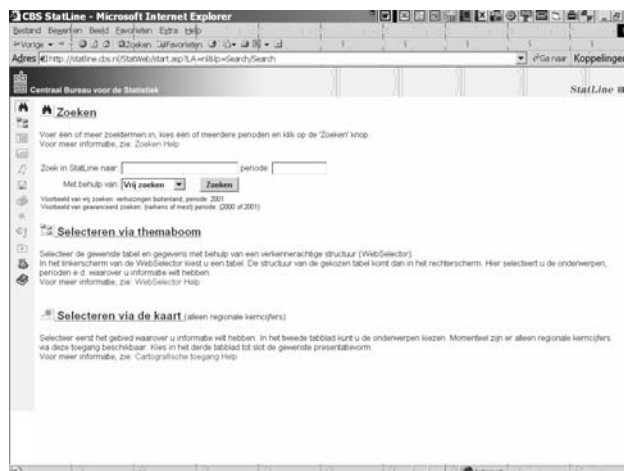
Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (figuur 1). Als u op 'Selecteren' klikt, krijgt u een scherm met de themastructuur binnen StatLine te zien, de 'StatLine Webselector' (figuur 2).

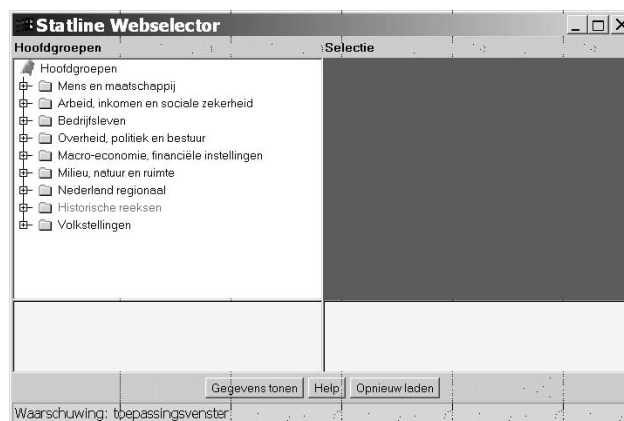
Binnen de Webselector kunt u via de themastructuur snel gegevens over bevolking opvragen. Door op het plusje voor 'Mens en maatschappij' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. Als u vervolgens op het plusje voor 'Bevolking' klikt, krijgt u een lijst met publicaties en submappen (figuur 3). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en immigratie en emigratie.

Ter illustratie is in figuur 3 de publicatie 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. In het rechterdeel van de Webselector ziet u vervolgens een overzicht van de onderwerpen in deze publicatie. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Gegevens tonen' onderaan het scherm. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of opslaan op schijf. Als u op het pictogram met de diskette ('tabel bewaren') links van de tabel klikt, krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of enig ander formaat. Via het pictogram met de drie mapjes ('tabel selecteren') links van de tabel kunt u terugkeren naar de webselector.

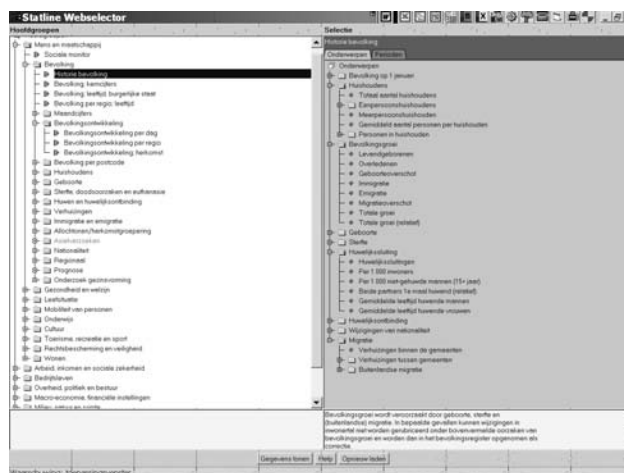
1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1^e kwartaal 2003

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling			
– Groei Nederlandse bevolking neemt af	I	2003	4
– Demografie van de jeugd, 2002	I	2003	11–20
– Relatief sterke toename honderdplussers	I	2003	67–70
– Tempo bevolkingsgroei blijft afnemen	II	2003	4
– Demografie van Nederland, 2003	IV	2003	12–30
– Administratieve correcties in de bevolkingsstatistieken	V	2003	46–51
– Laagste bevolkingsgroei in twintig jaar	II	2004	4
– Grootste vertrekoverschot sinds jaren vijftig	III	2004	4
– Bijna 1300 honderdplussers	III	2004	6
– Bevolkingsgroei verder gedaald	IV	2004	4
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Bevolkingsdichtheid	IV	2004	10
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93–97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14–21
– Dalende bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48–53
– Nederland minder grijs dan Europa	II	2006	9
– Demografische levensloop van vijftigers	II	2006	15–23
– Bevolking groeit nauwelijks meer	III	2006	4
Bevolking naar regio			
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56–57
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	I	2004	12
– Bevolkingsdynamiek in de 4 grote steden	II	2004	59–68
– Top-10 van gemeenten naar de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen	III	2004	7
– Kinderrijke buurten in Amsterdam en Rotterdam	III	2004	12
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65-plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63–64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-Westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties: Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw	I	2006	54–60
– Aandeel 65-plussers per gemeente	II	2006	7
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 2: Huishoudensgrootte	II	2006	48–54
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 3: Werkzame beroepsbevolking	II	2006	55–62
– Bevolkingsdichtheid per gemeente	III	2006	7
– Bevolkingsgroei per 1000 inwoners per COROP-gebied, 2005	III	2006	8
– Aandeel 0–14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten	III	2006	11
Bevolking naar nationaliteit en geboorteland			
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34–41
– Demografie van de Indische Nederlanders, 1930–2001	I	2003	58–66
– Niet-westerse derde generatie in 2003	III	2003	45–49

– Schatting aantal niet-westerse allochtonen in de afgelopen dertig jaar	III	2003	50– 53
– Demografie van vijf niet-westerse herkomstgroepen vanaf 1972	III	2003	54– 61
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49– 52
– Gemiddelde leeftijd niet-westerse allochtonen neemt toe	II	2004	5
– Een op 18 inwoners heeft dubbele nationaliteit	II	2004	5
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Iraniërs in Nederland	II	2004	54– 58
– Naturalisaties in 2002	II	2004	69– 72
– Kaapverdianen in Nederland	III	2004	85– 89
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2004	11
– Allochtonen aan het werk	IV	2004	75– 84
– Minder autochtone, meer allochtone 20–64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98–103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104–109
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70– 76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77– 82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83– 89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90– 95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96–117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22– 24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34– 38
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15– 31
– Sociaal-economische positie van eerste generatie Antillianen en Arubanen in Nederland	II	2006	45– 47
– Naast herkomstgroepering ook nationaliteit?	II	2006	63– 71
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33– 39
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14– 18
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23– 28

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Geboorten steeds vaker in nazomer	II	2003	10
– Vruchtbaarheid in Urk het hoogst, in Vaals het laagst	III	2003	7
– Effect van seksevoorkeur op gezinsvorming	IV	2003	44– 45
– Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13– 22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23– 27
– Forse groei aantal niet-echtelijke geboorten	II	2004	5
– Top-25 van gemeenten naar aandeel niet-echtelijke geboorten	IV	2004	7
– Seizoensfluctuaties in geboorten: veranderde patronen door planning?	IV	2004	14– 22
– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42– 45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46– 55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25– 29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	34– 33
– Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15– 31
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Aantal geboorten per duizend inwoners in de vier grote steden	II	2006	11
– Minder bevallingen in het weekend	III	2006	6
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14– 18

Sterfte en doodsoorzaken

– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– Sterfte aan dementie	II	2003	24– 28
– Medische beslissingen rond het levenseinde in 2001	II	2003	29– 32
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– Zelfdoding in de afgelopen eeuw	III	2003	10
– Sterftেকansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen	III	2003	12– 27
– Doodsoorzaken op hoge leeftijd	III	2003	28– 29
– Drugsgelateerde sterfte	III	2003	30– 32
– Moord en doodslag 1997–2001	III	2003	33– 35
– Geschiedenis van de Nederlandse doodsoorzakenstatistiek	III	2003	36– 37
– Sterfte aan kanker in 1952 en 2002	IV	2003	10
– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10

– Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	I	2004	34–39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40–48
– Meer crematies dan begrafenissen	II	2004	5
– Aantal verkeersdoden stijgt licht in 2003	II	2004	6
– Sterfte door hart- en vaatziekten	II	2004	10
– Moord en doodslag in Nederland, 1992–2001	II	2004	24–32
– Depressie, hartziekte en sterfte bij ouderen	II	2004	33–35
– Ontwikkelingen rond de perinatale sterfte in Nederland	III	2004	15–31
– Ontwikkelingen in alcoholgerelateerde sterfte in Nederland	III	2004	32–39
– Sterftetrends onder ouderen in zeven Europese landen van 1950–1999	III	2004	40–51
– Crimineel leven: vroeg en niet-natuurlijk sterven	III	2004	52–59
– Analyse van doodsoorzaken op basis van overlevingstafeltechnieken, 1970–2003	IV	2004	23–36
– Dodelijke ongevallen in de privésfeer	IV	2004	37–42
– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002–2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911–2002	I	2005	56–63
– Sterfte aan diabetes	I	2005	64–68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7
– Sterfte door ziekten van de kranen per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002–2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Gemiddelde levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij?	III	2005	13–25
– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26–56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57–63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64–69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6
– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53–60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10–11
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	III	2006	29–32

Migratie en verhuizingen

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– Een derde van de immigranten binnen zes jaar weer vertrokken	I	2003	45–48
– Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten	II	2003	13–19
– Arbeidsmigranten en hun gezinnen	II	2003	20–23
– Minder immigranten dan emigranten	III	2003	4
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– Regionale vestigingspatronen van immigranten, 1988–2002	IV	2003	38–43
– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53–55
– Minder immigranten	II	2004	5
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?	II	2004	36–42
– Immigratie uit Europese Unie hangt samen met conjunctuur	II	2004	43–44
– Immigranten op de arbeidsmarkt	II	2004	45–53
– Helpt Nederlandse emigranten keert weer terug	IV	2004	43–45
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuysafstand	II	2005	75–81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82–92
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Immigratie neemt weer toe	II	2006	4
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Verhuisstromen, 1948–2004	II	2006	10
– Nederland: van immigratie- naar emigratieland?	II	2006	33–40
– Emigratie van autochtonen naar België	II	2006	41–44
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33–39

Huwelijkssluiting, relatievorming en -ontbinding

– Echtscheidingskansen van allochtonen: berekeningsmethode	I	2003	49–53
– Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen	I	2003	54–57
– Flitsscheidingen in 2002	II	2003	11–12
– Allochtone huwelijken	II	2003	33–36
– Echtscheidingskansen van allochtonen: huwelijkscohorten 1991–2000	IV	2003	35–37
– Uitstel van samenwonen	I	2004	28–29

– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30–33
– Steeds later in het huwelijk	II	2004	5
– Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw	II	2004	19–23
– Bijna 400 duizend personen kiezen voor een lat-relatie	III	2004	60–63
– Bijna 5 duizend flitscheidingen in 2003	III	2004	64–66
– Financiële gevolgen van de beëindiging van ongehuwd samenwonen voor man en vrouw	III	2004	67–74
– Trends in samenwonen en trouwen	IV	2004	46–60
– Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn	IV	2004	85–89
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90–97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65–74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39–46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47–52
– Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
– Samenwoonrelaties stabiel	I	2006	32–36
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	III	2006	19–22

Huishoudens en gezinnen

– Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen	II	2003	37–44
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54–58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59–65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66–74
– Demografische levensloop van jongeren na het uit huis gaan	III	2003	38–44
– Demografie van gezinnen	IV	2003	31–34
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Empty nest-moeders	II	2004	14–18
– Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen	IV	2004	61–67
– De Virtuele Volkstelling 2001: gezin en werk	IV	2004	68–74
– Bevolkingsaantal instellingen en tehuizen daalt verder	IV	2004	90–91
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Samenleven en kinderen	II	2006	24–27
– Wonen zonder partner	II	2006	28–32
– Passende ouderenhuisvesting	III	2006	10

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij	I	2003	21–26
– Bevolkingsprognose 2002–2050: veronderstellingen	I	2003	27–33
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34–41
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54–58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59–65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66–74
– Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58–65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66–76
– Lange-termijn allochtonenscenario's voor Nederland	I	2004	77–82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83–88
– Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12–18
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen	I	2005	19–23
– Prognose van emigratie op basis van een retournatiemodel	I	2005	24–31
– Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32–41
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33–38
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39–45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46–49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50–62
– Bevolkingsprognose 2005–2011: stabiele lage groei	I	2006	61–66
– PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	III	2006	40–50

– PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005-2025 voor provincies	III	2006	51– 59
– Waar wonen ouderen nu en in 2025?	III	2006	60– 62

Internationaal

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960–2001	I	2004	10
– Eenoudergezinnen in EU 9 procent van alle huishoudens met kinderen	III	2004	9
– Minder asielzoekers in de Europese Unie	III	2004	80– 84
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9
– Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45– 47
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9

Overig

– Veel uitkeringen onder niet-westerse allochtonen	I	2003	42– 44
– Doorstroom niet-westerse allochtone scholieren naar vervolgonderwijs	II	2003	45– 49
– Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs	II	2003	50– 53
– Steeds vaker twee werkende ouders in gezinnen met jonge kinderen	III	2003	6
– Afbakenen van moeilijk waarneembare bevolkingsgroepen	III	2003	62– 68
– Provincie Utrecht telt relatief meeste hoogopgeleiden	IV	2003	6
– Het effect van non-respons onder allochtonen	IV	2003	52– 57
– Zorg voor hulpbehoevende ouders	III	2004	75– 79
– Werk en uitkering van Turkse en Marokkaanse immigranten	III	2004	90– 96
– Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995–2001	III	2004	97–121
– Respons van eerste generatie allochtonen in het POLS	IV	2004	92– 97
– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69– 83
– Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67– 73

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 225 blz., € 18,50.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 0166-9680.

De Nederlandse Economie

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde.

Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

Jaarlijks ca. 350 blz., € 15,60.

ISBN 90-357-1756-2. Kengetal P-19.

Kennis en economie 2006

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 2001 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 1999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 240 blz., € 32,00

ISBN 90-357-1606-X. Kengetal K-300.

De digitale economie 2005

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, 336 blz., € 29,50.

ISBN 90-357-3056-9. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 45,50.

ISBN 90-357-1649-3. Kengetal P-2.

De Nederlandse conjunctuur

Met de in 2000 opgestarte publicatie De Nederlandse conjunctuur wordt de basis van de vele CBS-conjunctuurgegevens een gedetailleerd, samenhangend overzicht gegeven van de recente ontwikkelingen in de Nederlandse economie. De samenhang wordt onder andere bereikt door het gebruik van de uitkomsten van de Kwartaalrekeningen, die een systematische beschrijving van de economie geven.

Kwartaal, € 48,40 per jaar.

ISSN 1566-3191. Kengetal P-104.

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in *Bevolkingstrends* komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in *Bevolkingstrends* worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl.